

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
FELSEFE PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

FRANCIS BACON'DA BİLİM VE ÜTOPYA

Özün ÇETİNKAYA

Danışman
Doç. Dr. Kurtul GÜLENÇ

İZMİR – 2015

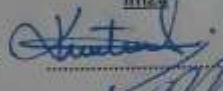
**YÜKSEK LİSANS
TEZ/ PROJE ONAY SAYFASI**

2012800666

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Özün ÇETINKAYA
Tez Başlığı : Francis Bacon'da Bilim ve Ütopya

Savunma Tarihi : 22.05.2015
Danışmanı : Doç.Dr. Kurtul GÜLENC

JÜRI ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Doç.Dr. Kurtul GÜLENC	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr. Kubilay AYSEVENER	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr. Mehmet Ali SARI	PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ	

Oybirliği ☒
Oy Çokluğu ()

Özün ÇETINKAYA tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "Francis Bacon'da Bilim ve Ütopya" başlıklı Tezi ☒ / Projesi () kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “**Francis Bacon’da Bilim ve Ütopya**” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../.....

ÖZÜN ÇETİNKAYA

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Francis Bacon’da Bilim ve Ütopya
Özün ÇETİNKAYA

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe Anabilim Dalı
Felsefe Programı

Rönesans döneminde yaşanan kültürel ve bilimsel gelişmeler insanlığa, modern bir toplumun var olabileceğine dair umut itkisi aşılamıştır. Bu itkinin karşılığı olan iyi yaşam ideali, kurgusal boyuttaki yansımaları ütopyalarda açığa çıkarmıştır. Fakat bilim ile ütopya arasında Rönesans döneminde kurulan bağ zamanla kopmaya başlamıştır. Bu durumun temel sebeplerinden biri ütopyalara uygulanabilirlik ilkesi üzerinden yaklaşılması sonucu ütopyaların eleştirel ve dinamik değerini zamanla kaybetmeye başlamasıdır. Diğer bir sebep ise bilimin iyi yaşam idealini göz ardı ederek teknik ve pragmatik yönünün daha fazla ön plana çıkmasıdır.

Tam olarak bu felsefi problematik üzerinde konumlanan Francis Bacon’ın bilim anlayışı bilimsel etkinliğin teknik yönünün daha fazla ön plana çıkmasından, başka bir ifadeyle bilimin ideoloji yüklü bir meta haline gelmesinden sorumlu tutulmuştur. Bu tezde Bacon’ın epistemolojisinin modern dönemin katastrofik olaylarının oluşmasını tetikleyen yegâne faktör olarak değerlendirilemeyeceği öne sürülmüştür. Bu sava Bacon’ın içinde yaşadığı dönemin, epistemolojisinin, bilime dair görüşlerinin ve ütopya tasarımının incelenmesi sonucunda ulaşılmıştır. Bu inceleme bilim ile ütopya arasında yeniden eleştirel bir bağ kurulabilmesinin ufuk açıcı izleklerini ortaya çıkarmıştır. Genel kanının aksine Bacon’ın epistemolojisinin yapıcı okuması modern bilime dair yapılabilecek bir eleştiriyi kapsamakla beraber ütopyaların bu eleştirideki temel payını sorgulamıştır. Nihayetinde ütopyaların eleştirel işlevini geri kazanabilmesi için nasıl kurgulanabileceğine ve bilimin ütopyacı

olanak ile nasıl eleştirilebileceğine dair yeni bir öneri sunmaktadır. Bu öneri hem modern bilim-ütopya birlikteliğinin hem de Baconcı epistemolojinin eleştirisini kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Francis Bacon, Rönesans, Bilim, Ütopya, İdoller .

ABSTRACT
Master's Thesis
Science and Utopia in Francis Bacon
Özün ÇETİNKAYA

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Philosophy
Philosophy Program

Cultural and scientific developments in Renaissance period have suggested that a modern society could exist. Ideal of better lives which corresponds this urges reveals its reflection in utopias. However, connection between science and utopia which was built in Renaissance period began to break off in time. One of the basic reasons of this situation is that utopias have begun losing their critical and dynamic value due to approach towards utopias with the principle of feasibility. Another reason is that science has overlooked the ideal of better life and come into prominence in its technical and pragmatic aspects.

Francis Bacon's understanding of science that focuses exactly on this philosophical problem has been held responsible for the rise in importance of science's technical aspect, in other words; for science becoming a meta full of ideologies. This thesis claims that Bacon's epistemology alone cannot be taken as the sole trigger of the catastrophic events of modern period. This argument has been arrived in result of researching the period he lived, his epistemology view about science and utopia design. This research has revealed stimulating paths of which can be rebuilt between science and utopia. On the contrary to common belief constructive reading of Bacon's epistemology, even though it involves a critic about modern science, questions utopias' share in this critic. Ultimately, it offers a suggestion about how utopias can be designed so that utopias can gain their critical function back and how science can be criticized by the utopian probability. This suggestion involves not only modern science-utopia connection but also the critic of Baconian epistemology.

Keywords: Francis Bacon, Renaissance, Science, Utopia, Idols.

FRANCIS BACON'DA BİLİM VE ÜTOPYA

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

RÖNESANS'IN TARİHSEL VE DÜŞÜNSEL ARKA PLANI

1.1. BİR GEÇİŞ DÖNEMİ OLARAK RÖNESANS	11
1.1.1. Hazırlayıcı Etkileri ve Nitelikleri ile Rönesans	12
1.1.2. Rönesans'ın İki Farklı Okuması	22
1.1.2.1. Modern İnsan ve Yeni Yaşam Duygusu	23
1.1.2.2. Antikitenin Canlanması	24
1.2. RÖNESANS VE BİLİM	26
1.2.1. Eski Bilim Anlayışına Başkaldırı	27
1.2.2. Yeni Bilimin Yeni Yüzü	29
1.3. RÖNESANS VE ÜTOPYA	32
1.3.1. Kurgusal Anlatıların Temel Motifi Olarak “İyi Yaşam” İdeali	34
1.3.2. Geçmişe Duyulan Özlem Geleceğe Duyulan Umut	35
1.3.2.1. Altınçağ Mitinden Cennet Umuduna	36
1.3.2.2. Rönesans'ın Dinamikleriyle Ütopyalar	38

İKİNCİ BÖLÜM

FRANCIS BACON'DA BİLGİ, BİLİM VE İDOLLER ÖĞRETİSİ

2.1. RÖNESANS VE MODERN DÖNEM BAĞLANTILARI İLE BACON	43
2.1.1. Rönesans'ın İzleri ile Bacon	44
2.1.2. Modern Dönemin Oluşumunda Bacon'ın	
Felsefesinin Rolü	47
2.2. BACON'IN BİLGİ ANLAYIŞI	50
2.2.1. Tanrı Krallığından İnsan Krallığına Geçişte 'Bilgi'de	
Yaşanan Dönüşüm	51
2.2.2. Bacon'da Bilgi ve Bilginin Pragmatik İşlevi	53
2.3. ARISTOTELES VE BACON'DA YÖNTEM	57
2.3.1. Aristoteles'te Kıyasa Hizmet Eden Tümevarım	58
2.3.2. Bacon'ın Aristoteles'e Yönelik Eleştirileri ve	
ve Tabiat Yöntemi	62
2.4. BACON'IN İDOLLER ÖĞRETİSİ VE BU ÖĞRETİNİN	
MODERN FELSEFEDEKİ YERİ	68
2.4.1. İdoller Öğretisinin Modern Dönemle Bağlantısı	69
2.4.2. Bacon'ın İdoller Öğretisi	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMU DÖNÜŞTÜRME İTKİSİNİN BİLİM TEMASI ÜZERİNDEN

YENİ ATLANTİS ÜTOPYASINDA KURULUMU

3.1. GENEL HATLARI İLE ÜTOPYALAR	75
3.1.1. Dünyaya Yeni Bir Yaklaşım Şekli: Ütopya	76
3.1.2. Düşünce Tarihi İçinde Ütopyaya İlişkin Farklı Yaklaşımlar	78
3.2. BİR RÖNESANS ÜTOPYASI OLARAK YENİ ATLANTİS	83
3.2.1. Yeni Atlantis'in Kurgusu	84
3.2.2. Rönesans ve Modern Dönem Bağlantıları ile Yeni Atlantis	89
3.2.2.1. Ada ve Din Temaları Üzerinden Yeni Atlantis'i Okumak	91

3.2.2.2. Salomon Evi ve Bilim Teması Üzerinden Modern	
Dünyayı Okumak	95
3.3. TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMDE BİLİM VE ÜTOPYA..	98
3.3.1. Yeni Atlantis Ütopyasında Bilgi, Bilim ve İdoller..	99
3.3.2. Yeni Atlantis'ten Hareketle Bilim ve Ütopya	103
SONUÇ	108
KAYNAKÇA	116

GİRİŞ

Düşünce tarihi boyunca çeşitli disiplin ve öğretiler, evreni ve bireyi anlama ve anlamlandırma çabasında insanlığa yol göstermiştir. Bu çaba içinde her çağ kendi tinine uygun olan perspektifi ya da perspektifleri öne çıkarmış, diğerlerini geri plana itmiştir. Düşünce tarihinde yaşanan bu değişimler, tarihsel dönemlere ayrılarak kategorilendirildiği ve bu kategoriler çerçevesinde incelendiği zaman daha açık bir şekilde anlaşılabilir. Başka bir ifadeyle, düşünce tarihini çeşitli bölümlere ayırmayı hedefleyen böylesi bir eğilim hem evrenin hem de insanın kurulumunda ve bu kurulum ekseninde beliren anlama ve açıklama çabasında işlevsel bir role sahip olmaktadır.

Böylesi bir bağlamdan yola çıkıldığında Antik Çağ boyunca düşünürlerin evreni anlamak ve anlamlandırmak için evrenin *arkesine* yönelik soruşturmada hareket ederek doğaya yöneldikleri gözlenmektedir. İnsan böyle bir soruşturma içinde 'kendi'liğini ve kendiliğinin konumlandığı yeri, bir parçası olduğu doğadan hareketle bulmaya ve anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu süreçte insan ve doğa birbiri içine geçen uyumlu bir varlık alanı oluşturur. İnsan, doğaya yönelerek kendisine ve dış dünyaya dair bilgiye erişmeye çalışmıştır. Pragmatik kaygıların çok da dikkate alınmadığı bu dönemde bilgi; bilmek, anlamak ve anlamlandırmak için edinilen *theoriaya* dayalı bir etkinliğin ürünüdür. Orta Çağ'a gelindiğinde ise insan ve doğa arasında inşa edilen bağ dönüşüme uğramış, düşünce tarihinde anlama ve anlamlandırma çabasına yeni bir perspektif eklenmiştir. Orta Çağ'da doğa, bilinmezliklerin olduğu, kendi içine kapalı, yasak ve boş bir alan olarak görülür. İnsan artık yalnızca doğanın bir parçası değil, doğanın da yaratıcısı konumunda olan Tanrı'nın bir parçasıdır. Bu yüzden insan, kendisinin ve dış dünyadaki nesnelerin varlığını temellendirmek için aşkın bir tasarıma ihtiyaç duymuştur. Bu dönemde özellikle Batı dünyasında anlama ve anlamlandırma çabası Tanrı'nın buyrukları ve bu buyrukların kurumsal temsilcisi olarak kabul edilen kilise tarafından dinsel bir perspektif temelinde yorumlanır. Orta Çağ'ın son dönemlerinde başlayan ve Rönesans boyunca hız kazanan gelişmeler ile insan ve doğa arasındaki bağ yeniden kurulmaya çalışılır. Böylece mikrokozmos olan insan varlığı, makrokozmos olan evrenin bir parçası olarak benliğini ve çevresini doğadan hareketle belirlemeye ve

oluşturmaya başlar. Bu yeniden kurulum sürecinde Rönesans'ın erken dönemleri Antik Çağ'a öykünerek doğayı canlı ve ruhu olan bir varlık alanı olarak tasarlamıştır. Söz konusu dönemde doğadan edinilen bilgi pragmatik kaygılardan uzak teoriya dayalı bir *sapientiadır*. Bu bilgelik, insanlığı iyi yaşam ideali altında yeni bir algı yaratmaya ve hayat görüşü kurmaya itmiştir. Bilginin bilimsel değerinin henüz katastrofiye dönüşmediği bu dönemde bilim ve ütopyanın uyumlu bir birlikteliği yakalanmıştır. İyi yaşam idealini farklı araçlarla kurgulayan ütopya ideal toplum vizyonlarıdır. Bu vizyonların ideal, refah, mutlu ve gelişmiş bir insanlık tablosu çizmeye yardım edecek katalizörü ise bilimdir. Bir Rönesans eseri olan ütopya bilimin toplumu pozitif yönde dönüştürücü ve bu dönüşüm sürecinde merkezi bir role sahip olmasının temel sebebi, bilginin henüz topyekûn araçsal bir niteliğe sahip olmamasının yanı sıra şüphesiz Rönesans'ın kültürel, siyasi, teknik, bilimsel, coğrafi vb. gibi ufuk açıcı başarılarıdır.

Yeni ve eskinin kimi zaman birbirine eklemlenerek kimi zaman ise birbiriyle çatışarak birlikteliğinin sağlandığı Rönesans döneminin temel özelliği her şeyin olanaklı olduğu savına sahip çıkmasıdır. Bu dönemde otoriteye başkaldırma ve otoriteden tam anlamıyla kopamamanın vermiş olduğu ikilem, çoklukların birliğini yakalamayı hedeflemiştir. Bu hedef belirli türde bir söylemi ön plana çıkarmayı ve egemen kılmayı çoğu zaman engelleyen bir etken olmuştur. Fakat Rönesans'ın geç dönemlerine değin geçen sürede yaşanan sosyal, kültürel ve bilimsel değişimlerin birtakım olumsuz yönlerinin açığa çıkması bilginin de kavramsal bir dönüşüm geçirmesine sebep olmuştur. Bu dönüşüm ile Rönesans, modern dünyanın temel savlarını oluşturarak insan ve doğayı iki farklı varlık alanı olarak görmeye eğilimli hale gelmiştir. İşte bu gelişmeler ile Rönesans'ın iki ayaklı düalist yapısı oluşmuştur. Rönesans bir köprü olarak düşünüldüğünde köprünün bir ayağı antikitenin değerleri üzerindeyken, diğer bir ayağı ise modern dönemin yeni dünyası üzerinde sabitlenmiştir. Dolayısıyla Rönesans farklı okumalara olanak veren yapısı gereği kimi düşünürler tarafından kültürel ve bilimsel öğretilerin çokluğunu yaşatan entelektüel bir dönem olarak ele alınırken, kimileri tarafından da modern dünyanın savlarının çeşitli katastrofilere dönüşmesini sağlayacak düşünce izleklerini oluşturan bir çağ olarak değerlendirilmiştir. Rönesans'ın modern dönemin savlarını hazırlayan bir hazırlık dönemi olarak görülmesinin temel sebeplerinden biri dönem boyunca

bilimde -özelde doğa bilimlerinde- yaşanan gelişmelerdir. Bu baş döndürücü gelişmeler ile eski dünyanın bilinen sınırları değişmiş, bilginin teknik yönü yeniden keşfedilmiş, bilginin pragmatik işlevi ön plana çıkmaya başlamıştır. Böylece Rönesans ile birlikte dünyayı ve insanı anlama ve anlamlandırma kaygısı ilerleme ekseninde kendisine başat aktör olarak bilimi seçmiştir. Rönesans bilimi, insanın doğanın dışına doğru yerleştiği yeni konumundaki belirleyici öge olmuştur.

Bütün bu gelişmeler, dünyanın artık doğabilimlerinin bakış açısı tarafından idare edildiği dolayısıyla da insanın kendi dünya görüşünü oluştururken doğabilimlerinin ortaya koyduğu tasarımları kullanması gerektiği fikrini doğurmuştur.¹ Bu eğilim zamanla bilimin diğer bilme ve anlama çabaları üzerinde hâkimiyet kurmasına sebep olmuş, böylece her türden bilgi girişimi doğa bilimlerine indirgenmeye başlanmıştır. Bu da yavaş yavaş bilimin felsefeden kopmasına ve teknik yönünün daha fazla ön plana çıkmasına neden olmuştur. İlk bakışta insanlık yararına devrimci ve ilerici bir pratik olarak değerlendirilen bu gelişme, amacından saparak insanlık aleyhine işleyen bir pratiğe doğru evrilmeye başlamıştır.

İdeal bir toplum tasarımı olarak ütopya mutlu, refah ve gelişmiş bir toplumun, ancak bilimin öncülüğünde gerçekleşebileceğini içselleştirmiş ve bu doğrultuda bilimin insanlık için iyi yaşam idealine hizmet etme işlevini açığa çıkarmıştır. Bu bağlamda Rönesans'ta bilimin ütopyayla birleşmesine olanak tanınmıştır. Bu birliktelik bilimin, mevcut toplumun geliştirilmesine yönelik eleştirel damarı da içinde taşıdığı anlamına gelmektedir. O halde, denilebilir ki, Rönesans'ta bilim, eleştirel bir bakış açısıyla insanlığın gelişimine hizmet etme amacı taşımıştır. Bu eksende, bilimin, ütopyanın merkezi öğelerinden biri olarak konumlandırılması bu iddiayı doğrular niteliktedir. Çünkü ütopya mevcut gerçekliğin eleştirilerek ilerlemeci bir perspektifle dönüştürülmesini şart koşar. Ancak yukarıda da anlatıldığı üzere zamanla bilimin pragmatik ve teknik boyutunun ön plana çıkartılmasıyla *theoria* göz ardı edilmeye başlanmıştır. Antik Çağ'dan Rönesans'a kadar geçerliliği olan teorik etkinlik yerini yavaş yavaş pratik etkinliğin belirleyiciliğine bırakmıştır. Bu dönüşüm *sapientia*'dan *scientia*'ya geçiş olarak da okunabilir. Bu değişimle birlikte bilim, teknik çalışmalara evrilerek Antik Çağ'dan beri yapılagelen dünyayı anlama ve anlamlandırma çabasını yitirmiş, bütünüyle maddi temellere dayanan,

¹ Cemal Güzel, **Bilim Felsefesi**, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 21.

doğa ve toplum üzerinde güç kurmaya yarayacak bir araca dönüşmüştür. Bu durumun yarattığı en önemli sonuçlardan biri ise bilimin, insanlık için iyi yaşam idealine hizmet eden bir etkinlik olduğunun göz ardı edilmeye başlanmasıyla bilim ile ütopya arasında inşa edilen eleştirel bağın kopmasıdır. Bu kopuşun diğer bir sebebi, Rönesans'ın coğrafi, siyasi, kültürel eğilimleri, bu eğilimlerin bazı sosyal gruplara, toplumlara ve kültürlerle getirdiği maddi ve siyasi üstünlüktür.

Bilginin bilimsel bilgiye dolayısıyla da doğayı kontrol etmenin bir aracı olarak güce eşitlenmesi sonucunda bilim Modern Çağ'da ideolojik bir aygıt dönüşmüştür. Bunun en belirgin örneği ise bilimin artık ütopyalarda değil distopyalarda işlenmeye başlanmasıdır. Bilim ideal bir toplum vizyonu kurmadaki objektif ve ilerici kimliğini kaybetmiş, distopyalarda tektipleştiren ve tahakküm eden bir aygıt olarak işlenmeye başlamıştır. Örneğin Thomas More'un *Utopia*'sı, Tommaso Campanella'nın *Güneş Ülkesi* ve Francis Bacon'ın *Yeni Atlantis*'inde bilim, olumlu ve ilerici bir minvalde seyrederek alternatif iyi yaşam olanakları sunmuştur. Fakat ideolojik yönünün açığa çıkması ile bilimsel etkinlik Yevgeniy İvanoviç Zamyatin'in *Biz*'i, George Orwell'ın *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*'ü ve Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya*'sının distopik kurgularında tahakküm edici ve sınırlayıcı bir role bürünmüştür. Bu dönüşümün en belirgin hali modern bilim ve teknolojinin tahakküm edici gücünün tepe noktasına çıktığı, iki büyük dünya savaşı gibi felaketlerin ve nihayetinde Nazizm ve Stalinizm gibi totaliter rejimlerin deneyimlendiği karanlık zamanlarda kendisini gösterir.²

Nihayetinde bilimsel etkinlikler sonucu ortaya çıkan icatlarda, buluşlarda ve ürünlerde bilimin toplumsal sorumluluğu gözetilmeden yalnızca bir üretim aracı ve gücü olarak algılanması egemen güçler tarafından yönlendirilmeye son derece müsait bir alan olmasına sebebiyet vermiştir. Bilimin ortaya koyduğu ürünler, ideolojik aygıtlar tarafından kitleler üzerinde travmatik izler bırakmış, bilimsel etkinlik düzleminde yalnızca sonuç odaklı ve yıkıcı sonuçların doğmasına neden olmuştur. Böylece bilimin tekniğe indirgenmesi aracılığıyla yaşanan dönüşümde yirminci yüzyılın postmodern dünya algısıyla birlikte bilimsel etkinliğin işletim basamakları ve amaçlarının sorgulanmasının ötesinde bilimin bizzat kendisi suçlanır hale gelmiştir.

² Hakan Çörekçioglu, **Rönesansın 'Doğa'sı**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2005, s. 30.

Bilginin ve bilimin insanlık aleyhine yaşadığı bu dönüşüm, genel bir tartışma konusu olarak Frankfurt Okulu düşünürlerinden Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer tarafından da gündeme getirilmiştir. Bu bakımdan çağımızda bilgi ve bilime ilişkin temel problem *Aydınlanmanın Diyalektiği* referans alınarak açıklanabilir. Bilindiği üzere Aydınlanma, başlangıçtan bu yana insanların içinden korkuyu kaldırmak ve onları kendilerinin efendisi durumuna getirmek amacını gütmüştür.³ Aydınlanmış bireyler dünyayı gizlerinden kurtarmak için mitlere ve her türlü bilinmeyene karşı savaş açarak hamhayalleri bilgi vasıtasıyla alaşağı edecektir.⁴ İşte Adorno ve Horkheimer’a göre bu motifleri “deneysel felsefenin kurucu atası” olan Bacon bir araya getirmiştir. Düşünörlere göre Bacon doğayı animistik güçlerinden arındırmış; onu insanlığın önüne sunulmuş, cansız, ruhsuz ham bir proje olarak tasarlamıştır. Bu sebeple değıştirip dönüştürmek ve nihayetinde de bilgi edinmek için doğaya müdahale edilmesinde hiçbir sakınca görmemiştir. Bu müdahale sonucu elde edilecek bilgi, insanlığın ilerlemesi ve gelişmesinde muazzam faydalar sağlayacaktır. Çünkü insan ve doğa arasında mikrokozmos ve makrokozmos ilişkisi temelinde pragmatik bir bağ kurulmuştur. Bu bağ sayesinde doğanın bir parçası olarak insan, doğadan edindiğı bilgi vasıtasıyla kendisiyle ve dış dünyayla ilgili bilgiye erişecektir. Böylece ‘bilmek için bilmek’ten, ‘yapmak için bilme’ye dönüşen anlayış sonucu *theoria* bir kenara itilerek, bilgi yalnızca egemen olmanın nesnesi haline gelmiştir. Bilgiden yalnızca doğabilimsel bilgiyi anlayan Bacon’a göre “bilimin gerçek amacı ve görevi makul, oyalayıcı, saygı uyandıran ya da etkili sözler sarf etmek ya da aydınlatıcı argümanlar göstermek değil, faaliyette bulunmak, çalışmak ve daha önce bilinmeyen ayrıntıları meydana çıkararak yaşama yardımcı olmak ve ona daha iyi bir biçim vermektir.”⁵

Yapmak ve egemen olmak için istenen bilim başlangıçta olumlu amaçlara hizmet etme niyetiyle ortaya çıkmış olsa da zamanla hizmet ettiğı araçları sorgulayamaz hale gelmiş ve sermayeyi elinde bulunduran egemen güçler tarafından doğayı ve toplumu tahakküm altına almak için kullanılan etkili bir silaha dönüşmüştür. Dolayısıyla bilimin bir üretim gücü ve aracı olarak insan ve doğa

³ Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, çev. Oğuz Özügöl, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 19.

⁴ Horkheimer ve Adorno, s. 19.

⁵ Horkheimer ve Adorno, s. 21.

arasındaki ilişkiyi toplumdaki egemen güç ve ilişkilerin istek ve çıkarları doğrultusunda sürekli yeniden üreterek düzenlemesi bilimin ideolojik bir karakter kazanmasına sebep olmuştur.⁶ İşte Adorno ve Horkheimer’a göre bilgide yaşanan kavramsal dönüşümün ve gerçekleşen katastrofik olayların temel sebeplerinden biri Bacon tarafından bilginin güce eşitlenmesinde yatar. Bu da bilimsel üretim sürecinin toplumdaki güç ilişkilerine indirgenmesine ve bilimin dolayısıyla da bilginin araçsallaşmasına neden olmuştur. Böylece insanın kendisinin de bir parçası olduğu doğayı tahakküm altına alması aslında kendi benliğini kaybetmesine yol açmıştır. Bu da bireyin silinmesine ve kişisizleşmesine zemin hazırlayarak doğanın ve insanlığın yıkım sürecini hızlandırmıştır.

Adorno ve Horkheimer’dan başka konuya benzer bir bağlamda eğilen Paul Feyerabend de bilimin yıkıcı etkileri konusunda Adorno ve Horkheimer’a hak verir. Düşünüre göre modern bilim hastadır ve bu görüşünü de bilimin çağdaş dünyada oynadığı tahakküm edici, hatta insanları ve toplumları köleleştirici rolü ile doğrulamaya çalışır. Bilim özünde insanların mutluluğu içindir ve amacı insanlığın özgürleşmesine katkıda bulunmaktır. Fakat zamanla bilimin yatak odalarımıza dahi girdiğini söyleyen Feyerabend’e göre bilim doğal çevre üzerinde yarattığı ekolojik problemlerin yanı sıra toplumların köklü değerlerini de derinden zedelemiştir. Bunun için de bilimin, insanlığın evrensel değerlerini gözeterek eş deyişle hümanist bir kimlik kazanarak insancillaştırılması gereklidir.

Bilime ve bilgiye yapılan bu eleştiriler kapsamında çağımızda yaşanmakta olan bu problem dolaylı olarak bu çalışmada Bacon özelinde ele alınmaya çalışılacaktır. Fakat bu radikal eleştirilere karşı çalışmada izlenecek yol ikili bir bakış açısıyla sunulmaktadır. Bilgi ve bilimin dönüşüm sürecinde Bacon’a dair yapılan olumsuz eleştiriler kimi zaman doğrulanırken, kimi zaman ise bu bağlamda yapılan neredeyse gelenekselleşen söz konusu okuma terk edilerek Bacon’a dair yapıcı ve olumlu bir nitelik taşıyabilecek yeni bir yorumun önü açılmaya çalışılacaktır. Bu yeni okuma ise Bacon’ın toplumsal alanı olumlu yönde dönüştürmek için bilimi ütopya ile birlikte ele alarak bilimin ütopya ile birlikte kazandığı eleştirel bağı ortaya çıkarmaya çalışacaktır. Bu bağlamda bilim ve ütopya birlikteliğinin toplumsal alanı olumlu ve ilerici bir minvalde eleştirel bir perspektif kullanarak nasıl dönüştürmeye

⁶ Kurtul Gülenç, “Bir Mit Olarak Aydınlanma”, **Felsefe Söyleşileri V-VI**, Maltepe Üniversitesi Yayınları, (Ed. Betül Çotuksöken, Ahu Tunçel), Sayı: 49, 2011, s. 46.

çalabaladığı irdelenecektir. Başka bir ifadeyle çalışmada, düşünce tarihinde modern bilimin yıkıcı bir pratiğe dönüşmesine sebep olan savları üretmekle suçlanan Bacon, yeni bir perspektifle işlenmeye çalışılacaktır. Örneğin bilimin ve bilginin ideolojik bir aygıt haline gelmemesi için idollerin deneyimin ışığıyla zihinden atılması gerektiği savı üzerinde durulacaktır. Düşünüre göre herhangi bir sistem veya doktrine körü körüne bağlanmak idoller eşliğinde yaşamak demektir. Ya da bilginin güçle özdeşleştirildiği iddia ise tek bir medeniyetin diğerleri üzerinde kurduğu tahakkümden çok Orta Çağ dönemine karşı ortaya konulan bir sav olarak değerlendirilecektir. Öyle ki bilginin vereceği güç sayesinde insanlık, Tanrı'nın Krallığına karşı kendi krallığını kendisi kuracaktır. Bu krallık ise Bacon'ın bahsetmiş olduğu tutku türlerinden hareketle bütün insanlığın evrensel ilkelerini gözetecek şekilde kurulmaktadır. Düşünürün felsefesinin yeni bir yorumunu kuvvetlendirmeye ilişkin verilen bu örnekler kuşkusuz çoğaltılabilir.

Bu türden örneklerin verilebilmesinin temel sebebi Bacon'ın içinde yaşadığı dönemin tinini kendi düşüncelerine aktarabilmiş olmasıdır. Bacon Rönesans düşün dünyasında bilginin kavramsal dönüşümüne sebep olan ve bilimin teknik yanını vurgulayan ilk düşünür olması sebebiyle modern dünyanın savlarını hazırlayan bir düşünür olarak ele alınabilir. Fakat yaşadığı çağın ruhunu taşıyan Bacon'ın incelediği konuya yaklaşımı da tıpkı Rönesans dönemi gibi düalist bir karakter sergiler. O bir yandan antik değerlere öykünürken diğer yandan modern dünyanın savlarını önceden sezinler. Dolayısıyla Bacon modern dönemin savlarını Rönesans düşün dünyasının algısıyla işleyen bir filozoftur. Bu çerçevede Bacon'ın kurmuş olduğu bilim ve ütopya bağı üzerinden düşünüre ilişkin yeni yorumların da yapılabilirliğine vurgu yapılacaktır. Bu yüzden Rönesans dönemi gibi Bacon'ın bilim ve ütopya ile ilişkin görüşleri de çalışmada çok yönlü bir şekilde okunmaya çalışılmıştır. Rönesans hem antikitenin yeni bir tasarımla entelektüel düzlemde işlendiği bir dönem olarak hem de modern dünyanın savlarını oluşturan bir hazırlık dönemi olarak ele alınmıştır. Bacon ise antikitenin ruhunu taşıyan ve modern dönemin savlarını önceleyen bir Rönesans düşünürü olarak ele alınırken diğer taraftan modern dönemin burjuva düzeninin kültürel yaşam-dünyasını hazırlayan bir figür olarak değerlendirilmiştir. Bacon'ın bilgiyi güce eşitlemesi, bilgiden kastının doğa bilimleri olması, bilimsel yönteminin tüm bilimlere uygulanabilir bir yöntem olduğunu vurgulaması ve bilimin teknik

yanını ön plana çıkarmasıyla ikinci bakış açısı desteklenmiştir. Bilgiyi güce eşitlerken tahakkümden farklı olarak doğanın başkaldırmasını gerek koşul olarak öne sürmesi ve güçten bahsederken tutku türlerini işleyerek Tanrı Krallığına karşı İnsan Krallığını kurmayı amaçlaması, buna ek olarak bilimin teknik yanını vurgularken bilimin ve bilim insanının toplumsal sorumluluğunu hatırlatması birinci bakış açısını destekleyen unsurlardır.

Sonuç olarak, bilimin tekniğe indirgenerek toplumsal sorumluluğunun göz ardı edilmesi, bilimin felsefeden kopmasına ve bunun sonucunda da bilimin iyi yaşam ideali ile bağlarını koparmasına neden olmuştur. Böylece ütopyalarda merkezi bir rol oynayan bilimin refah ve alternatif toplum vaadi kaybolarak distopyalara konu olmasına ve totaliter, tektipçi rejimlerin kültürel alandaki sorumlusu olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. O halde, bu çalışmadan hareketle denilebilir ki bilim, anlama ve anlamlandırma çabasında bireyi ve insanlığı ileriye taşıyacak motive edici bir unsur olarak ele alınabilir. Fakat bilimin doğa bilimlerine indirgenmesi hem epistemolojik hem de etik ve politik açılardan yarattığı sonuçlar bakımından çok da doğru bir tutum olmayacaktır. Dolayısıyla içkin bir bilim eleştirisi yapabilmek için felsefe aracılığıyla bilimi içeriden eleştirmek gerekir. Bunun için de yukarıda bahsedildiği üzere Bacon'a dair yapılacak yeni okumalar günümüz biliminin hasta durumuna dair yeni alternatifler sunabilecek nitelikte olabilir. Bunun yanı sıra gerçekliği eleştirebilmek için ütopyaların kullanmış olduğu stratejiler de hasta olarak nitelenen bilime yaklaşım tarzında felsefeye eleştirel bir zemin sunacaktır. Bu bağlamda ütopyaların kullanmış olduğu yabancılaştırma stratejisi görünüşteki gerçekliğe mesafe koyarak bilim eksenli toplum yapısını eleştirel ve yapıcı bir perspektif çerçevesinde değerlendirmeye yardımcı olabilecek niteliktedir.

Bu anlatılanlar bağlamında, çalışmada bilim ve ütopya birlikteliğinin nasıl sağlandığı ve bu birlikteliğin sağlanmasının niçin önemli olduğu tartışılacaktır. Bu birlikteliği en açık ve seçik şekilde kuran Bacon'ın yaklaşımı üzerinden yeni fikirler geliştirilmeye çalışılacaktır. Denilebilir ki Bacon'ın epistemolojisi hem zehri hem de panzehirini içinde taşıyan *pharmakon* niteliğinde olup yıkıcı olduğu kadar aynı zamanda yapıcı ve eleştirel bir bakış yaratmaya müsait bir düşünsel çerçevedir. Bu sebeple çalışmada düşünürün sistemindeki kavramlara ve öğretilere dair iki yönlü bir

değerlendirme yapılmaya çabalanmıştır. Bu çerçevede çalışmanın birinci bölümünde Rönesans'ın tarihsel, bilimsel ve düşünsel arka planı ele alınmıştır. Tarihsel arka planda Rönesans dönemine dair iki farklı okuma türü göz önünde bulundurularak ilgili dönemin bir geçiş dönemi olduğu vurgulanmıştır. Bilimsel arka planında ise Rönesans bir taraftan okült kaynaklarla beslenen bir anlayışın devam ettirildiği diğer taraftan da doğa bilimlerinin verilerini ve yöntemini kullanan yeni bakış açılarının geliştirildiği bir dönem olarak ele alınmıştır. Nihayetinde antikitenin değerlerinin yeni bir ruhla işlendiği veyahut modern dönemin savlarının üretildiği yeni bir dönem olarak Rönesans, tasarladığı toplumsal gerçekliği reel düzlemde inşa etmeden önce ütopyalarda konu etmiştir. Bu bakımdan alternatif yaşam vizyonları olan ütopyaların, iyi yaşam idealini taşıyan diğer kurgu ve mitlerle olan bağlantısı çalışmanın ilk bölümünde ele alınan son konudur.

İkinci bölümde ise çalışmanın temel problemi olan bilim-ütopya birlikteliğinin bilimsel ayağı işlenmiştir. Bu bölümde özelde bilim genelde ise Bacon'ın epistemolojisi ve idoller eleştirisi konu edilmiştir. Bu bağlamda Bacon'ın yeni olarak adlandırdığı yöntemi Aristoteles'in yöntemi ile karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Bilgi ve bilim anlayışlarının detaylı incelemeleri hem antikitenin taşıyıcısı olarak Bacon'ı hem de modern dönemin savlarını oluşturan Bacon'ı ortaya çıkarmıştır. Buna ek olarak Bacon'ın epistemolojisi idoller eleştirisi üzerinden serimlenmiştir.

Çalışmanın son bölümünde ise bilim-ütopya birlikteliğinin ütopya ayağı işlenmiştir. Bu bölümde günümüzde bilimin yaşadığı krize karşılık ütopyanın eleştirel damarı ile bilime dair içkin bir eleştirinin yapılabirliği vurgulanmıştır. Böylece iyi yaşam ideali kurgusal düzlemde ütopyalarla, rasyonel açıdan ise bilimin verileriyle oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu hususta Bacon'ın *Yeni Atlantis* ütopyası bu eleştirinin omurgasını oluşturmaktadır. Bu perspektif ekseninde bilimin insanlık için vaat ettiği uygarlığın, evrensel değerleri hiçe sayarak ideolojik bir aygıt dönüşmesi ve yalnızca belirli bir azınlığın çıkarını gözetmesine sebep olan savları hazırladığı öne sürülen modern Bacon'a alternatif olarak bilimin ortaya çıkış amacından sapmaması ve dogmatik bir araca dönüşmemesi için savlar üreten yeni bir Bacon ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda bilimin, insanlığın evrensel değerlerini ve topluma karşı sorumluluklarını unutmadan toplumsal alanı dönüştürebilmek için ütopyanın

stratejileri ve eleştirel perspektifinden yararlanabileceği düşünülmüştür. Bu bakımdan bilim ve ütopya birlikteliğinde bilimin kullandığı araçların yanı sıra amaçlarının da sorgulanması gerekliliği *Yeni Atlantis*'te yer alan fikirler bağlamında tartışmaya açılmaktadır. Bu tartışma sonucunda bilimin kendisinden ziyade bilimsel etkinlik sürecinin basamakları ve işleyişi sorgulanarak çağımızdaki problemin çözümüne ilişkin yeni olanaklar ortaya konmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

RÖNESANS'IN TARİHSEL VE DÜŞÜNSEL ARKA PLANI

1.1. BİR GEÇİŞ DÖNEMİ OLARAK RÖNESANS

Farklı şekillerde yorumlanmakla birlikte Rönesans, çoğunlukla on dördüncü yüzyılın ortalarında “Petrarch zamanı”nda (1350) başlayıp, on altıncı yüzyıla değin devam eden, Orta Çağ ve Modern dönemi birbirine bağlayan önemli bir *geçit* dönemi olarak tariflenmektedir.

Rönesans'ın bir geçit dönemi olarak algılanması; eş deyişle taşıdığı özelliklerin hem bir önceki dönemin devamı niteliğinde olması hem de bir sonraki döneme ışık tutması açısından, kendisine ilişkin tarihlendirme çabasının muğlaklaşması problemini ortaya çıkarmıştır. Bunun sebebi ise tarih içerisinde büyük bir zamansal aralığa ve geleneğe sahip olan Orta Çağ anlayışının radikal bir şekilde ters yüz edilebilmesinin zorluğundan ileri gelir. Bu sebeple erken Rönesans'ta Hristiyanlığın temel öğretilerine sadık kalınmış, naif bir şekilde *eskinin yeni* ile uzlaştırılması çabası açığa çıkmıştır. Yeninin kendisini eskiden sıyrarak kurması ise dönemin sonlarına tekabül eder.

Rönesans hareketi ilk olarak kendisini güzel sanatlarda ortaya çıkarmıştır. Bu hareket özellikle mimari, resim, müzik ve yazın alanlarında ortaya çıkan entelektüel bir çabanın ürünüdür. Böylesi bir hareketin döneme yayılması ise elbette bu denli sınırlı bir perspektifle gerçekleşmemiştir. Değişim dinsel, ekonomik ve siyasi istikrarın sarsılması ile başlamış, özgür düşünce ve davranışın yaygınlaşması ile kapsamı genişlemiştir.

Böylece birbirinden farklı birçok dinamiğe sahip olan Rönesans, farklı okumalara olanak verirken, köktenci değişimleri içermesi sebebiyle kendisini yeni bir dönem olarak kabul ettirmiştir. Bu bağlamda Rönesans; kültür, yazın, bilim, düşünce vb. gibi bütün dinamikleri ile ele alındığında, Batı kültürü ve geleneği olarak konumlanan günümüz Avrupa fikrinin oluşmasını sağlayan en önemli tarihsel süreçlerinden birini temsil etmektedir.

1.1.1. Hazırlayıcı Etkileri ve Nitelikleri İle Rönesans

Terimin orijinali olan *Renaissance* kelimesini ilk kez Fransız tarihçi Jules Michelet⁷ ortaya koymuş olsa da, Rönesans'ı “modernite” ve “bireycilik” kavramlarına dayandırarak kelimenin popülerlik kazanmasını Jacob Burckhardt⁸ sağlamıştır.⁹ Çoğu zaman Aydınlanmacı tarih yazımının etkisiyle tasvir edilen Rönesans, yalnızca yeni bir çağın başlangıcı olarak değil, aynı zamanda insanın her türlü otoriteden bağımsız, özgür bir *birey* olarak *yeniden doğuşunun* sembolüdür. Böyle bir nitelemenin anlaşılması öncelikle Rönesans'ın hazırlayıcı etkenlerinin ortaya konulmasını şart koşar.

Rönesans'ın başlangıcı Orta Çağ¹⁰'ın çözülme dönemlerine denk gelir. Bu sebeple incelemenin skolâstik dönemin son zamanlarından itibaren başlatılması gerekir. “Karanlık Dönem” olarak tasvir edilen Orta Çağ'ın sonları aslında skolâstiğin geliştiği döneme denk gelir. Öyle ki bu dönemde Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak kilise, Tanrı'nın öğretilerini topluma yayan ve denetleyen kurum olmaktan öte, hayatın her alanında yetkin bir otoriteye sahipti. Bu sebeple her türlü doktrinin, kilisenin öngördüğü formda (dinsel öğretinin ilkeleri temel alınarak) dönüştürülmesi gerekmektedir. Sunulan form rasyonel bir anlayışa imkân vermemekle birlikte yorumlamaya da el vermiyordu. Eğitim, sosyal hayat, kültür gibi hayatın her alanı dinsel öğretilerden hareketle geliştiriliyordu. Bu konuda yapılan ilk

⁷ *Renaissance* kelimesini ilk olarak kimin kullandığı tartışmalı bir konudur. Tarihçi Michelet'ten önce Giorgio Vassari'nin 1550 yılında yayınlamış olduğu *Le vite de' piv eccellenti pittori, scvltori, et architettori* adlı yapıtta Rönesans kelimesi “sanatların yeniden doğuşu” anlamında kullanılmıştır. Orijinal metin için bkz. <https://archive.org/stream/levitedepiveccel03vasa#page/n3/mode/2up>, (23.04.2014).

Michelet için bkz. Jules Michelet, **Rönesans**, çev. Kazım Berker, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1948.

⁸ Rönesans'ın ilk okumalarının Jules Michelet, Jacob Burckhardt ve John Huizinga tarafından gerçekleştirildiği göz önünde bulundurulduğunda, Michelet ve Burckhardt'ın Rönesans'ı modern dönemin başlangıcı şeklinde yorumladığı, Huizinga'nın ise bu düşüncüyü pek de onaylamayan bir yorum getirdiği görülmektedir.

⁹ Peter Burke, **Rönesans**, çev. Özkan Akpınar, Babil Yayınları, İstanbul, 2000, s.7.

¹⁰ Orta Çağ geniş bir tarihsel yayılıma sahip olması sebebiyle detaylı bölümlendirmelerle daha nitelikli bir şekilde ifade edilebilir. Fakat konunun kapsamı kabaca genel bir bölümlendirmeyi gerektirmektedir. Bu sebeple MÖ 2. ve 8. yüzyılları kapsayan süreç Patristik Dönem, MS 8. ve 15. yüzyılları kapsayan süreç Skolâstik Dönem olarak ifade edilebilir. Fakat Orta Çağ'ın sonu ve Rönesans'ın başlangıcı ile ilgili net bir tarihlendirme yapmak oldukça güçtür. Yine de Rönesans 14. yüzyıldan başlayan bir dönem olarak ele alınabilir. Bu sebeple tarihlerin esnek tutulmasında kanımca fayda vardır.

yenilik yine kendi içinden çıkmakla beraber, din adamlarının¹¹ kendisi tarafından geliştirilmiştir. Skolâstiğin gelişme süreci Hristiyanlığa akılcı bir temel bulma girişimidir. Bu temel ise Karanlık Çağ’a egemen olan Yeni-Platoncu anlayışın terk edilip Aristoteles öğretisi ile uzlaştırılması ile sağlanır.¹² Bu girişimin ilk örneği Aziz Thomas’ın (Thomas Aquinas, 1225-1274) çabaları ile gerçekleşir. Böylece Thomas, Aristotelesçi bilimin mantıksal formunu kutsal metinler yönünde yeniden düzenleyerek¹³ bu bilimin itibarını yeniden kazanması için çalışır.¹⁴ Kilisenin başlangıçta yasaklamış olduğu bu doktrin, erekçi bir anlayışla (bu erek tabi ki bir durumu Hristiyanlığın yararında dönüştürme çabasına tekabül eder) skolâstiğin temeline yerleşmiş, Aristoteles öğretisi zamanla kutsal metinler gibi büyük bir dokunulmazlık elde etmiştir.¹⁵

Akıl ve inancı uzlaştırma çabalarının yanı sıra bu döneme sarsıcı etki yapan diğer bir konu ise tümeller tartışmasıdır.¹⁶ Bu bağlamda tümellerin yalnızca bir ad, gerçekliğin ise tek tek nesnelerde bulunduğunu söyleyen *nominalizm*; felsefenin dinden kopmasına, yalnız teolojiye hizmet eden bir düşünme olmaktan çıkıp kendine göre yöntem ve amacı olan bir bilgi kolu haline gelmesine yol açan yaklaşımların başında gelir.¹⁷ Böyle bir tartışma *olması gerekenin* normatif bilgisinden, *olanın* somut ampirik bilgisine yönelerek, bilgi sorunu ve bilginin kaynağı konusunda radikal değişimlere sebep olmuştur. Sürecin ileri zamanlardaki konumu ise kilise

¹¹ Bu dönemde yetkin filozoflar (bütün hepsi olmamak kaydıyla) aynı zamanda din adamlarıdır. Ünvanları ise isimlerinin önündeki “Aziz” sıfatı ile nitelenir. Aralarında daha sonra Papalık konumuna yükselenler de vardır. Metinde düşünür yerine din adamı kelimesinin seçilmesi yalnızca vurgu amaçlıdır.

¹² Cemal Yıldırım, **Bilim Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 73.

¹³ Dine rasyonel bir temel bulma çabası Orta Çağ’daki egemen anlayışa aykırı bir girişimdir. Bu sebeple 1227 yılından 1323 yılına dek bu doktrin kilise tarafından yasaklanmıştır.

¹⁴ Dominique Lecourt, **Bilim Felsefesi**, çev. Işık Ergüden, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, s. 13.

¹⁵ Petrus Abaelardus (1079-1142) skolâstiğin bu çabasını *Sic et Non* (Evet ve Hayır) adlı yapıtında açık bir biçimde izah etmiştir.

¹⁶ Tümeller tartışmasıyla ilgili öğretici bir çalışma için bkz. Maurice De Wulf, “Felsefenin Kadim Tartışmalarından Tümeller Sorunu” çev. Metin Bal, **Bibliotech Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 14, 2011, ss. 10-16.

¹⁷ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 165.

öğretilerinin bilgi formunun pozitif bilgi çerçevesinde sorgulanmasına¹⁸ ve böylece seküler bir dünya algısının doğmasına vesile olmuştur.¹⁹

Orta Çağ'ın içinden çıkan diğer gelişmeler din alanında yeni mezheplerin ortaya çıkması ile dinsel birliğin bozulmasına sebep olmuştur. Martin Luther'in öncülüğünü yaptığı ve John Calvin'in geliştirdiği Alman mistisizmine dayanan Protestan mezhebi, Avrupa'da merkezîyetçi din birliğinin çözülmesini beraberinde getirmiştir. Kilisenin belli günahları affetmek, cennetin anahtarını para karşılığında satmak vb. gibi uygulamalarını sert bir dille eleştiren Luther, Hristiyanlığın özüne aykırı olduğu gerekçesiyle imanın temelinde aracı kurum ve kişilerin bulunmasını reddeder. Böylece kilise ve din adamlarının otoritesini sarsan Luther, aracısız, sezgisel ve bireysel imanın kapısını açar.²⁰ Dinsel birliğin parçalanma sebeplerinden diğeri ise manastırların rolünde saklıdır. İlk kiliseye karşı yapılan ayaklanmaları bastırmak amacıyla kurulan manastırlar zamanla hâkim bakışın aleyhinde bağımsız öğretiler geliştirmeye başlamışlardır. Özellikle Fransisken (1209) ve Dominiken (1205) tarikatları, sırasıyla, bilimsel faaliyeti ve spekülatif felsefeyi teşvik ederek, Orta Çağ kilisesinin temel savlarının sorgulanmasını sağlamışlardır. On üçüncü yüzyıldan sonra skolâstiğe karşı yürütülen çabaların büyük çoğunluğu bu tarikatlara mensup kişiler tarafından gerçekleştirilmiştir.²¹ Orta Çağ'ın içinden çıkan son yenilik ise bağımsız bilgi ve bilimin gelişimini sağlayan kurumlardan biri olan üniversitelerin ortaya çıkışıdır.²²

Görüldüğü üzere, Rönesans, hazırlayıcı etkilerini kendinden önceki dönemde bulmuştur. Böylece Orta Çağ'ın köklü öğretileri yine Orta Çağ içerisinde sarsıntıya uğramış, Rönesans ise bu sarsıntıları derinleştirerek mevcut öğretilere yeni bir form

¹⁸ Bu bağlamda Orta Çağ'a karşı çıkan muhalif sesler içinden Roscelinus (1050-1120), Duns Scotus (1270-1380), Ockhamlı William (1300-1349), Roger Bacon (1210-1294) anılmadan geçilmemesi gereken isimlerdir.

¹⁹ Ömer Demir, **Bilim Felsefesi**, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 36.

²⁰ Bir protesto girişimi ile başlayan başkaldırı daha sonra eleştirdiği sava yenik düşmüştür. Aracısız, otoritesiz bir inancı temsil eden Protestanlık hareketi, dinin yayılması için örgütlenmesi gerektiğini fark etmiş, bu yüzden geniş kitlelere ulaşabilmek için kilise ve yazılı bir kaynağa gereksinim duymuştur. Böylece hareket noktasına ters düşerek kendisine tarihsel bir temel bulma arayışını İznik Konsili'nin saptamış olduğu İncil metninde sonlandırmıştır. Ayrıca kendi mezhebinin kiliselerini açarak aracısız mistik temel fikrinin özüne aykırı girişimde bulunmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Gökberk, s. 181.

²¹ Yukarıda bahsedilen akıl ve dini uzlaştırma çabasının ilk temsilini gerçekleştiren Aziz Thomas, Fransisken tarikatına mensuptur.

²² Betül Çotuksöken, **Ortaçağ Yazıları**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1993 s. 38.

kazandırmaya çalışmıştır. O halde Rönesans'ı belirli bir tarihle sabitlemek zor olsa da on üçüncü yüzyıldan itibaren çözümlerin başladığı ve on dördüncü yüzyıldan itibaren de gözle görülür değişimlerin gerçekleştiği bir dönem olarak tanımlayabiliriz.²³ Düşünürler bu dönüşümleri farklı şekillerde değerlendirmişlerdir. Örneğin, Ernst Bloch'a göre bu dönem on üç ve özellikle de on dördüncü yüzyılda İtalya'da zanaatçıların devrimiyle ortaya çıkan güçlerin zaferidir.²⁴ Bertrand Russell'a göre ise Rönesans bir halk hareketi değil, liberal patronların, Medici ailesinin ve hümanist Papaların desteklediği bir avuç düşünür ve sanatçının başlattığı bir eylemdir.²⁵ Öyle ki Rönesans'ın başarısı Haçlı Seferleri'nin sonuçlarına bile bağlanabilir. Zira on birinci yüzyıldan on üçüncü yüzyıla değin süren bu seferler Orta Çağ'ın dikenli yapısını törpüleyen katalizör niteliğindedir. Savaş sonrası edinilen ganimet, serbest girişim ve ekonominin iyileşmesine zemin hazırlamıştır. Doğu'dan öğrenilen bilgiler coğrafi keşiflerin yapılmasında önemli bir rol oynamıştır. Savaş öncesi vaatler ve sonrasındaki sonuçlar ise kiliseye duyulan güvenin zayıflamasına, bunun sonucu olarak da kilisenin otoritesinin sarsılmasına yol açmıştır. Böylece on dördüncü yüzyıl Avrupa'sı şövalyeci feodalizmin zayıfladığı²⁶, merkezi krallıkların güçlendiği, kentlerin önem kazanması ile şehirli burjuvazinin ortaya çıktığı²⁷ ve bireysel kapitalist ekonominin etkisi ile serbest ticaretin başladığı²⁸ bir coğrafyaya dönüşmüştür. Coğrafi keşifler ise maddi birikimi tazelemekle beraber en önemlisi bilim, bilgi, teknik gelişimin önünü açmıştır.²⁹ Şüphesiz keşiflerin çok önemli tarihsel sonuçları olmakla beraber, kültürel gelişmişliğe vesile olacak matbaanın keşfi³⁰, barut ve pusulanın keşfi kadar değerlidir. Baskı sanatının geliştirilmiş olması eserlerin zahmetsizce çoğaltılması, okuma ve araştırmaya yönelik teşvikin artması,

²³ Gökberk, s. 162.

²⁴ Ernst Bloch, **Rönesans Felsefesi**, çev, Hüsen Portakal, Cem Yayınevi, İstanbul, 2010, (Rönesans Felsefesi), s. 8.

²⁵ Bertrand Russell, **The History of Western Philosophy**, Simon&Schuster, Inc. New York, 1972, s. 522.

²⁶ Bloch, Rönesans Felsefesi, s.8.

²⁷ Gökberk, s. 162.

²⁸ Bloch, Rönesans Felsefesi, s. 8.

²⁹ Topdemir ve Unat, s. 197.

³⁰ Matbaanın bulunması gravür sanatının bulunması ile daha da önem kazanmıştır. Baskı, matematiksel ve astronomik tabloların; gravür ise bitki, hayvan, anatomik veyahut cerrahi detaylar, kimyasal araçların resim olarak kitaplara girmesini sağlamıştır. Böylece Rönesans buluş ve keşif açısından olduğu kadar, bilgi stoklama ve ansiklopedi oluşturma açısından da belirleyici bir çağ olmuştur.

bilginin gelişimi, kültürün yayılması ve standartlaşmasında büyük önem taşımıştır.³¹ Böylece kilisenin azalan otoritesi ile düşün ve sanat dünyasında hâkim ideolojiden bağımsız bir şekilde üretebilmenin önünün açılması, on dördüncü yüzyıl refah Avrupa'sının entelektüel gelişimini sağlamıştır.

Değişim kendisini ilk olarak önce güzel sanatlarda göstermiştir. Özgür ve bireysel sanatın yeniden doğuşunu temsil eden Rönesans terimi, mevcudiyetini sanatsal etkinlikler ile ortaya koymuştur. Bu yönelimlerin başlangıcında yer alan mimari, resim, heykel, müzik, edebiyat gibi alanlar sanatsal faaliyet olmalarının yanı sıra arka planda barındırdıkları felsefi ilgiyle değişimin pratik yönünü ön plana çıkaran ilk çabalardır. Sanatçı artık olması gerekenin zorunlu bir uygulayıcısı değil, olanın kendi tasavvurunda uyandırdığı hissin temsilcisidir. Bu dışavurum kendisini ilkin mimaride gösterir. Yapılar artık Orta Çağ'ın kasvetli *gotik* tarzına nazaran Rönesans'ın ruhunu oluşturan yalın bir formda sergilenir. Burada rehber olarak Roma kalıntıları alınmıştır bu da İtalya'nın Rönesans'ta üs olarak alınmasının temel sebeplerinden biridir. Öyle ki antikiteye duyulan yoğun ilgi İtalya'nın antik değerleri canlı tutmasından kaynaklanır.³² Roma İmparatorluğu'nun ana yurdu olan İtalya, Antik değerleri Orta Çağ boyunca kendi içinde örtük biçimde saklı tutmuştur. Bu bağlamda antikiteye duyulan özlemin içi derin bir saygı ve hayranlıkla doldurulmuştur. Bu duygunun temsili ise Roma'nın değerlerini benimseyerek, Roma'nın uyanışını sağlayacak³³ yeni Romalının (Rönesans aydınının) elindedir. Filippo Brunescelli (1377-1446), Leon Battista Alberti (1404-1472), Donato Bramante (1444-1514) özgür ruhun ilk yaratıcı mimarları olarak sayılabilir. Burada değinilmesi gereken durum Rönesans mimarisinin kendisini Orta Çağ mimarisinden nasıl ayırdığı hususudur. Bramante'nin 1502'de inşa ettiği San Pietro Kilisesi bu farkın en güzel örneğini teşkil eder. Tanrı'ya yaklaşmayı sağlayan sivri tonoz, sivri kemer, çan yapılardan oluşan haç şeklindeki geleneksel Orta Çağ kilise planı, Bramante'nin ellerinde, yalın bir formda dairesel Roma kilisesi düzenine dönüşür.

³¹ Topdemir ve Unat, s. 207.

³² Gökberk, s. 168, Burke s. 36.

³³ Ernst H. Gombrich, **Sanatın Öyküsü**, çev. Erol Erduran ve Ömer Erduran, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 223.

Heykeltiricilikteki ³⁴ değişim, yeni tarz portre heykeller, atlı anıtlar ve klasik mitolojiyi tasvir eden figür heykeller gibi klasik eserlerin yeniden canlanmasıyla kendisini gösterir.³⁵ Resim ve müzik alanlarında ise antik kaynaklar ve modellere ulaşma zorluğu sebebiyle eserler daha çok antik metinlerdeki tasvirler örnek alınarak eş deyişle dolaylama yoluyla yapılırsa da rehber yine Antik-Roma hattıdır. Burada üzerinde durulması gereken isim hiç kuşkusuz Leonardo da Vinci'dir.³⁶ Kendisi yalnızca bir ressam olmakla kalmayıp aynı zamanda iyi bir heykeltıraş, mimar, mühendis dolayısıyla tipik bir Rönesans aydınıdır.³⁷ Rönesans'ın antikiteye olan yoğun ilgisi görüldüğü üzere antik dönemi taklit şeklinde başlamış olsa da, Leonardo da Vinci ve daha birçok aydın bu durumu aşmaya çalışmıştır. Örneğin resim alanında portrenin bir tarz olarak ortaya çıkışı kaynağını antik resimden alsa da Leonardo da Vinci ile bu aşılarda özgün seviyeye ulaşmaya çalışmıştır. Artık resimlerde portrenin büst gibi tasvir edilen kısmılığı aşıp, insan bedeni bütünüyle ayakta veya oturarak resmedilerek antikiteden bağımsız bir bütünsellik yakalanmaya çalışılmıştır. Ayrıca resimlerdeki *nü* öğeler, Orta Çağ'ın kısıtlayıcı temalarına karşı insanı bütün çıplaklığıyla ortaya seren bir başkaldırıdır. Artık dünyayı onun kurallarına göre resmetmek bazı değerleri kabul edip bazılarını etmemek bireyin otoriteden bağımsızlaşan yeni tasavvuru ile gerçekleşir. O halde denilebilir ki, rehber olarak alınan antikite Rönesans'ın kendi ruhunu geliştirmesiyle birlikte yaratıcı bir tonda aşılmaya çalışılmıştır.

Burckhardt'ın deyişiyle “dünyanın ve insanın keşfi”³⁸ Orta Çağ'ın yeniye duyduğu korkunun aşılmasıyla gerçekleşir. Fakat bu gelişim elbette bir anda ve tek bir hareketle olmamıştır. Kademe kademe yaşanan değişim, yeninin çıkırtkanlığını yapmadan önce eskinin naif bir şekilde yumuşatılıp adeta bir dekonstrüksiyona

³⁴ Lorenzo Ghiberti (1378-1455), Donatello (1386-1446), Buonarroti Michelangelo (1475-1564), Giovanni Bologna (1524-1608) dönemin ünlü heykeltıraşları arasındadır. Görsel ve bilgi için bkz. <http://www.essential-humanities.net/western-art/sculpture/renaissance/#early-renaissance>, (03.05.2014).

<http://www.italian-renaissance-art.com/Renaissance-Sculpture.html>, (08.05.2014).

³⁵ Burke, s. 17.

³⁶ Bu konuda Da Vinci'nin en önemli faaliyetlerinden biri *diseksiyon* çalışmalarıdır. Orta Çağ'da günah olması sebebiyle bedenin incelenmesi yasaklanmıştır. Fakat Rönesans döneminde Da Vinci'nin yaptığı bilimsel çalışmalar, durumun bilim için zaruri olduğunu göstermiştir.

³⁷ Yıldırım, s. 79.

³⁸ Burckhardt *İtalya'da Rönesans Kültürü* yapıtının II. cildinin IV. bölümünde *Dünyanın ve İnsanın Keşfi*ni detaylı bir biçimde ortaya koymuştur. Detaylı bilgi için bkz. Jacob Burckhardt, **İtalya'da Rönesans Kültürü II**, çev. Bekir Sıtkı Baykal, İstanbul, 1977, ss. 429-588.

uğratılması ile gerçekleşir. Bu sebeple eski ile yeninin şiddetle çarpışmasından önce ikisinin şaşılacak derecede birbirinin içine girip, birbiri içinde kaynaştığı görülür.³⁹ Bu sebeple *her şeyin olanaklılığını*⁴⁰ içinde taşıyan bu çağ, kültür dünyasının tek bir çerçevede toplanmasının yerine *sistemler çokluğunu*⁴¹ hedeflemiştir.

İlk modern insan olarak anılan Francesco Petrarca'nın (1304-1374) başlıca kaygısı yaşama sanatının kurallarını geliştirmektir. Stoa felsefesinin rehberliğinde insan yaşamının ideali olan mutluluğa ulaşma arayışı, iç ve dış etkilerden bağımsız, ruhun enginlik ve dinginliğe ulaştığı yalnızlık ile sağlanabilir. Petrarca'nın *De Vita Solitaria (Yalnız Yaşayış Üzerine)* adlı yapıtı Rönesans bireyciliğinin doğduğu yerdir. Makrokozmosun parçası olan birey mikrokozmos olarak benliğini bireysel ve bağımsız yaşam formunda bulacaktır. Fakat meselenin düğümlendiği yer Petrarca'nın yapıtının sonunda bu idealin gerçekleşme koşulunu Tanrı'nın bireyi desteklemesine bağlamasıdır. Ludovico Ariosto'nun (1474-1533) *klasik destan tarzına* öykünerek yazdığı *Orlando Furiosa* şiiri ise Orta Çağ *martavallarının*⁴² izlerini taşımaktadır. Bunun gibi daha birçok örnek göstermektedir ki Rönesans'ın karşı çıktığı temel şey herhangi bir otoritenin baskısıdır. Bu sebeple bir değer ya da ögenin Orta Çağ'a ait olması onun Rönesans ruhunda yer almasını engellemez. Önemli olan ele alınan şeyin bir dayatma sonucu benimsettirilmiş veyahut *apriori* olarak mevcudiyetini temellendirmiş olmamasıdır. Elbette Orta Çağ'ın temsili haline gelen yapılara, felsefelere, formlara karşı birtakım tepkiler gösterilmiştir. Fakat olgunluk döneminde Rönesans, şeye kendisinden ötürü verdiği değerle, o şeyi kendi özüne girerek incelemeye başlamıştır. Bu da Rönesans'ın diğer bir niteliğini oluşturan *öze, asıl kaynağa dönme* çabasında yatar.⁴³ Bu dönemde klasik diller içinde Latinceye dönük ilginin had safhada olması da öze dönme çabası ile ilgilidir.

Eski ve yeninin çarpışması ilkin Orta Çağ'ın (dini öğretilerden sonra) en yetkin otoritesi olan Aristoteles'e karşı Platon felsefesinin yüceltilmesinde görülür.⁴⁴ Bu

³⁹ Gökberk, s. 163.

⁴⁰ Alexandre Koyre, **Yeniçağ Biliminin Doğuşu**, çev. Kurtuluş Dinçer, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1989, s.40.

⁴¹ Gökberk, s. 164.

⁴² Orta Çağ ile ilgili şövalyelik efsanelerine verilen addır.

⁴³ Çotuksöken, s.41.

⁴⁴ Gökberk, s.171.

konuda yapılan en önemli girişim ise Cosmo de Medici⁴⁵ döneminin Floransa'sında Platon Akademisinin⁴⁶ açılmasıdır.⁴⁷ İstanbul'un fethiyle Bizans'tan kaçan Georgios Gemistos Plethon, Basilius Bessairon ve Marcile Ficin (1433-1494) bu akademinin ünlü bilginleri olarak Platon'un öğretilerinin yayılması ve asıl kaynağı olan Grekçe'den okunmasını sağlamışlardır.⁴⁸ Böylece Rönesans öze dönme çabası ile Platon'un yanı sıra skolastiğin en yetkin temsilcisi olarak anılan Aristoteles ve daha birçok antik düşünür hakkında birinci elden bilgi edinilmesini sağlamıştır.⁴⁹ Rönesans'ın çıkış noktasında Platon'un Aristoteles'e tercih edilmesi eskinin karşısında aşamalı bir şekilde yeniliğe gidişin göstergesidir. Öyle ki Rönesans'ın erken dönemlerinde Aristoteles skolâstiğin filozofu olarak görüldüğü için, filozofun öğretilerinin Rönesans'ın ruhuna uygun düşmeyeceği düşünülüyordu. Fakat Rönesans'ın bilgiyi asıl kaynaktan edinme çabası Aristotelesçi skolâstiğe karşı mücadelenin başlangıç noktasına Yeni-Plâtonculuk, Platon ya da matematiksel doğal bilimi değil bizatihi Aristoteles'in kendisini koymuştur.⁵⁰

Yalın formu kompleks öğelere tercih eden Rönesans, Orta Çağ'ın bilmenin yolu olarak temele aldığı mantıksal argümantasyonu (*argumentatio*) reddederek, öze bizatihi kendisi inmiş, böylece deneyimlemenin (*experientia*) önünü açmıştır. Bunun

⁴⁵ Mediciler 1484 yılında Floransa şehir-devletinin başında bulunan ailedir. İtalya'daki ilk bankanın kurulmasını sağlarlar. Rönesans Floransası sanatı, bilimi ve hümanizmi destekleyen Medici ailesine çok şey borçludur.

⁴⁶ Platon Akademisi 6. yüzyılın başlarında İmparator Justinian tarafından pagan öğretiler yaydığı inancı yüzünden kapatılmıştır. Bu sebeple 15. yüzyılda kurulan Platon Akademisi yalnızca Platon'un öğretilerinin yayılması açısından değil ayrıca eylem olarak Orta Çağ'ın aldığı kararlara karşı çıkan bir hareketin temsilidir.

⁴⁷ Bloch, Rönesans Felsefesi, s. 18.

⁴⁸ Rönesans, çevirileri kaynağın aslından yaptığı için Orta Çağ'ın Platon'undan farklı bir Platon'u yakalayabilmiştir. Bu ayrımı ise asıl kaynak ile Yeni-Platoncu Plotin'in yorumlamasıyla karşılaştırarak elde etmiştir.

⁴⁹ Russell, s. 525.

⁵⁰ Rönesans'ta Platonizmin merkezi Floransa, Aristotelizmin merkezi ise Padua'dır. Aristoteles ile ilgili yapılan tartışmaların en önemlisi ise "ruhun ölümsüzlüğü" meselesidir. Bu konuda Padua'da toplanan görüşler İbni Rüşt'ü izleyen Averroestler ve Alexandre d'Aphrodisias' izleyen Alexandristler'dir. Aristoteles'e göre ruh beden *entelekheia*'sıdır ve beden yok olmasıyla yok olur. Bu konuda hem Averroestler hem de Alexandristler Hristiyan dogmasının ileri sürdüğünün aksine bireysel ruhun ölümsüzlüğünü kabul etmezler. Bireyin öldükten sonra ruhunun yaşamaya devam etmesi bu dünyanın öbür dünyaya bir hazırlık, geçit yeri olması ile ilgilidir. Bu sebeple ruhun ölümsüzlüğünün reddi Orta Çağ'ın ilk doktrinini reddetmek anlamına gelir. Ancak Averroestler Yeni-Platoncu öğeler ekleyerek, bireyin ruhunun akıllı bir yönü olduğunu ve ölümden sonra evrensel akla geri döneceğini ileri sürerler. Naturalist olan Alexandristler ise ruhun bu yönünün ölümsüzlüğünü de kabul etmezler. Kendisi bir Alexandrist olan Pietro Pomponazzi ise bir Rönesans aydını olarak anılmadan geçilmemelidir. Pomponazzi natüralist-materyalist bir anlayışla ele aldığı ruhun ölümsüzlüğü meselesini, ünlü *De Immortalitate Animae* (Ruhun Ölümsüzlüğü Üzerine) adlı yapıtında serimler. Detaylı bilgi için bkz. Gökberk, ss. 173-176.

bir göstergesi olarak Orta Çağ'da önce varlık ve gerçekliğin mahiyeti ortaya konup sonra bu gerçekliğe nasıl ve hangi yollarla ulaşılabileceğine dair bir epistemoloji geliştirilirken, Rönesans'ta önce bilgi ve onun bir türü olan bilimsel bilginin mahiyeti tartışılmış sonra buna uygun bir varlık tasarımı oluşturulmuştur. Böylece Rönesans ile epistemoloji; ontoloji veya metafiziğin eş deyişle felsefenin merkezine oturmaya başlamıştır. Bu dönüşüm Rönesans'ta yaşanan başka bir dönüşümle ilişkilidir. Orta Çağ'ın teosantrik yönelimi yerini Rönesans ile homosantrik anlayışa bırakmıştır. Artık şeyler yaratıcının bir parçası olarak değil, kendinde değerler olarak mevcuttur. Bu da yaratmanın yaratıcıdan önce geldiğini gösterir. Buradaki yaratmanın yüklendiği anlam ise Tanrı'ya atfedilen yaratma vasfı değil, beşerilerin erişebildiği yeniyi keşfetme (yaratma) edimidir.⁵¹ Orta Çağ'ın *teosantrik* anlayışı, şeyi, varlığın yetkinliğinin silik bir gölgesi olarak gördüğünden ötürü, varlık anlayışında mutlak bir temel söz konusudur.⁵² Önemli olan ise o varlığın bilgisine erişebilecek bir epistemolojinin, varlığın yaratıcının eseri olarak konumlanışına uygun bir ispatını vermektir. Fakat yükselen hümanizmin oluşturduğu *homosantrik* anlayış epistemolojiyi önceleyip ontolojiyi ona uygun bir varlık tasarımının oluşturulması olarak görmüş, gerçekliği veya varlığı verili olarak görmemiştir.⁵³ Bunun sebebi ise doğrunun zaten bulunmuş olduğuna inanan Orta Çağ insanının yeniyi aramaktansa, yaratıcı tarafından ortaya konan şeyi daha temelden kanıtlamaya çalışmasından ileri gelir.⁵⁴ Hâlbuki Rönesans'ta şeyler hazır olarak ortaya konulmamıştır, yeninin keşfi ile ortaya çıkacaktır.⁵⁵ Bu bakış açısının bir uzantısı ise doğa (evren), Tanrı ve akıl (*ratio*) arasındaki kurulan paralellikte gizlidir. Rönesans insanı antikiteye yoğun ilgi duyardı ama Pagan değildi.⁵⁶ Aristoteles'in öğretilerini okur ve yayardı ama Orta Çağ Hristiyanı da değildi. O parçası olduğu *makrokozmosun* içindeki *mikrokozmostu*. Bu sebeple onun biricik evi bu dünya, dolayısıyla doğa idi. Onun

⁵¹ Bloch, Rönesans Felsefesi, s. 16.

⁵² Varolan varolmak bakımından değil, varlık kaynağı bakımından ele alınmaktadır.

⁵³ Ahmet Cevizci, **On Yedinci Yüzyıl Felsefe Tarihi**, Asa Kitabevi, Bursa, 2007, s.14.

⁵⁴ Gökberk, s. 164.

⁵⁵ Bu sebeple Orta Çağ'ın Aristoteles'i *Metafizik* yazarı olarak değil, *Organon*'un yazarı olarak ele alınmıştır. Bu da mantık ile gerçeklik arasındaki bağı açıklayan *kategorilere* önem verilmesine sebep olmuştur. Elbette Orta Çağ'ın Aristoteles'i, Orta Çağ'ın doktrinlerine uygun olan Aristoteles'ti. Bu yüzden ereksel bir anlayışla dini doktrinle uzlaşabilecek yönler Aristoteles'ten alınmış, diğerleri olduğu gibi bırakılmıştır. Yaratıcının bir izi, gölgesi, eseri olan varlığın bilgisine bu yüzden mantıksal argümantasyon kullanılarak, tündengelim bir şekli olarak kıyas ile ulaşılmıştır.

⁵⁶ Burke, s. 37.

Tanrısı bu doğanın içinde olan bir Tanrı idi.⁵⁷ Dolayısıyla parçası olduğu doğanın *mikrokozmosu* olarak onu, kendi yetkin aklı (*ratio*) ile kavrayabilirdi.⁵⁸

Nihayetinde bir geçiş dönemi olarak Rönesans eskiden bütünüyle kopuk yeni sorunlar ortaya koymamıştır.⁵⁹ Ancak antikitenin yeniden canlanması olarak başlayan bu dönem, klasiklerin örnek alınıp taklit edilmesiyle geçmişi tekrar eden bir çağ olarak da kalmamıştır. Öyle ki Rönesans antikiteyi rehber alarak önce onu taklit ederek işlemiş, sonra kendi tinini oluşturarak onu aşmaya çalışmıştır. Orta Çağ'ın hegemonyasının azalması ve dini öğretilerin mevcut problemlere yönelik cevap geliştirememesi sebebiyle insanın entelektüel dünyasında büyük bir boşluk oluşmuştur. Bu sebeple yeni insan “Ben kimim?” sorusundan hareketle önce kendini sorgulamış, sonra yaşadığı evreni anlamlandırmıştır. Bu dönem hem Bruno'nun yakıldığı ve Pomponazzi'nin aforoz edildiği hem de hümanist düşünürlerin krallar tarafından desteklenip, Orta Çağ'ın hâkim perspektifine karşıt fikirlerin yayıldığı bir dönemdir. Hem hiç olmadığı kadar boşınanın, büyüünün, gözbağcılığın yayıldığı, hem de bilimsel ilerleme ve tekniğin temelini atıldığı bir zaman dilimiydi. Hem skolâstiğe karşı bireyci anlayışların oluşturduğu seküler bir dünya hem de saf, aracısız Hristiyanlığın yeşerdiği bir dünya idi. O halde yukarıda betimlenmiş olan tarihsel arka plan dikkate alındığında iyi ile kötünün, ileri ile gerinin zaman zaman çatışmalı zaman zaman da uyumlu bir şekilde bir arada bulunduğu Rönesans'ı, yepyeni bir hayatın oluştuğu, bilimsel devrimlerin gerçekleştiği, sanatın en özgür biçimde işlendiği ya da bunlara karşıt olarak skolâstiğin yeni sentezlerle devam ettiği bir çağ olarak keskin ve net betimlemelerle değerlendirmek oldukça güçtür. Çünkü Koyre'nin de dediği gibi “Tarih ani sıçramalarla yürümez, kesin dönemlere ve çağlara bölümlenme yalnız ders kitaplarında vardır.” Bu sebeple Rönesans kimi zaman eski ve yeninin uzlaştığı kimi zamansa eskinin aşılıp yeninin ortaya çıktığı bir

⁵⁷ Konuyla ilgili olarak Rönesans insanı içinden pagan dönemine öykünen düşünürler de olmuştur. Ama genellikle aracısız, saf Hristiyan inancını benimsemişlerdir. Ayrıca din konusunda kendi dinlerini bir ülkü olarak görmezler. Örneğin Giovanni Boccaccio'nun *Decameron*'una bakıldığında İlkçağ dinleri değerce Hristiyanlıkla eş görülür ki bu da aslında dinde rölatif doğruluğun benimsendiğinin göstergesidir. Bkz. Gökberk, s. 170.

⁵⁸ Orta Çağ'da akıl kendisine yönelinmemesi gereken bir yetidir. Tanrı'nın varlığı akla zıt bir kavrayış olmasa da akli aşan bir temsile sahiptir. Bu yüzden o temsile salt sezginin yanında Tanrı'nın inayeti ile ulaşılır.

⁵⁹ Gökberk, s.167.

dönem olarak her şeyin olanaklılığını içinde barındıran Yeniçağ'ın ilk basamağı olarak okunabilir.

1.1.2. Rönesans'ın İki Farklı Okuması

Bir dönem olarak Rönesans'ı değerlendirmenin zorluğu, kimi zaman yeni ve eskinin çarpıştığı kimi zaman da yeni ve eskinin harmanlandığı bir geçit dönemi olmasından ileri gelir. Yapılan okumalar düşünürün veyahut tarihçinin subjektif algısına dayanmakla beraber, tarihin kurulumuna stratejik bir değer yükleme arzusu ile oluşturulur. Diğer tarihsel dönemlerden farklı olarak Rönesans'a dair yapılan okumaların sığ, tek yönlü ve tartışmalı bir düzeyde kalması ise dönemin modernizasyon sürecini başlatabilecek bir tarih okumasına imkân vermesi ve bu imkânın da stratejik bir seçimle yüklü olmasından kaynaklanır.

Döneme dair yapılan okumalar temelde iki farklı perspektif doğrultusunda incelenebilir. Bunlardan ilki on dokuzuncu yüzyıl tarih yazımı eş deyişle Aydınlanmacı tarih yazımının etkisiyle Burckhardt, Michelet ve Bloch'un düşünceleri üzerinden geliştirilmiştir. İkinci okuma ise ilk okumaya alternatif olarak yirminci yüzyıl tarih yazımı ve buna bağlı olarak da eleştirel söylemin etkisiyle oluşturulmuştur. Bu okumanın temsilcilerinden biri de Peter Burke'dür.

Aydınlanmacı tarih yazımının etkisiyle oluşturulan okuma Rönesans dönemini yeniden doğuş olarak ele alır. Bu dönem yeni dünyanın modern insanların yaşamaya başladığı bir dönemdir. Dolayısıyla bu okuma çerçevesinde Rönesans, Batı'nın modernizasyon sürecinin başlangıç noktası olarak görülür. Orta Çağ eleştirisi ve karşıtlığı üzerinden yapılan bu okuma Rönesans'ı ağırlıklı olarak yeni bir kültürel ve düşünsel dönem olarak değerlendirir. Rönesans dönemine dair yapılan ikinci okuma ise eleştirel söylemin etkisiyle tek bir bakış açısına sabitlenmeden hakikatler çokluğu fikrinden hareketle yapılmıştır. Bu okuma çerçevesinde kültürel olduğu kadar iktisadi, bilimsel, dini ve siyasi bir Rönesans'tan da bahsedilmiştir. İlk okumanın aksine ikinci okuma Rönesans'ı bir dönem olarak değil, bir hareket olarak değerlendirir. Rönesans tarihte yaşanan bir kırılmadır. Fakat tarihsel süreç içinde yaşanan her kırılma dönem diye değerlendirilemez. Öyle ki Rönesans'ın tarihsel bir dönem olarak keskin bir şekilde konumlanacak kadar özgün

bir yapısı da yoktur. Bunun yanı sıra Rönesans yalnızca Batı’da gerçekleşmiş bir hareket değildir. Bizans, İslam dünyası ve Uzak Doğu’da da gerçekleşmiş Rönesanslar vardır. Dolayısıyla yalnızca Batı’da gerçekleşen Rönesans dikkate alınarak bu dönemin tarihsel kataloglar içinde belirli bir yer edinmesi Batı’nın kendi modern tarihini oluşturma çabasından ileri gelmektedir. Bu da tarihin kurulumunu belirleyen stratejik bir tercihtir. Dolayısıyla her iki okumanın da farklı düşüncelerden beslendiği görülse de üzerinde ortaklaştıkları bir nokta vardır ki, o da bu sürecin tarihte yaşanan kırılmalardan birini temsil ettiğidir.

1.1.2.1. Modern İnsan ve Yeni Yaşam Duygusu

Rönesans’ın kendine özgü paradoksal yapısı dönemi değerlendirmeyi güçleştirmektedir. Fakat buradaki güçlük, dönemin yapısından kaynaklanan zengin birikiminin sonucu olarak belirmektedir. Bu ise döneme ilişkin farklı yorumların oluşmasına imkân tanıyarak, temelde iki ayrı düzlemin oluşmasına sebep olmuştur.

Bu yorumlardan ilki 19. yüzyıl tarih yazımının etkisiyle Michelet ve özellikle de Burckhardt temelinde Rönesans’ı, Modern Avrupa’nın oluşmasında atılan ilk ilerici adım olarak ifade etmektedir. Bu yorumda Rönesans doğrudan, Orta Çağ eleştirisi ve karışıklığı bağlamında gelişerek, Antik dönem ve Roma rehberliğinde sanatın yeniden canlanması ve insanın yeniden doğması şeklinde Batı’nın modern algısının oluşmaya başladığı dönem olarak konumlandırılır. Bu anlayışta vurgu Batı üstünlüğüne kaymakla beraber, Batı medeniyetleri için de İtalya ayrıcalıklı bir konuma yerleşmiştir. Başka bir ifadeyle, modern Avrupa’nın ilk çocuğu on dördüncü yüzyıl İtalya’sıdır.⁶⁰

Burckhardt’ın etkisi ile oluşan bu algının aynı temel fakat farklı seyrirde Ernst Bloch’un Rönesans çalışması üzerinden geliştirildiği söylenebilir. Rönesans algısı Bloch da salt ilerici ve sanatsal temalarla işlenmesinin yanı sıra Burckhardt’tan farklı olarak yeni okumalarla zenginleştirilmiştir. Bloch’a göre Rönesans, insanlığın yenilendiği, taptaze yeni bir sınıfın ortaya çıktığı bir dönemdir.⁶¹ Bu dönem Friedrich Engels’in de dediği gibi “dünyanın o ana kadar bildiği en önemli ilerici değişim”

⁶⁰ Burke, s. 8.

⁶¹ Bloch, Rönesans Felsefesi, s.7.

olmasının yanı sıra, Antikite'nin tekrarı değil, daha önce insanoğlunun hiçbir zaman tasarlamadığı yeni dönemin doğuşu ve yeryüzünde hiçbir zaman görülmeyen kişilerin ortaya çıktığı yerdir.⁶² Artık yeni insan, üreten *homo faber*dir.⁶³ *Homo faber*in doğuşuyla birlikte insan, emeğiyle dünyayı değiştirmiş, yeni bir ekonomi-politik oluşmasını sağlamıştır. Feodalizmin kapalı ekonomisine karşı, bireysel kapitalist ekonomi aşamasının ilk dönemi eş deyişle pazar ekonomisi İtalya'da ortaya çıkmıştır.⁶⁴ Feodal dönemin ve kilisenin hegemonik baskısı yavaş yavaş ortadan kalkmış, gelişen bireyin bilinci ilk kez İtalya'da ses vermiştir. Modern bireyin hür yapısını, ekonomik planda girişimci birey devam ettirmiştir. Yeni olanakların geliştiği on dördüncü yüzyıl İtalya'sı, Batı'nın ilk modern insanlarını doğurmuştur.

Bunun yanı sıra gelişme ve değişim kendisini yalnız ekonomik düzlemde değil, düşünsel boyutta da göstermiştir. Dönemin Floransa'sında kurulan Platon Akademisi Marcile Ficin, Pic de la Mirandole, Telesio⁶⁵, Patrizzi ve Pomponance'nin öncülüğünde yeni bir felsefi geleneğin oluşmasına imkân tanımıştır. Böylece yeni-Platonculuk etkisi ile Bloch'un yapıtında Rönesans, skolastiğin Aristoteles'ine karşı yapılan bir başkaldırı olarak okunmuştur. Böylece Bloch'un Rönesans algısında sanat ve felsefede değişim Orta Çağ'ın algı ve değerlerine karşıt bir tonda işlenmiştir. O halde denilebilir ki Aydınlanmacı tarih yazımı ile değerlendirilen Rönesans, Karanlık Çağ'ın değer ve fenomenlerine karşıt bir düzlem olarak modern, aydınlanmacı, ilerici bir anlayış ekseninde kurumsallaşmıştır. Bu algı ise Rönesans'ın tek başına, bütün ilintilerinden bağımsız olarak modernliğin ilk momentleri olarak konumlandırılmasına sebep olmuştur. Bu yaklaşımda Rönesans insanı ve dünyası Orta Çağ insanı ve dünyasından tamamen bağımsız farklı dünyanın yeni insanıdır.

1.1.2.2. Antikitenin Canlanması

On dokuzuncu yüzyıl eleştirisi üzerinden şekillenen, yirminci yüzyıl eleştirel tarih yazımı ise tek bir hakikatin mutlak temsilinden ziyade her türlü hegemonik ve

⁶² Bloch, Rönesans Felsefesi, s.7.

⁶³ Bloch, Rönesans Felsefesi, s.7.

⁶⁴ Bloch, Rönesans Felsefesi, s.8.

⁶⁵ 1508-1588 yılları arasında yaşamış Bernardino Telesio, ilk doğa bilimler derneğini kuran kişidir. Tüm araştırmaların duyum ve deneyime dayanması kuralını getiren Telesio böylece ampirizmin önünü açmıştır.

tekelci düstura kafa tutmuştur.⁶⁶ Bu yüzden yeni tarih yazımında hakikate giden tek yol yerine hakikatler çokluğu ya da çoğul söylemler ortaya çıkmıştır. Perspektif sığınağına ve evrenselciliğin tekelci dayatmasına karşı gelişen eleştirel tarih anlayışı elbette Rönesans'ı farklı kavramsal çerçeveler eşliğinde okumaya çabalamıştır.

Bu eleştirel okumayla Rönesans'ın Orta Çağ karşıtlığı ve İtalya merkezli okuması terk edilmiş, kültürel olduğu kadar iktisadi, dini, siyasi, bilimsel bir Rönesans'tan söz edilmeye başlanmıştır. Bu okumanın yorumcularından biri yirminci yüzyıl düşünürü Peter Burke'dür. Burke'e göre Rönesans bir dönemi oluşturmaktan ziyade -Gombrich'in deyimiyle- bir hareket olarak ele alınmalıdır.⁶⁷ Zira Aydınlamacı düşüncenin belirttiği gibi Rönesans, Orta Çağ'dan bağımsız eskinin terk edildiği yeni bir dönem değildir. Bu dönem belli kritik çağların sonrasında yaşanan değişimleri ifade eden bir kırılma noktasıdır ki, bu kırılma önu ve arkasıyla hem bir önceki döneme içkin hem de bir sonraki döneme aşkındır. Burke'e göre Burckhardt'ın yorumu ile Rönesans, basit bir evrimci model seviyesine indirgenmiştir.⁶⁸ Hâlbuki tarihsel fenomenleri önu ve arkasından bağımsız olarak değerlendirmek, nesnel olmaktan ziyade tarihte birtakım erekler aranması sebebiyle o döneme dönemle ilgisi olmayan değer ve anlamlar yüklemeye neden olur.⁶⁹

Burke'e göre Rönesans dönemi ve insanı bütün dinamikleri ile ele alındığında hala Orta Çağ'dan esintiler taşımaktadır. Rönesans'ın modern insanın yeni yaşam duygusu olarak ele alınması, antikiteye duyulan hayranlık ile Avrupa'nın modern tarihinin başlangıcını Rönesans'ta yaratmaya çalışmış ve kökenini de Roma dönemine dayandırmıştır. Bu sebeple merkez olarak İtalya'nın alınması modernlik imgesinin oluşmasında stratejik bir seçimdir. Fakat Burke'e göre Rönesans bir dönemden çok kırılmanın başladığı hareketi ifade eder. Tarihteki farklı dönemlerin içinde değişimin gerçekleşmesi, birçok tarihsel kırılmayı oluşturur ki bunların hepsi Rönesans dönemi diye ifade edilemez. Kaldı ki Rönesans yalnızca Avrupa'nın Batısında gerçekleştirmiş bir tarihsel olgu değildir. Özellikle Bizans, İslam dünyası ve

⁶⁶ Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısında beliren yaklaşımlar.

⁶⁷ Burke, s. 81.

⁶⁸ Burke, s. 83.

⁶⁹ Bu konuyla ilgili olarak Alexander Koyre'nin Rönesans okuması da alternatif bir okuma olarak göz önünde bulundurulabilir.

Uzakdoğu’da da Rönesanslar yaşanmıştır.⁷⁰ Bunların en bilinen örneği ise Karolenj Rönesans’ıdır. Bu yüzden Aydınlanmacı çizginin tasvir ettiği Avrupa Rönesans’ı düşünürü göre bir mittir.⁷¹ Babalarının yaşadığı çağa coşkuyla isyan eden bütün diğer oğullar gibi on üçüncü yüzyıl Batılı insanı da Orta Çağ’ı sık sık eleştirmekte⁷² ve eski dünya insanının dönemine karanlık kendisinininkine ise aydınlık sıfatı yükleyerek, kendisini modern dünyanın başlatıcısı olarak konumlamıştır. Hâlbuki düşünürü göre Rönesans insanı uzak geçmişine verdiği değer kadar yakın geçmişini de inceleydi, karanlık olarak atfettiği dönemde ne gibi aydınlıkların olduğunu ve kendisinin de ne kadar o dönemin ruhuna yakın olduğunu görecekti.

1.2. RÖNESANS VE BİLİM

Rönesans, şüphesiz birçok alanda yeni ve ilerici dinamiklere sahip olmasının yanı sıra, en dikkat çekici başarıyı astronomi ve bilimsel yöntem alanında göstermiştir. Bir önceki bölümde betimlendiği üzere yeni ve eskinin bir arada bulunduğu düalist yapıyla Rönesans, bilimde ilerlemeye olanak tanırken, ilerlemenin kökenine de tezat bir şekilde boşanan, estetik, mitsel vb. kaygıları koymuştur. Bu durum yine de bilimde yeni olanın yeşermesine engel olmamıştır.⁷³

Değişim ve yenilenme sürecinin ilk olarak astronomi alanında yaşanması oldukça ilginçtir. Öyle ki ontolojik statüsünü Tanrısal olana yakınlığı ve saflığından alan gökyüzü, her türlü oluş ve bozuluştan uzak, kusursuz ve mükemmel bir yapıya sahiptir. Bu eksenle gökyüzü Orta Çağ ontolojisinin hiyerarşik yapılanmasında madde dünyasıyla keskin bir çizgi ile ayrılmış ayrıcalıklı bir konuma getirilmiştir. Fakat Rönesans düşün dünyası bu düalist ve ayrıcalıklı yapıyı farklı bir perspektifte çözümleyerek, önceden kutsal ve mükemmel olduğu varsayılan gökyüzünün değerini

⁷⁰ Burke, s. 13.

⁷¹ Burke, s. 8.

⁷² Burke s. 10.

⁷³ Belirtmek gerek ki Rönesans’ta bilim salt gözlemsel kaygılarla başlamamıştır. Tarihsel açıdan incelendiğinde bu kaygının temelinde okült kaynaklar olmasının yanı sıra mitsel, estetik ve yer yer dini değerlerin de olduğu pekâlâ görülecektir. Fakat altı çizilmesi gereken husus, fenomenlerin dini dogmaların betimlediği kalıp çerçevesinde şekillenmemiş, dinsel tasavvurun betimlemelerinin dışında kalan mitsel, estetik özellikle de okült kaynaklarla beslenmiş olduğu gerçeğidir. Elbette gelişimin bu safhası salt bilimsel pratik olarak izah edilemez. Fakat dinsel tasavvurdan sıyrılıp başka kaynaklara yönelme, eleştirel ve sorgulayıcı bakış açısıyla pozitif bilginin dönüşümüne sahne olacaktır.

tanrısallık yakınlık bağlamında açıklamamıştır. Bu yüzden gökyüzünün pozitif bilgi lehinde incelenmesi, Orta Çağ epistemolojisi temelinde oluşturulan gökyüzünün dokunulmazlığına darbe indirmiştir. Bu sebeple de özelde astronomi genelde ise bilim dünyasındaki değişim, kültür ve düşün dünyasının değişimini de büyük ölçüde karakterize etmektedir.

1.2.1. Eski Bilim Anlayışına Başkaldırı

Gökyüzü ve yeryüzünün bilimsel kurgusu geç Orta Çağ dönemine kadar Aristoteles fiziği ile açıklanmaktaydı. İlk çağlardan itibaren felsefenin temel problematiklerinden biri olan en iyi, en mükemmel olana ulaşma ideali varlığın ve oluşun *arkesini* soruşturmaya yöneliktir. Bu soruşturmanın Aristoteles felsefesindeki karşılığı ise kendisini düalist bir yapıya ayıran evren imgesinde göstermektedir. Bu bağlamda kaynağını farklı yerlerden alan bu iki evren; yapıları, nitelikleri ve mükemmellikleri bakımından tamamen iki ayrı dünyaya denk gelmektedir. Kendisi hareket etmeyen hareket ettirici tarafından devindirilen ve kaynağını eterin mükemmel doğasından alan ay üstü evren, oluş ve bozuluşa tabi olmayan, değişmeyen, bitimsiz ve sonsuz harekete sahip olan gökcisimlerinin yeridir. Ay altı evren ise dört cismani elementten meydana geldiği için değişime, oluşa, sınır ve sonluluğa sahiptir. Bu sebeple ay üstü evren ve ay altı evren arasındaki fark en temelde kaynağını nereye dayandırdığıyla ilgilidir. Kendisi hareket etmeyen hareket ettirici tarafından devindirilen, kaynağını eterin mükemmel doğasından alan ay üstü evren, farklı niteliklere ve ilkelere tabidir. Bu da evreni ampirik olmayan sağduyuya dayalı bölme girişiminden ileri gelir. Burada vurgulanması gereken nokta, bir bütün olan evrenin, kaynağını farklı yerlerden alması sebebiyle Yer içerisinde hiyerarşik bir değer ve buna bağlı olarak da ontolojik bir ayrıma gidilmesini gerektirmiştir ki bu da kozmolojinin, tinsel öğretisi ve din öğretisi ile ne kadar iç içe geçtiğini göstermektedir.⁷⁴

Aristoteles'in duyularla edindiği gezegenlerin hareket teorisine, matematiksel ve fiziksel bir temel kazandırmak için Eudoxos ile kurguladığı Ortak Merkezli

⁷⁴ Ender Helvacıoğlu (Der.), **Bilimsel Devrimin Başyapıtları**, Bilim ve Gelecek Kitaplığı 29, 7 Renk Basım Yayım ve Filmcilik Ltd. Şti, İstanbul, 2012, s. 21.

Küreler Sistemi her ne kadar gökyüzü hareketlerini açıklamada başarılı olsa da, gezegenlerin Yer'den uzaklık değişimlerinin hesabını veremiyordu. Bu problem için Ptoleme tarafından geliştirilen *episkl* (Yer'in etrafındaki küçük daire) ve *eksantrik* (üzerinde episklin hareket ettiği büyük daire) dairelerin karışık kombinasyonu açıklamak için anlık bir kurtarma girişiminden ibaretti. Öyle ki her yeni durumla birlikte eklenen yeni daireler dizgeyi karmaşık bir çıkmaza sürüklemekteydi. Matematiksel açıdan mükemmel olan bu sistem gözlem verilerinin yeni bulgularıyla, kuramın geçerliliğini tehdit eder pozisyona getirmişti. Peki, görünürde geçici uyumsuzluğu, sonunda kaçınılmaz çelişkiye dönüştüren şey tam olarak nedir?

İki yüzyıl süren bu kozmolojinin yetkesini kaybettiği süreç, ilk bakışta, her türlü dogmadan vazgeçilerek bağımsız ve nesnel gözlemlerin yapılmaya başlandığı tarihsel an gibi gözükse de aslında bu gözlemleri yapmaya sevk eden itici gücün temelde ne olduğunun soruşturulması gerekir. Alexandre Koyre'nin de ifade ettiği gibi “*zeitgeist* bir kuruntu değildir” ve zamanın tını evreni anlama ve anlamlandırma çabasında Orta Çağ'ın dogmalarıyla oluşturulan kompleks formlarından ziyade, yalınlaştırıcı ve tek bir neden altında toplayıcı *experientiaya* ağırlık vermeye sevk etmiştir.⁷⁵ Artık skolastik aklın metafizik temelli kuramları yeni durumlara karşı çözüm üretememekte, evreni anlama ve anlamlandırma konusunda ampirik veriler sunamamaktadır. Bu ise yalnızca kozmolojik bir sorunu değil aynı zamanda yeni bir ontoloji ve epistemolojiyi gerektirmektedir. Nicolas d'Oresme, Cusali Kardinal Nicolas gibi geç Orta Çağlılardan başlayan bu dönem Kopernik'e gelmeden Domenico Maria de Novara, Leonardo da Vinci gibi erken Rönesans düşünürlerine kadar uzanır. Fakat paradigmanın topyekün iflası Kopernik ile birlikte gerçekleşmiştir. Sorgulayıcı zihinlerin yeni formu, doğa araştırmalarına yönelen, pozitif bilgi toplayan, kozmolojiden metafizik ve teolojik unsurları ayırıştıran yeni bir kurgu inşa etmektedir. Bu inşanın yeni aktörleri ise doğa filozofları olarak karşımıza çıkacaktır.

⁷⁵ Çotuksöken, s. 37.

1.2.2. Yeni Bilimin Yeni Yüzü

Yeni bilimin başarıları Thomas Kuhn'un deyimiyle bilimsel pratiklerde meydana gelen anomalilerin paradigma krizine yol açmasıyla gerçekleşmiştir. Yer'in sabit ve hareketsiz olduğu fikri her ne kadar şimdinin zihinlerine yabancı olsa da, Rönesans öncesi dönemin soru ve sorunlarına rasyonel bir açıklama getirebilmekteydi. Bu sebebe dayanarak çağına göre makul ve faydalı açıklamalar yapan Aristoteles fiziği ve epistemolojisinin izahında başarılı olduğu söylenebilir.⁷⁶ Örneğin yukarı doğru bir ok atıldığında, ok aşağı düşüp beden üzerinde yaraya sebep olmaktadır. Bu da yerin sabit olması sebebiyle insanın sürekli aynı yerde duran sabit bir nesne olduğunu gösterir.⁷⁷ Veyahut havaya atılan taşın aşağı doğru yere düşmesi, taşta ağır olan elementin toprak olduğu hususunu bu sebeple de taşın doğal yerine dönme eğilimini göstermektedir. Bu gibi örneklerle de hareketin sonlu olduğu tasdik edilmiştir.

Fakat eski açıklamalar zamanla yetkinliğini kaybetmiş, yeni durumlara ilişkin doyurucu açıklamalar getirememiştir. Örneğin havaya atılan bir diskin hareketinin bir süre daha devam ettiği ve Aristoteles fiziği gereğince düzgün doğrusal hareket yapmadığı gözlemlenmiştir. Özellikle gök mekaniğini ilgilendiren yeni gözlemlerin, mevcut kuramla paralellik sağlayamaması, yeni gözlemlere dair yeni kuramların ortaya çıkması, Eudoxos'un ortak merkezli küreler sistemi ile Ptoleme ve Aristotelesçi yer merkezli evren görüşünü derinden sarsmıştır. Bu bağlamda sorun yalnızca gözlem ve kuram tutarsızlığı olarak gelişmemektedir. Hümanizmin getirdiği seküler dünya algısı ile fenomenlerin pozitif bilgi lehinde ampirik düzlemde incelenmesi, kuramın yalnızca deney ve gözlem verileri ile sabitlenmesini dolayısıyla kuram içinde yer alan deney dışı öğelerin saf dışı bırakılmasına yönelik bir girişimdir. Böylece gerekli olan tek şey gözlem verilerinin bilimsel bir yöntem vasıtası ile yeni teoriler oluşturmaları ve bu teorilerin de Aristotelesçi yetkinliğin yerini almasını sağlamaktır. Ancak bu da sanıldığı kadar kolay gerçekleşmemiştir.

⁷⁶ Patricia Fara, **Bilim Dört Bin Yıllık Bir Tarih**, çev. Aysun Babacan, Metis Yayınları, İstanbul, 2012, s. 44.

⁷⁷ Fara, s. 44.

Nitekim bu yeni deneyimde ayrıcalık tek bir düşünüre verilmeksizin, bütün bir zincirin oluşmasını sağlayan her bir halkanın zaruri varlığına işaret etmektedir. Öyle ki Kopernik, Güneş merkezli evren tasavvurunu ortaya koyduğunda hala kuramında eski izaha yer veriyordu. Kopernik'in yeni bir fikri vardı ve bu fikir bilimsel bir devrime karşılık gelecekti. Ancak Tycho Brahe'nin gözlemleri, Johannes Kepler'in gök mekaniği olmasaydı, Kopernikçi devrim yetkinliğe ulaşıp kendini kabul ettiremeyecekti.⁷⁸

Kopernik evrenin merkezine güneşi koyarak, yere hareket vermiştir. Fakat evrenin etrafında dönen yer, hala küresel biçimdedir. Bununla birlikte göksel cisimlerin hareketi de hala düzgün dairesel hareketle açıklanmaktadır. Bu bağlamda teoremden eski açıklamanın yer almasının sebebi, Kopernik'in gözlem verilerinin yetersizliğidir. Bu eksiklik ise Brahe'nin süpernova türünden yıldız ve kuyruklu yıldız gözlemleriyle giderilecektir.⁷⁹ Bu gözlemler aracılığıyla gökyüzünün değişmeyen, mükemmel yapıya sahip olduğu varsayımı zedelenmiş, Aristoteles'in kusursuz ay üstü evreni darbe almıştır. Kepler ise Brahe'nin gözlemleriyle gökcisimleri ve gökyüzüne dair radikal değişimler gerçekleştirecek, iki yüz yıllık bir inancın pozitif bilgi ile değişmesine vesile olacaktır.

Bu bağlamda vurgulanması gereken husus bilimin yeni yüzünün oluşmasında Rönesans'ın karakteristik özelliklerinin etkisidir. Bilindiği üzere Rönesans, sistemleri ve olguları kompleks argümantasyonlardan, yalınlaştırıcı deneyimler elde ederek kurtarmıştır. Bu deneyimi ise öze dönerek birincil kaynakları kullanması, Roma ve Yunan referansı ve bizatihi olgunun temel alındığı açıklamalar ile gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu çabanın bilimdeki karşılığı ise sistemleri; yorumları üzerinden değil, ilk elden inceleyip ampirik düzlemde deneyimlemesi ile gerçekleşmiştir. Böylece yalın, ereğe uygun, kullanışlı ifade ve çözümlemelerle, nedenleri çoğaltmadan, bütün etkiler tek bir neden altında birleştirilebilecektir. Bu çabanın ürünü ise kendisini Newtoncu mekanik, eş deyişle 18. yüzyıl bilim imgesinde göstermektedir.

⁷⁸ Bu hususta vurgulanması gereken diğer düşünürler elbette Galileo Galilei ve Isaac Newton'dur. Galileo'nun Kopernik sistemini benimseyip uzay sistemine dair yaptığı gözlemler ile mekanik çalışmaları, Newtoncu bilim imgesinin doğmasına zemin hazırlamıştır. Böylece Kopernik'ten, Brahe'ye, Kepler'den Galileo'ya değin bütün düşünürler Newtoncu bilim imgesinin doğuşuna zemin hazırlamışlardır. Konuyla ilgili, felsefe ile bilimsel kuramlar arasındaki tarihsel ilişki için bkz. James T. Cushing, **Fizikte Felsefi Kavramlar 1**, çev. B. Özgür Sarioğlu, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2010.

⁷⁹ Yıldırım, s. 86.

O halde bilimin yeni yüzü Aristotelesçi tasavvurla, dogma haline gelmiş her türlü inancın yavaş fakat güvenilir adımlarla bilimin dışına atılmasını gerektirmiştir. Nihayetinde denilebilir ki *yenin*in ortaya çıkışı yalnızca radikal bir değişimi değil, ayrıca sistem değişikliğini de tercüme eder. Bu sistemin bilim ayağındaki değişim akıl yürütme şekli bağlamında, sosyal boyutta ise etik ve ontolojik kaynaklıdır. Akıl yürütmede yaşanan değişim, buluş ve keşiflerle birlikte, sistem bazında eski olan tündengelimini yerine yeni olan tümevarım yönteminin kullanılmaya başlanması ile açıklanabilir. Öyle ki skolastik aklın tündengelimsel yöntemi, öte dünya merkezlidir ve mevcut dünyayı aşkın ilke ve değerler doğrultusunda dönüştürmeyi amaçlar.⁸⁰ Tümevarım ise öteki dünya ile bu dünya arasındaki ilişkiyi kopararak, bu dünyada olanların ‘bizzat varolmalarını’ onların meşruluk gerekçesi olarak gören tavrın epistemolojik düzeydeki izdüşümünü gösterir.⁸¹ Böylece dogma veya birtakım değerlerin ispatlanmasında kullanılan yöntem terk edilmiş, fenomen her türlü ilintiden uzak, gözlem verileri ile mevcut durumu içinde betimlenmiştir. Bu da göstermektedir ki dogma veya bir savın ispatında kullanılan tündengelim tımel önermesinin apriori, sorgulanamayan ve deneyimlenemeyen dikte ettirici formu, tümevarımın olgu bilgisini önceleyen tavrına dönüşmüştür.

Gökyüzünden ödünç alınan ‘kusursuz’ nitelemesi ve evrenin merkezine güneşin konmasının art alanında sosyal ve siyasal bir tavır da yatar. Değer hiyerarşisini belirleyen öncüller değişmiştir. Artık insan Tanrı tarafından yaratılmış en yetkin varlık olarak değerini yaratıcısından ötürü alan bir varlık değildir. Bununla beraber Yer de yaratılanlar arasında en yetkin varlık olan insanın yaşadığı yer olarak Tanrı’nın kudretinin sembolü değildir. Yer diğer gezegenler gibi sıradan bir gezegendir. İnsan ise biricik varlıktır fakat bu varlık, değerini Tanrı’dan değil kendinden alır.

Sonuç olarak bilimin yeni yüzü ile oluşan tavır *olması gerekene* değil *olana* vurgu yapar. Böylece hümanist düşünürlerle başlayan değişim, seküler bir algının doğmasına vesile olmuştur. Bu algı ister kurgulanan bir mit, isterse de inşa edilen bir hayat veya başkaldırı olarak ele alınsın, Max Weber’in deyimiyle dünyanın büyüünün bozulmasına vesile olmuştur. Öyle ki artık bu algı; topluma, hayata ve

⁸⁰ Demir, s. 37.

⁸¹ Demir, s. 37.

özellikle de doğaya; verileri ve gözlemlenen olguları dikkate almayacak apriori teoriler ile yaklaşmayı gerek ilkece gerekse pratikte tümünden reddetmektedir. Kaynağını antikiteden alan, Orta Çağ boyunca revize edilerek tekrar düzenlenen Yer merkezli evren imgesi sistematik gözlemlerin artması, olgu temelli incelemelerin yapılmasıyla değişmiştir. Yeni bilimde gözlem verilerini dikkate alan ve bu önermeler üzerine kurulan kuramlar göstermektedir ki, evren bütünüyle aynı kurallara tabi olan, homojen bir birliktir. Elbette Geç Orta Çağ'dan Rönesans'ın sonuna kadar, bilimin salt ampirik ve bilimsel pratiklerle ilerlediği söylenemez. Belirtildiği üzere Rönesans her şeyin olanaklı olduğu bir dönemdir. Bu yüzden bir kuramın oluşmasında, gözlem verilerinin incelenmesinde ya da bir takım önermelerin kurulmasında mitsel, estetik, okült vb. kaygıların belirleyici olduğu göz ardı edilemez. Fakat burada vurgulanan nokta Orta Çağ'ın büyük bir bölümünde olgu ve durumları teolojik zeminde yorumlama çabasının Orta Çağ'ın geç dönemlerinden itibaren Rönesans'a değin kırılmaya çalışıldığıdır. Artık tek yetke teolojik dogmalar değildir. Her şey olanaklıdır. Fakat bu olanaklılık sonuçta yeni bir yetkenin doğmasına vesile olacaktır. Bu süreç Rönesans'ın çok yönlü yapısı içinde mitsel, estetik, okült girişimlerden sıyrılarak ampirik zemini önceleyen bilimsel açıklamanın üstünlüğü ile sonuçlanacaktır. Dolayısıyla bilimin pratikteki işleyişi yeni bir felsefi problemin doğmasına neden olacaktır. Bilim gözlem ve deneyle ilerlemektedir, fakat nasıl ilerlemektedir? Bu kaygıdan doğan bilimsel yöntem problemi, yeni bir karşıtlığa yol açacaktır. Yeni pratiklerin en iyi şekilde ortaya çıkarılıp düzenlenebilmesi için nasıl bir yöntem izlenmelidir? Bilimin yeni yüzü bu tartışmalar sonucunda yeni bir yöntemi ortaya çıkaracaktır. Bu süreç Rönesans'ın seküler algısının oluşmasını sağlayan tümevarım yöntemini ortaya çıkaracak ve bizi İngiliz ampirizminin doğuşunu sağlayan Francis Bacon'la tanıştıracaktır.⁸²

1.3. RÖNESANS VE ÜTOPYA

En eski zamanlardan beri felsefenin esas problemlerinden biri olan 'iyi yaşam' ideali kendisini, tarihin farklı evrelerinde farklı kurgular aracılığıyla var

⁸² Alfred Weber, **Felsefe Tarihi**, çev. H. Vehbi Eralp, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1993, s. 273.

etmiştir. Her tarihsel dönemin belli motifleri o dönemin ağırlık noktasını oluşturur ki bu da o motifin o dönemi nitelemesinde Arşimet noktası olarak adlandırılabilir. Toplumların hangi çağda hangi motifi temel aldıkları, o toplumun kültüründe, sanatında, eğitiminde ve bunların bütününi teşkil eden yaşamında kendisini gösterir.

‘İyi’nin, ‘güzel’in sorgulandığı Antik dönem, ‘iyi yaşam’ kaygısını bu dünya içinde bilgelik sevgisi ile oluştururken, tek Tanrılı dinlerin ortaya çıkışıyla birlikte bu arayışın ağırlık merkezi teolojik motiflere doğru kayar. Yeniden doğuşun temsili olan Rönesans ise geç dönemlerinden on yedinci yüzyılın sonlarına dek, daha çok bilim motifine ağırlık vererek doğaya yönelmiştir. Buna paralel olarak her dönemin kurgusal anlatısını koşullandıran da çoğunlukla ilgili dönemin temel motifi olmuştur.

‘İyi yaşam’ düşüncesi her dönemin ortak kaygısı olmakla beraber, söz konusu çağın temel motifinin özelliklerine paralel olarak kimi zaman geçmişe duyulan özlem, kimi zaman ise geleceğe duyulan beklenti ile şekillenmiştir. Örneğin ‘iyi yaşam’ idealinin geçmişe referansla kurulduğu Altın çağ miti hemen hemen bütün toplumlarda farklı kurgularla oluşturulsa da ortak bir söylencedir.⁸³ Tek Tanrılı dinlerin ortaya çıkışıyla bu söylence yerini Cennet düşüncesine bırakmıştır. Özellikle Hristiyan inanışında bu düşünce, insanın düşmüş bir varlık olarak kaybettiği Cennet bahçesine duyduğu özlemi betimlerken, Binyıl inancının oluşturduğu söylem ise geleceğe dair umut beslemeye yol açmıştır. Fakat yeniden doğuşun yeni dünyası ile Hristiyanlık, ruhları eskisi kadar tatmin edemez olmuştur.⁸⁴ Böylece aşkın bir tasavvurla kurulan insan-Tanrı ilişkisi, Rönesans’ta yerini içkin bir anlayışa bırakmış, gelecek kurgusu insan-doğa ilişkisi üzerinden tasarlanmıştır. Böylece gökyüzünden yeryüzüne indirilen iyi yaşam ideali Cennet düşüncesinden ütopya kurgusuna kaymıştır. İyi yaşam yeniden bu dünyadadır. ‘Hiçbir yer’ olarak ütopya hem zaman ve mekân dışı olarak hiçbir yerde, hem de Kolomb’unu arayan bir yer olarak herhangi bir yerdedir. Bu yerin Thomas More’la birlikte ütopyalarda varlık kazanması yeni bir toplumsal ve siyasi sistemin tasarlanabilirliğini olanaklı kılmıştır. Zamanla tarihsel dinamiklerin değişmesi ile birlikte kent ütopyaları yerini ada tasvirlerine bırakmıştır. Rönesans’ın geç döneminde yaşanan değişim ütopyaların

⁸³ Krishan Kumar, **Ütopycılık**, çev. Ali Somel, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, (Ütopycılık), s. 13.

⁸⁴ E.M. Cioran, **Tarih ve Ütopya**, çev. Haldun Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul, 2013, s. 89.

içeriğinde de önemli bir değişikliğe yol açmıştır. Bu değişim kendisini sanat ve siyasetten, bilime doğru evrilen süreçte göstermiştir. Böylece genel olarak her Rönesans ütopyasında kısmen var olan bilim motifi, tarihsel gelişmelerle birlikte en üst kurgusunu Bacon’la birlikte ilk teknik ütopyada oluşturmuştur.

1.3.1. Kurgusal Anlatıların Temel Motifi Olarak “İyi Yaşam” İdeali

George Orwell, insan imgelemine tüm çağlarda sürekli kurcalayan bir adil toplum hayalinden bahseder. Bu hayal kimi zaman geçmişte oluşturulmuş bir mite referans vererek özlem duygusunu yüceltmış, kimi zaman da gelecekte kurulabilecek bir tasarıya referans olarak umudu barındırmıştır. Bu kurguların hareket noktası farklı devindiriciler olsa da kurgularda ortak olan bir şey vardır ki o da mevcut sistemin *başka türlü olabilme* olasılığını açığa çıkartmasıdır. Başka türlü olabilme olasılığı mevcut sistemin olumsuzlanmasından kaynaklanmaktadır. Bu olumsuzlama ise daha iyi olanın olabilirliğine, en azından kurgusal olarak imgelemede yaratılabileceğine işaret eder.

İnsanların tarih boyunca birtakım temel problemleri çözmek için uğraştıkları iddia edilebilir. Neyin adil olup olmadığı, nasıl bir toplumsal ve siyasal hayat kurulması gerektiği, ‘ortak iyi’nin ne olduğu, özgürlüğün hangi koşullarda mümkün olduğu bu türden problemlere örnek olarak verilebilir. Bu temel meseleler insanın gerçek çıkarlarıyla ilgilidir. Bu çıkarlar saptanınca, onların gerektirdiği konumlar doğru ve iyiye dayalı toplumsal düzenlemelerle karşılanabilir, bu düzenlemeler teknik ilerlemelerden yararlanabilecekleri gibi, terk edilmiş bir cennet olan insanlığın erken günlerine dönme arayışı veya gelecekte erişilebilecek bir altın çağ umudu ile de biçimlendirilebilir.⁸⁵

Referans noktaları farklı olsa da iyi yaşam ideali her toplumda ve dönemde mevcuttur. Tarihsel olmanın değişime açık bir niteliğe sahip olmayı gerektirdiği düşünülürse, bu idealin her dönemde farklı dinamik ve değişkenlerle tekrar inşa edilmeye çalışılması gayet doğaldır. Örneğin, Antik Yunan felsefesinde akıl kendisine içkin olan rasyonel amaçlarla bağıntılı olarak iyi yaşam anlayışı ile ilişkide

⁸⁵ Isaiah Berlin, **Kirpi ile Tilki Seçme Makaleler**, (Der. Murat Borovalı), çev. Mete Tuncay ve Zeynep Mertoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 274.

olmuştur.⁸⁶ Doğal fenomenleri doğal nedenlerle açıklayan Antik dönem iyi yaşam kurgusunu kaynağını doğadan alarak bu dünya üzerinde tasarlamıştır. Platon'un *Devlet*'inde siyaset ve ahlak teorisi olarak karşımıza çıkan ideal düzen ise iyi ideasının doğru yaşam üzerindeki yansımalarını gösterir. Platon'un *Timaios* ve *Kritias* diyaloglarında kurguladığı Atlantis efsanesi ise sonraki dönemlerin ütopyalarında referans noktası olarak ele alınacaktır. Söz konusu efsanenin izleri Rönesans düşünürlerinden Thomas More, Tommaso Campanella ve Francis Bacon'ın ütopyaları ile ilişkilendirilerek değerlendirildiğinde daha iyi anlaşılmaktadır.

İyi yaşam kurgusu yalnızca ütopyalarda değil, Hesiodos'un Altın çağ mitinde ve tek Tanrılı dinlerin cennet vaadinde de betimlenmektedir. Dolayısıyla Altın çağ miti, Cennet umudu ya da ütopyalar ister bir mit, ister verili olarak kabul edilen bir özlem, isterse de inşa edilen ideal bir tasarı olarak ele alınsın, bunlar iyi yaşam isteği ve arzusunun örnekleridir.

1.3.2. Geçmişe Duyulan Özlem, Geleceğe Duyulan Umut

İlk defa More tarafından kullanılan ütopya kavramı, içeriği ve belirttiği anlam bakımından, kimi düşünürlere göre Platon'un *Timaios*, *Kritias* ve *Devlet*'inden, Altın Çağ mitinden ve tek Tanrılı dinlerin cennet tasvirinden bütünüyle farklıyken, kimi düşünürlere göre de bu kurgular arasında belirli bir bağlantı vardır. Yukarıda belirtildiği üzere bu bağlantı kabaca iyi yaşam ideali üzerinden kurulabilir. Ancak elbette kurulacak bu ilişki benzerlik seviyesinde kalmalı, eserler ya da kurgular arasındaki niteliksel farklılar göz ardı edilmemelidir.

Daha çok Altın Çağ miti, cennet tasviri ve binyıl inancı arasında kurulan ilişkinin politik bir tercihten kaynaklandığı ileri sürülebilir. Bu da temelde ütopyanın nasıl tanımlandığı ile ilgilidir. Ütopyaya yüklenen misyon, ütopyanın diğer kurgularla ilişkisinde açığa çıkar. Fakat kurgular bağlantılanmadan tarihsel dinamikleri içinde değerlendirildiğinde görülür ki her sistemin barındırdığı iyi yaşam ideali farklı misyonlara hizmet eder. Dolayısıyla cennet, binyıl inancı ve ütopya

⁸⁶ Kurtul Gülenç, **Eleştiri, Toplum ve Bilim: Frankfurt Okulu Üzerine Bir İnceleme**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s. 19.

gelecek referanslı olsa da nitelikleri tamamen farklıdır. Bu bakımdan Altın Çağ miti her ne kadar geçmiş referanslı olsa da ütopya ile daha çok bağlantılıdır. Öyle ki ikisi de inşa edilen bir tasarı olarak eleştirel yapıdadır. Fakat bunlar arasında da bazı farklar vardır. Bu da her kurgunun yaratıldığı dönemin ruhunu taşımasından ileri gelir.

Rönesans eseri olarak ütopyalar; Altın Çağ miti, cennet ve binyıl inancıyla bazı benzerlikler gösterse de, daha çok antikitenin kaynakları ile bağlantılıdır. Bu bağlamda Hesiodos ile kurulacak bağlantıya kıyasla Platon ile kurulacak bağlantı hem Rönesans'ın özellikleri hem de ütopyanın kurgusu ile daha çok ilişkilidir.

Ütopyanın değerlendirilmesi kadar geleceği şekillendirmedeki rolü de tartışmalı bir meseledir. Konuya iki farklı açıdan yaklaşıldığında birbirine zıt iki sonuç ortaya çıkar. Bunlardan ilki ütopyayı gerçekleşmesi mümkün olmayan aşkın kurgular olarak görürken, diğeri başka türlü olabilmenin imkânını sunabildiği için eleştirel perspektifi dolayısıyla geleceği şekillendirmede ütopyaya yapıcı bir rol yükler. Aslında bu değerlendirme de son noktada ütopyanın nasıl kurulduğuyla ilgilidir. Bu kurulum ise etik ve politik bir tercihlerle ilgilidir.

1.3.2.1. Altın Çağ Mitinden, Cennet Umuduna

Hesiodos'un *İşler ve Günler* adlı eserinde madenlerin en değerlisinden en az değerlisine göre sıralanan Altın, Gümüş, Tunç, Kahramanlar ve Demir çağları, bize; mitolojik anlatımla insanlığın ve toplumun kademe kademe yozlaştığını gösterir. Göklerin tanrısı Kronos'un egemenliğindeki Altın Çağ'da insanlık en iyi ve ideal çağını yaşamaktadır. Doğanın insana geçimini sağlaması için her türlü imkân sunduğu bu çağ hastalık ve ihtiyarlığın olmadığı insanların sabahtan akşama kadar yorucu işlerde uğraşmalarına gerek duyulmayan bir dönem olarak betimlenmiştir.⁸⁷ Bolluk ve özgürlük içinde yaşayan insanlar, barışçıl ve uyumlu bir şekilde tanrılar gibi yaşamaktadırlar. Öyle ki ölüm bile onlara en acısız şekilde, uyurken gelmektedir. Hesiodos'un anlatımında en değerli madene göre şekillenen çağdan savaşların, kıtlığın, toplumsal ilişkilerin bozulduğu çağlara doğru gidilir. Bu süreçte

⁸⁷ Hesiodos, **Works and Days and Theogony**, çev. Stanley Lombardo, Hackett Publishing Company, Cambridge, 1993, ss. 26-27.

barışçıl ve iyi yaşam terk edilir. Prometheus'un tanrılardan ateşi çalıp insanlığa verdiği çağdan sonra gelen Hesiodos'un 'keşke içinde bulunmasaydım'⁸⁸ diyerek betimlediği Demir Çağ ise yozlaşmanın egemen olduğu, ideal olandan bir hayli uzaklaşıldığı son çağdır. Aslına bakılırsa bir bütün olarak değerlendirildiğinde değersiz olana doğru evrilen bu beş çağın, ütopya nazarın distopyayı betimlediği gözlemlenir. Fakat Hesiodos'un kendi çağından geriye baktığında gördüğü Altın Çağ, her ne kadar bir mit olsa da ütopya olarak da adlandırılabilir.

Bu söylenceden yola çıkılarak geliştirilen kurgulara bakıldığında, tüm toplumların bir Altın Çağ anısı, insanlığın tam bir mutluluk ve memnuniyet içinde yaşadığı bir zaman dilimi olduğu söylenebilir.⁸⁹ Bu söylence tek Tanrılı dinlerin ortaya çıkışıyla İslamiyet'te dört halife dönemini nitelerken, Hristiyanlıkta ise binyıl inancını niteler. Genel olarak tek Tanrılı dinlerin ortak kanaati ise vaat ettiği cennet topraklarıdır. Krishan Kumar'ın da belirttiği gibi toplumların Altın Çağ mitleri geçmiş referanslıdır ve ideal sistem geçmişe duyulan özlem ile karakterize edilir. Binyıl ile cennet inancı ise gelecek referanslıdır ve insana geleceğe dair bir umut beklentisi aşılar. Eric J. Hobsbawm'a göre binyılcılık, modern toplumsal ve siyasal hareketlerin kendi etki alanlarını genişletmekte kazançlı bir biçimde yararlanabilecekleri bir olgudur.⁹⁰

Binyılcı düşünce ve cennet vaadi teolojik kökenli ve gelecek referanslıdır. Bu kurguların ütopya ile bağlantısı ise insana, gelecekte oluşabilecek ideal bir iyi yaşam umudu sunmasından ileri gelir. Bu bağlantı işlemine -her ne kadar geçmiş referanslı olsa da- umut taşıma ve iyi yaşam kurgusu barındırması açısından Altın Çağ miti de dâhil edilebilir. Kabaca bu kurgular arasında bağlantı kurulabilse de diğer taraftan ütopyanın temel nitelikleri bu bağlantının kurulmasını zorlaştırır. Ütopya, diğer sistemlerden farklı olarak verili olmayıp inşa edilen bir tasarıdır.⁹¹ Bu tasarı, diğerlerinden farklı olarak bu dünya temellidir ve mevcut sistemi eleştirel bir şekilde olumsuzlamaya çalışır. Bir Rönesans kurgusu olarak ütopyanın kanımca binyıl, cennet ya da Altın Çağ inancına nazaran, Platon üzerinden kurulması daha tutarlı

⁸⁸ Hesiod, s. 28.

⁸⁹ Kumar, Ütopyacılık, s. 13

⁹⁰ Eric J. Hobsbawm, **Primitive Rebels: Studies in Archaic Form of Social Movement in the 19th and 20th Centuries**, Manchester University Press, Manchester, 1959

⁹¹ Bu bağlamda Hesiodos'un Altın Çağ miti, dinlerin Altın Çağ mitinden ayrı tutulmalıdır. Çünkü Hesiod'un miti bu dünya temelli, bu dünyada inşa edilen bir tasarıdır.

görülmektedir. Rönesans'ın felsefi ve tarihsel tavrı göz önünde bulundurulduğunda antikiteye duyduğu hayranlık ve felsefi manada Plâtoncu bir yol izlemesi (özellikle Rönesans'ın erken dönemleri) ütopyaların değerlendirilmesinde daha doğru bir tutum olacaktır.

1.3.2.2. Rönesans'ın Dinamikleriyle Ütopyalar

Thomas More'un dile kazandırdığı Latince bir terim olan *utopia*, kökeni Yunanca eklerle tamamlanarak türetilmiştir. Au- olmayan, eu- iyi, topos- bir yer, -ia bölge son eki ile oluşturulan *outopia* hem hiçbir yer, hem de *eutopia* olarak iyi bir yerdir.⁹²

Fakat Rönesans dönemi gibi bir Rönesans eseri olan ütopya da tartışmalıdır. Bu bakımdan ütopya kavramına yönelik açıklamalar iki başlık altında toplanabilir. Bunlardan ilkinin açıklaması şu şekildedir: Dinlerin vaat ettiği cennet imgesi ve özlenen Altın Çağ imajı Rönesans döneminde sarsıntıya uğramıştır. Fakat bu sarsıntı yeni bir oluşuma yol açmaz, yalnızca eski tasarıların revize edilmiş halini bize sunar. E.M. Cioran'ın dediği gibi Hristiyanlık ruhları tatmin ettiği müddetçe ütopya onları baştan çıkaramazdı; din, insanları hayal kırıklığına uğratmaya başladığından beri ütopya ruhları fethetmeye ve zihinlere yerleşmeye başladı.⁹³ Dolayısıyla günümüzde de iddia edildiği üzere ütopyacılık, Hristiyan inancının gerilemesiyle başladı.⁹⁴ O halde bu açıklama ile ütopya; cennet, binyıl ve Altın Çağ inancından öte bir anlam taşımaz.⁹⁵ Bu da yalnızca dinin temelinde yer alan kusursuzluk düşüncesinin, ütopya seküler düzlemde ideal toplum tasarımı olarak aşılmasını sağlar. Böylece kaynağı Tanrı olan göklerdeki ideal düzen, Rönesans'la birlikte yeryüzüne indirilerek yerini ütopyalara bırakır. Tanrısal düzendeki makrokozmos sistemin, mikrokozmos yansıması olarak ideal kentler, hiçbir yer alanına denk gelse bile yine de bu dünya içindedir.

⁹² Kumar, Ütopyacılık, s. 9.

⁹³ Cioran, s.89.

⁹⁴ John Gray, **Kara Ayın: Apokaliptik Din ve Ütopyanın Ölümü**, çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 34.

⁹⁵ Gray, s. 39

Diğer açıklamaya göre toplumsal düşüncenin laik bir çeşidi olan ütopyalar, Rönesans hümanizminin eseridir.⁹⁶ Thomas More, Francis Bacon gibi uygulayıcıları ile ütopyalar, Tanrı Kenti'nin değil İnsan Kenti'nin temsilini bize verir.⁹⁷ Kanımca toplumsal tasarının ütopya türünde ilk örneği olan bu tasarıların, Rönesans dinamikleri içinde değerlendirilmesi gerekir. Elbette diğer tasarılarla -dinsel inanış kurguları ve Altın Çağ miti- geleceğe yönelik iyi yaşam kurgusu ve insanlığa umut aşılması gibi ortaklaştıkları özellikler olsa da bu nitelikler ütopyayı diğer tasarılarla aynı kategori içine sokmaz.

Yeniden doğuş anlamıyla Rönesans, ister antikitenin özelliklerini taklit yoluyla işlesin, isterse de bu özelliklerin üstüne kendi döneminin ruhunu katarak bir biçim ve içerik olsun, ortaya şöyle bir sonuç çıkar ki o da Rönesans'ın kendisine antikiteyi rehber seçtiğidir. Bunun belki de en özgün örneğini ütopyalar ortaya koyabilir. Öyle ki geleceğe yönelik bir tasarı olmasıyla ütopya, döneminden farklı fikir ve sistemleri işlese de, kaynağını geçmiş bir dönemden -antikiteden- alır. Bu bakımdan olmayan fakat olması istenen bir yer olarak ütopya, Rönesans'ın antikite okumasını iyi yaşam motifi üzerinden veren bir tasarıdır. O halde, denilebilir ki, ütopyanın öncülü olabilecek en uygun tarihsel mekân Yunan Antik kentidir. Theodore Olson'un dediği gibi ütopya bir tür olarak Yunan kültür toprağı üzerinden başka bir yerde yükselmezdi.⁹⁸ Bu bakımdan Platon bir ütopyacı olarak görülsün ya da görülmesin, o bu türün atasıdır ve daha sonraki ütopyalara yön veren temeli kurmuştur⁹⁹:

“Platon’un felsefesinde gerçekliğe nüfuz etmeyi, dünyevi görünüşlerin ardında yatan sonsuz, mükemmel biçimleri kavramayı mümkün kılan, akıldır. Bu akli kavrayış, en azından genel ilke olarak, mükemmel toplum düzeninin inşasını sağlayabilirdi. Daha sonraki ütopyanın kalkış noktası da akıl olduğunu ve Rönesans hümanistlerinin zaten Platon’un hararetli hayranları olduğunu düşününce, bu kadar çok

⁹⁶ Kumar, Ütopyacılık, s. 60.

⁹⁷ Kumar, Ütopyacılık, s. 60.

⁹⁸ Theodore Olson, **Millennialism, Utopianism and Progress**, Toronto University Press, Toronto, 1982, s. 144.

⁹⁹ Olson, s. 157.

yorumcunun niçin ütopyanın temel esin kaynağının eski Yunan'da aradıkları kolayca anlaşılıyor.”¹⁰⁰

İyi yaşam olanağı yaratan kurguların tasarlanmasında akılcı planlama, akılcı yönetim ve akılcı düzenleme vazgeçilmez unsurlar olmaları sebebiyle, ideal kent sistematik biçimde örgütlenmiş, Weberci anlamda akılcı bir varlıktır.¹⁰¹ Bu bilgiler ışığında More, Campanella ve Bacon'ın ütopyalarındaki antikite çağrışımları ve Rönesans esintileri soruşturulabilir. Platon'un *Devlet*'i ve *Kritias* ile *Timaios* diyalogları Rönesans'ın üç hümanist ütopyacısı üzerinde etkili olmuştur. Bu bağlamda Platon'un eserleri -özellikle *Devlet*- ütopyacılarda ideal kurgularında esin kaynağı olarak yer almıştır. Platon'un Atlantis efsanesini işlediği *Kritias* ve *Timaios* diyalogları, Rönesans ütopyacılardan Bacon'ın *Yeni Atlantis*'inde tekrar gündeme gelir. Platon'un *Devlet*'indeki sistem ise More ve Campanella'nın kurgularında belirir. Aslında More ve Campanella'nın sistemi Platon'un sisteminin revize edilmiş hali değildir, hatta Platon'un sistemine benzer olduğu bile söylenemez. Fakat kendi kurgularını oluşturmada bir karşı çıkış olarak Platon'u seçmeleri, eserlerde yer yer eskinin bazı özelliklerinin korunup bazı özelliklerin de kökten değişmesine neden olmuştur. Campanella ve More'un kurgusu ile Platon'un kurgusunda aynı dinamikler farklı düzlemlerde işlenmiştir. Üçünün de ortak yönleri olarak yönetim, idare ve geçim kurgusu merkezi olarak işlenen temalardır.

Platon'da mutluluğun kaynağı iyi ideası ışığında yönetilmek iken, More ve Campanella'da ise sosyal adalet ve eşitlikçi düzendir. Platon'da toplumun üç sınıfa ayrıldığı hiyerarşik bir yapılanma görülürken, More'un sınıfsız toplum düşüncesi Campanella tarafından devam ettirilir. Platon'un sınıfsal sisteminde özel mülkiyet ve evlilik yöneticiler sınıfı için kaldırırken, üretici sınıf ve koruyuculara bu hususta serbestlik tanır.¹⁰² More ve Campanella'nın sınıfsız toplumunda ise bu motifler toplumun bütününe yayılır. Öyle ki More bütün kötülüklerin kaynağı olarak gördüğü

¹⁰⁰ Kumar, Ütopyacılık, s. 64

¹⁰¹ Kumar, Ütopyacılık, ss. 26-27.

¹⁰² Platon'un *Devlet*'inde özel mülkiyet ve evlilik koruyucular (muhafızlar) sınıfına da yasaktır. Fakat Platon'un geç dönem eserlerinden *Yasalar*'da ideal devlet anlayışında birtakım değişikliklere gidilmiştir. Bunlardan biri de koruyucular sınıfına özel mülkiyet ve evlilik hakkı tanınmasıdır.

özel mülkiyeti, Platon gibi tek bir sınıfa değil bütün topluma yasaklarken,¹⁰³ Campanella bütün kötülüklerin kaynağı olarak aile kurumunu görür ve aileyi toplumdan kurum olarak kaldırma yoluna gider. Görüldüğü üzere Platon'da da yer alan bazı motifler More ve Campanella'da farklı düzlemlerde işlenmiştir.

Döneminin özelliklerini yansıtan ütopyalar, iyi yaşama bakışta bugünden etkilenecek yarını kurarlar. Çünkü ütopyalar tarihin içindedir. Leibniz'in deyişiyle söylersek "Bugün geleceğe gebedir." Konuyla ilgili olarak Lewis Mumford'un da dediği gibi ütopyayı sınıf egemenliği, savaş ve kölelikten arındırmak yerine evlilik ve özel mülkiyeti kaldırmak Yunan ütopyacılarına daha kolay geliyordu.¹⁰⁴ Campanella'nın rastlantıya yer vermeyen ütopyasında ise işbölümünden, faaliyetlere hatta üremeye kadar her şey devletin kontrolündedir. Amaç bütünün iyiliği gözetilerek, sağlıklı, üretken, verimli bir düzlemde soyun ve toplumun devamlılığını sağlamaktır. Nitekim Campanella'nın böyle bir katı belirlenimciliğe gitmesinin sebebi dönemin Napoli'sinin -düşününürün yaşadığı yer- kaotik ve yozlaşmış yapısında aranabilir.¹⁰⁵ Benzer bir durum More için de geçerlidir. Özel mülkiyetin kaldırılması, eşitlikçi düzenin tesis edilmesi dönemin İngiltere'sinde açlık ve hırsızlığın artıp, mal ve mülkün sayıca az zengin sınıfın elinde bulunmasından kaynaklanır.¹⁰⁶ O halde ütopyalar *ahistoric* eş deyişle tarih dışı olsalar da aslında tarihin içindedirler ve yarını bugünün eleştirisi üzerinden kurarlar.

Kaynağını antikiteye dayandıran Rönesans, ütopyalarına da bu tarihsel dönemin dinamiklerini yansıtır. Öyle ki ilkel sosyalist bir düzen gibi görünen *Utopia*'da, Platon'da olduğu gibi hala kölelik sistemi vardır. Ya da antikitenin ruhunu yansıtmaması açısından başka bir örnek verirsek, Güneş Ülkesi'nin kent şeması, Rönesans mimarlarının eserlerinde bulunan akla yatkın ve bakışımı kent modellerinin yanı sıra antikitenin kaleleriyle benzerlik gösterir.¹⁰⁷ Ayrıca Pitagoras'tan kalma sayı mistikliği Platon'un felsefesine yansıdığı gibi Campanella'nın da kentsel planlamasına yansır.

¹⁰³ Thomas More, **Ütopya**, çev. Sadık Usta, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s. 104.

¹⁰⁴ Lewis Mumford, **Utopia, the City and the Machine**, (Der. F. E. Manuel and F. P. Manuel), Souvenir Press, London, 1973, ss. 14-16.

¹⁰⁵ Gökberk, s. 190.

¹⁰⁶ Orhan Hançerlioğlu, **Düşünce Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, ss. 182-183.

¹⁰⁷ Armand Mattelart, **Gezegensel Ütopya Tarihi**, çev. Şule Çiltaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005, s. 61.

Özetle denilebilir ki, ütopyik tasarımlar bir yanıyla bugüne bağlıdır. Fakat kurgularını bugünün içinden değil, aşkın bir biçimde gerçekleştirirler. Dolayısıyla bir yanıyla bu dünyaya ait olsalar da bugünün eleştirilerini aşkın bir yolla kurdukları için ulaşılması pek de mümkün olmayan anlamına gelen ütopyik sıfatını almaktan kurtulamazlar.

Diğer bir Rönesans ütopyası ise Bacon'ın *Yeni Atlantis*'idir. Bu tasarı da diğerleri gibi döneminin özelliklerini gösterir. Okyanus denizciliğinin başarılarıyla yeni kıtaların, yeni bitkilerin, canlıların keşfedilmesi, dönemin bilimsel pratiklerinde meydana gelen yenilikler, bunlara bağlı olarak ticaret ve bilginin yeni bir boyut kazanması, ütopyanın kurgusunda değişikliğe yol açmıştır. Bacon'ın çağdaşı olan Campanella'da da bu nitelikler görülmektedir. Artık ideal toplum düzeni yönetsel politik şema üzerinden değil, sermaye üzerinden kurulmaktadır. Bu sermayeyi harekete geçiren ise yeni buluş ve tekniklerin artması, ticaretin kızışmasıyla rekabetçi bir ortamın doğmasıdır. Artık iyi yaşam motifi, rekabetçi ortamda kazanma ve mücadele ereğinden doğacaktır. Güçlü, ilerici, yenilikçi ve birikimli olan kazanacaktır. Dolayısıyla ilerlemenin motoru artık bilimdir. Bu niteliklerin ütopyalarda kullanımı More'dan Campanella'ya doğru artarken, Bacon'da en üst seviyesine ulaşır. Artık iyi yaşam ideali, yönetim ya da eşitlik üzerinden değil, bilgiye eklemlenen pragmatik değerın rekabetçi ortamında kendisini gösterecektir. Bu bakımdan Bacon'ın felsefesi Avrupa tarihinde kırılma noktasını temsil eder. Felsefede ampirik geleneğın hızla yükselişı ile birlikte yeni dünyanın yeni sisteminin oluşturulması için eski değerlerin tümünden yıkılışına tanık olunacaktır. Tarihteki bu kırılma anının teorisi ise kendisini Bacon'ın idoller öğretisinde gösterecektir. Bu bakımdan Bacon'ın ütopyasının anlaşılabilmesi için öncelikle Bacon'un neye karşı savaştığı, neyi arkasında bıraktığı ve yeni olarak neyi getirdiğı tartışılmalıdır. Bu da öncelikle Bacon'un bilgi felsefesi ve öğretisini incelemeyi gerektirir.

İKİNCİ BÖLÜM

FRANCIS BACON'DA BİLGİ, BİLİM VE İDOLLER ÖĞRETİSİ

2.1. RÖNESANS VE MODERN DÖNEM BAĞLANTILARI İLE BACON

Eski ile yeninin birbiriyle çatıştığı bazen de birbirine eklemelendiği bir geçit dönemi olarak Rönesans, her ne kadar birbirinden farklı yorumlara zemin oluştursa da, özellikle son dönemi üzerinde uzlaşılabilen ortak bir kanaatin yükselmesine izin vermektedir. Orta Çağ boyunca doğa çoğunlukla kendisinden uzak durulan karanlık bir alan olarak görülürken, Rönesans döneminden itibaren bu algı yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Böylece doğanın üzerindeki örtü kaldırılmış, bilginin keşfi ve bilimin ilerleyişinde doğa, merkezi bir öneme sahip olmaya başlamıştır. Rönesans'ın erken dönemlerinde natüralist bir anlayışla yorumlanan doğa, bir sır perdesi olarak görülmüştür. Doğaya yüklenen mistik hava ona ulaşmada farklı yöntem ve becerileri gerektirmiştir. Rönesans'ın mistik, kültürel, sanatsal ve felsefi temasındaki çok yönlülük ise söz konusu dönemin geç zamanlarında bilimdeki gelişmeler, yeni icat ve keşifler, ekonomi ve politikadaki değişimle birlikte yerini tek tipçi bir anlayışa bırakmıştır. Bu anlayışın ağırlık merkezini oluşturan ilerleme ve gelişme güdüsü ise kendisine mimar olarak bilim alanını seçmiştir.

Kendisini böylesi önemli gelişmelerin içinde bulan Bacon (1561-1626) Rönesans döneminin karakteristik değişimini temsil eden bir düşündürdür. Bacon yeni keşif ve icatların ekonomiye yansımalarını fark etmiş; bilimi, ilerleme, gelişme ve güçlenmenin motoru olarak görmüştür. İşte bu donanımı sağlayacak olan doğa (tabiat) Bacon felsefesinde merkezi bir öneme sahiptir. Bacon hem bilgi ve bilimin ilerletici yönünü görerek modern dünyanın temel savlarını oluşturmuş hem de bu işlemi -tam anlamıyla- modern dünyanın araçları ve yönelimi sayılamayacak bir yolla yapmaya çabalamıştır. Dolayısıyla Rönesans'ın yetiştirdiği bir düşünür olan Bacon herhangi bir dönemin, yöntemin, akımın başlatıcısı ya da oluşturucusu olarak konumlandırılmadan önce tıpkı Rönesans dönemi gibi bütün yönleriyle ele alınmalıdır.

2.1.1. Rönesans'ın İzleri ile Bacon

Skolâstik dönem boyunca ilk günahı işlemesi sebebiyle düşmüş bir varlık olarak tasarlanan insan, bu dünyaya dolayısıyla da doğaya yabancı bir varlıktır. Onun asıl evi Tanrı Krallığı altındaki göklerde dir. Bu sebeple gelip geçici ve değersiz olanın bilgisini veren bu dünyaya dair açıklama ve betimleme girişimleri beyhude bir çaba olmaktan ileri gitmeyecektir. Fakat Orta Çağ'ın geç dönemlerinden Rönesans'a kadar geçen süre içinde tek Tanrılı dinlerin betimlediği öteki dünya kaynaklı ideal yaşam algısı yavaş yavaş kırılmaya başlamıştır. İlk günahı işlemesi sonucunda dünyaya düşerek doğa ile ilişkisi dönüşüme uğramış insan, bu ilişkiyi hâkimiyet kategorisi ekseninde inşa etmeye çabalamıştır. Bu çabanın Orta Çağ'dakinin aksine bu dünya-merkezli uzantısı ise Rönesans'ın natüralist ve hümanist kimliğini ortaya çıkarmıştır.

İnsan-doğa ilişkisini akıl ve evren benzerliği üzerinden kurmaya çalışan Bacon, Rönesans izlerini taşıyan düşünürlerden biridir. Her şeyin olanaklılığı ve sistem çokluğunu barındıran Rönesans'ın, Bacon felsefesindeki yansımaları bilgi ve bilim anlayışında gözlemlenebilir. “Bilgi güçtür” önermesi ile tanınan Bacon'ın felsefe tarihindeki yerinde bilgiye yüklediği pragmatik işlev ile Aristoteles'in *epistemesine* karşı öne sürdüğü yeni bilimin temelini oluşturacak tümevarım anlayışı belirleyici olmuştur. Bu bakımdan yenilikçi bir filozof olan Bacon'ı modern dönemin oluşturucuları arasında saymak görece olarak hem doğru hem de yanlış olacaktır. Öyle ki Bacon yeniye duyduğu ümitte bütün bilimlerde kullanılabilecek yeni bir yöntem geliştirmekle beraber, düşünürün eskiye duyduğu aşinalık bu yöntemin niteliğine -tam olarak- “bilimsel” bir vasfı yüklemeyi engeller. Bacon'ın çağdaşları ile ortak özellikleri onu Rönesans düşüncesine yaklaştırırken, çağdaşlarından farklı olarak çağını aşan özellikleri ise onu modern döneme yakınlıktır. Fakat bütüncül bir şekilde değerlendirildiğinde Bacon'ın Rönesans'ın kendi içinde eleştirilmeye başlandığı fakat Rönesanslı olmaktan da tam olarak vazgeçilmediği bir dönemde yaşadığı ileri sürülebilir. Bu sebeple Rönesans'ın çok yönlü yapısı Bacon'ın karakterine, dolayısıyla düşüncelerine de yansımıştır.

Rönesans'ın tek bir ağırlık merkezinde (bilim, din, okültizm vb) sabitlenmeyen çok yönlü yapısı, filozof, yazar, hukukçu, devlet adamı olan Bacon'ın karakteri ve eserlerine yansıttığı birikim ve üslubunda da gözlemlenir. 1561-1626

yılları arasında (Rönesans'ın son çeyreğinde) yaşayan Bacon, eskiye kör bağlılıkla bağlanan otorite ve dogmaları yıkmaya çalışarak yeni bir yöntem oluşturduğunu iddia etse de düşünür yoğun olarak antikiteden esinlenmiştir. Öncelikle natüralist bir dönem olarak değerlendirilebilecek Rönesans'ta bilimden ziyade doğa felsefesi üzerinde çalışılmıştır. Bacon ise natüralist bir anlayışla yöneldiği doğayı bilimsel bir tasavvurla betimleme çabası içine girmiştir. Fakat bu gayreti iddia ettiği gibi salt deneysel ve bilimsel düzlemde gerçekleşmemiştir.

Rönesans'ın çeşitli kaynaklardan beslenen çok yönlü bir çağ olmasının yanı sıra dönemin erken zamanlarında okült kaynakların ağırlıkta olduğu faaliyetler yapıldığı bilinmektedir. Bu etkinin, Bacon'ın sistemine de yansıdığı görülmektedir. Felsefe ve bilimleri iki bölüme ayıran Bacon için metafizik, formların; fizik ise maddenin ereksel nedeni, gizil uyumu ve gizil sürecinin araştırılması anlamına gelir.¹⁰⁸ Bu alanların bir de pratik (uygulamalı) kısımları vardır. Sihir (doğal büyü) metafiziğin, mekanik ise fiziğin uygulamalı alanıdır. Ayrıca kademeli ilerleyen tümevarım yönteminin aşamalarından biri olan ayrıcalıklı örneklerin yirmi yedinci örnekleminin, sihirli örnekler (*magical instances*) olduğu görülür. Bacon “eserin veya sonucun büyüklüğü ile karşılaştırıldığında maddenin ve etken nedenin çok az veya küçük olduğu örnekler” bu ismi vermektedir. Bu eserlerin bazılarının ilk bakışta, bazılarının ise çok dikkatli gözlem yapıldığında bir mucize eseri olarak görüldüğünü söyler.¹⁰⁹ Bacon *Sylva Sylvarum or Natural History* adlı eserinde (*Ormanlar Ormanı veya Doğal Tarih*) simya ve büyüden olumsuz şekilde bahsetmez.¹¹⁰ Bu bakımdan astroloji, doğal büyü ve simyayı soylu bilimler olarak görür.¹¹¹ Öyle ki büyücü, simyacı, matematikçi, doktor, mühendis tabiatla pratik beceri gösteren kişilerdir. Fakat bunların hepsi az başarı ve yetersiz gayret ile çalışırlar¹¹² çünkü hedefe ulaşma yolları hata ve kibir yüklüdür.¹¹³ Bacon'ın

¹⁰⁸ Francis Bacon, **Novum Organum**, çev. Sema Önal, Say Yayınları, İstanbul, 2012, I. Kitap, özd. 9, (Novum Organum), s. 212.

¹⁰⁹ Bacon, Novum Organum, II. Kitap, özd. 51, s. 357.

¹¹⁰ Ernst Bloch, **Umut İlkesi**, çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, Cilt: 1, İstanbul, 2011, (Umut İlkesi), s. 781.

¹¹¹ Francis Bacon, “De Augmentis Scientiarum”, **The Philosophical Works of Francis Bacon**, (Ed. J. M. Robertson, Ellis and Spedding), Books for Libraries Press, New York, 1970, (Scientiarum), s. 573.

¹¹² Bacon, Novum Organum, I. Kitap, özd. 5, s. 120.

¹¹³ Bacon, Scientiarum, s. 573.

yönteminin temeli olan form araştırması metafiziğin alanına girer ve bu alanın uygulaması ise doğal büyü dediği alan tarafından gerçekleştirilir.

“Ben doğal büyüü, gizli formların bilgisini mucizevi işler üretmek için kullanan bir bilim olarak ele alıyorum... fakat doğal büyüye... sempati ve antipatiler, gizli ve özgül niteliklerle ilgili bazı batıl ve safça gelenekler ve görüşler karışmıştır...”¹¹⁴

O halde denilebilir ki modern bilimsel yöntemin ilkel bir formuna karşılık gelen Baconcu tümevarım yöntemi, bu yönüyle salt deneysel ve nesnel pratikler içermez. Bacon’ın Rönesans izlerini taşıdığı diğer bir husus ise felsefesini özgün olarak nitelendirip, eski otoriteler ve sistemlere karşı sürekli eleştiri yapmasına rağmen, antikiteye referans vermekten kaçınmamasında gözlemlenir. Bacon tabiat araştırmasının izlerini, tabiat bilimi ve felsefenin özdeşleştiği Presokratik dönemde bulur. Leukippos ve Demokritos’un atomları, Parmenides’in göğü ve yeri, Empedokles’in birleşme ve ayrılması, ateşin tabiatı içinde cisimlerin çözülmesi ve yoğunlaşması, Eski Yunanlılar arasında da doğa felsefenin kırıntılarının, ‘şey’lerin tabiatına nüfuz edildiğinin ve deneyin var olduğunu göstermektedir.¹¹⁵ Orta Çağ’ın dinsel doktrinlerini ve Aristotelesçi kıyas yöntemini kıyasıya eleştiren Bacon’ın, yöntemini bu eleştiri üzerinden kurduğu söylenebilir. Rönesans’ı karakterize etmesi açısından, Aristotelesçi tümevarımı eleştiren Bacon’ın, Platoncu tümevarıma yaklaştığı görülür. Bu yöntem Platon’un Sokratik diyaloglarındaki diyalektik yöntemidir. Ayrıca Rönesans şüpheciliğinin Montaigne’deki kadar olmasa da Bacon’da da bulunduğu öne sürülebilir. Bunun yanı sıra sisteminin temeline koyduğu tabiat ya da form kavramı, Aristoteles’in ikinci dereceden cevherini ve Platon’un idealarını içermekle birlikte bunlardan ayrı anlamlara da gelmektedir.¹¹⁶ Kavramın Bacon tarafından çok farklı anlamlara gelerek tanımlanması ise, kavram kargaşasına yol açarak Bacon okumalarında tartışmalı bir mesele olarak yer almasına neden olmuştur. Din konusunda ise Rönesans’ın panteist bakış açısının Bacon’a yansıdığını

¹¹⁴ Bacon, Scientiarum, s. 474.

¹¹⁵ Bacon, Novum Organum, I. Kitap, özd. 63, s.139.

¹¹⁶ Bacon’a göre tabiat kavramı birbirinden farklı anlamlara denk gelir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Bacon, Novum Organum, s. 14.

söylemek keskin bir argüman olacaktır. Fakat düşünürün evrenin düzenine müdahale etmeyen bir Tanrı anlayışı vardır ve bu anlayış Aristoteles'in hareket etmeyen hareket ettiricisinden farklıdır.

Neticede Bacon'ın Rönesans dönemine dair taşıdığı izler bunlarla sınırlı kalmayıp daha da çoğaltılabilir. Rönesans döneminde keşfedilen araç gereçler özellikle matbaa, barut ve pusula Bacon'a göre bütün dünyanın görünümünü ve durumunu değiştirmiştir.¹¹⁷ Bu yeni keşif ve deneyimler doğrultusunda insanlık tarihinin ileriye doğru evrileceğini öngören Bacon, bilginin insanlık için aydınlatıcı ve ilerletici rolünü savunmuş, bu yüzden ilerlemenin itici gücü olarak sisteminin temeline bilimi yerleştirmiştir.

2.1.2. Modern Dönemin Oluşumunda Bacon'ın Felsefesinin Rolü

“İnsanlığa hizmet etmek için doğduğuna inanan ben, kendimi nasıl en iyi şekilde hizmette bulunabilirim diye düşünmekle planladım”¹¹⁸ diyen Bacon'ı modern doğa biliminin kurucusu saymaktansa, modern doğa biliminin niteliklerini kavrayan ilk düşünür olarak saymak daha yerinde bir tutum olacaktır. Bacon bilimin, insanlığı aydınlatıcı, yönlendirici ve ilerletici gücünü görmüştür.¹¹⁹ Böylece bilimin amacını insanlığa yararlı olması temelinde tabiata nüfuz ederek ‘şey’ler üzerinde insanlığın krallığını kurmak olarak belirlemiştir. Bu bağlamda insan-doğa ilişkisini daha çok pragmatik bir eksende kuran Bacon, tabiatın kurallarının çözülmesini buna bağlı olarak da insanlığın kendi doğrularını yeni baştan kurması gerektiğini söyler. Bu sebeple de düşünüre göre bilgi güçtür, bilmek yapmaktır, bilmek egemen olmaktır.

Rönesans'ta magusun -büyücünün-, mühendisin, matematikçinin doğaya yönelme amacı insanlığa faydalı amaçlar doğrultusunda doğanın incelenmesidir. Doğa makrokozmosun bir parçası olan mikrokozmostur. Dolayısıyla evrenin işleyişinin anlaşılması doğa araştırmasını gerektirir. Fakat Rönesans'ın erken zamanlarına denk düşen bu inceleme, doğanın insanlık yararına kontrol altına alınması düşüncesini içermemektedir. Doğanın bir egemenlik nesnesi olarak

¹¹⁷ Bacon, *Novum Organum*, I. Kitap, özd. 129, s. 198.

¹¹⁸ Paul Edwards (Ed.), *The Encyclopedia of Philosophy*, Collier Macmillan Publishers, Cilt: 1, London, 1972, s. 237.

¹¹⁹ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 187.

sabitlenmesi Rönesans'ın geç zamanlarında Bacon tarafından ortaya koyulan bir düşüncedir. Doğa, Bacon ile birlikte medeniyetlerin ilerlemesi ve gelişmesi için itici bir güç olarak ele alınan bilimin nesnesi haline getirilir. Ancak onu dönüştürebilmek için önce onu anlamak gerekir. Anlamanın ön şartı ona önyargısız adeta boş bir levha misali yaklaşmak iken, son şartı ise insanlığa faydalı olacak bilgiyi ortaya çıkarmaktır. Dolayısıyla Eski Yunan'da kendinde bir amaç olarak görülen bilginin, temaya dayalı yönelimi Bacon ile birlikte kaybolmuştur denilebilir. Bilgi ilerleme ve gelişmenin aracıdır. Kendinde bir değer olarak görülmez. Buradan şöyle bir ayrım ortaya çıkar: Artık *theoria* ve *emperia* arasında yapılan ayrımın niteliği değişmiştir. Antik dünyada varlık alanını temsil eden mutlak, kalıcı ve evrensel bilginin kaynağı olan *theoria* genel-geçer rasyonel bilgi alanına işaret ederken, oluş alanını temsil eden *emperia* düzensizlikler, rastlantılar alanı olarak gelip geçici olanın bilgisini verdiği için küçümsenmiştir. Orta Çağ da ise aynı durum farklı eksenlerde (*sapientia-scientia* ayrımı) işlenerek devam etmiştir. Fakat olgusal deneyimi önceleyen, natüralist bir tavrın temsilciliğini yapan Rönesans, gözlem ve deneyden kaynaklanan bilgiye belli bir değer atfederek bu unsurların doğa araştırmasında önemli basamaklar haline gelmesini sağlamıştır.¹²⁰ Böylece olgu bilgisini önceleyen tavrın aracı deney ve gözlem olmuştur.

Özellikle *Yeni Atlantis* ütopyasında da görüldüğü üzere, Bacon, bilim-teknik ve araç-gereçlerle donatılmış toplumun ne kadar ileri bir medeniyet seviyesinde olacağını göstermeye çalışmıştır. Bu yüzden bilimin teknik yönünü vurgulayan ilk düşünür olması sebebiyle modern dönemin özellikle de Aydınlanmacı düşüncenin temelini Bacon ile bu şekilde atıldığı gözlemlenebilir. Geçmişteki sistemlere ve otoritelere duyulan bağlılığın bağınaz bir yaklaşım olduğunu savunan Bacon, bütün bir felsefe tarihini trajik ve entelektüel mahvoluş olarak okumuştur. Dolayısıyla her türlü olay ve duruma önyargısız yaklaşmanın gerekliliğini “bilimler üzerine kurulmuş olan insan âlemine girişin çocuklar dışında hiç kimsenin kabul edilmediği göksel âleme girişe benzerlidir” sözüyle vurgulamıştır.¹²¹ Bu da düşünürün modern dönem filozoflarından John Locke'un “boş levha” -*tabula rasa*- metaforunu bir anlamda öncelediğini gösterir.

¹²⁰ Çörekçioğlu, Rönesans, s. 206.

¹²¹ Bacon, *Novum Organum*, I. Kitap, özd. 68, s. 145.

Bacon'ın her türlü otorite ve geleneği reddi Aydınlanma düşüncesinin temel savlarından birini oluşturacaktır. Düşünürün bu tavrı Skolastik döneme getirdiği eleştirilerle desteklenebilir. Felsefe geniş bir alana sahip olduğu için, batıl inanç ve teolojiyle karışarak bozulmuştur, bu durum hem bütünselliği hem de parçaları açısından felsefe için çok zararlıdır.¹²² Tabiat bütün bilimlerin anasıdır. Çünkü tabiatın araştırılması insanı yeni teknolojinin icadına götürecektir. Bu amaçla geliştirmiş olduğu yeni bilimsel yöntem, Aristoteles yönteminin eleştirisinden hareketle, tabiata dayalı yeni bir keşif mantığı olarak kurulmuştur. Böyle bir girişim her bakımdan yenidir. Bilime spekülâtif bir perspektiften uzaklaşarak olgusal bir temelde yaklaşmak, animist ve vitalist değerlendirmeler bir kenara bırakılarak doğayı değerlendirmek, Rönesans'ın entelektüel çerçevesini aşan girişimlerdir. Fakat düşünürün yeni yönteminin en büyük eksikliği niteliksel ve kavramsal boyutta kalıp matematiksel tarzda nicelleştirilememesinden kaynaklanır. Bu da Bacon'ı modern dönemden çok Rönesans dönemine yaklaştırır. Öyle ki Orta Çağ'ın geç dönemlerinde gerçekleşen tümeller tartışmasında, nominalist bir çizgide seyreden Rönesans'ın tavrı, Bacon'da da görülür. Bacon tümellere duyulan güvensizlik sebebiyle, matematiğin doğrularını yöntemine katmaktan çekinir. Fakat bu eksiklik Bacon'ın yöntemini asla skolastik yapmaz. Onun bilimsel yönteminde doğayı nasıl kullandığından ziyade ne için kullandığı itkisi modern dünyanın temel savlarından birini oluşturacaktır.

Bacon bir yanıyla Rönesans ruhunu taşıyan diğer yanıyla da modern döneme ışık tutan bir düşünürdür. Bacon'ı modern bilimin kurucusu saymak Galileo'yi ve Newton'u, modern felsefenin kurucusu olarak saymak da Descartes'ı ve Locke'u yok saymak olacaktır. Dolayısıyla Bacon'a tek bir sıfat eklemektense yöntemle uğraşan, bilgi ve bilim hakkında çağını aşan fikirler sunan, hem dönemini yansıtan hem de modern dönemi önceleyen bir düşünür olarak bakmak daha tutarlı olabilir. İdoller öğretisi felsefî düzlemde hem kimi düşünürlerce ideoloji kavramının ortaya çıkışında hem de Aydınlanma'nın temel savlarına kaynaklık etmesi açısından önemli bir düşüncedir. Yöntemi her ne kadar bütünüyle bilimsel bir yöntem olmasa da bilim ve tekniği bağdaştırması açısından yenidir. Bu bağlamda düşünürün kendi içinde tutarlı

¹²² Bacon, *Novum Organum*, özd. 65, s. 140.

bir sistem kurduğu söylenebilir. Öyle ki Bacon’ın amacı ‘şey’lerin egemenliğı üzerinde insanlığın krallığını kurmaktır. Bu krallığın kurulması ise bilimi, yaşamın ağırlık merkezine koymaktan geçer. Çünkü bilim, yeni keşifleri, icatları ve buluşları insanlığa verecek, böylece yeni medeniyetler gelişip ilerleyecektir. Fakat bu amacın oluşturulması yeni bir yolu izlemeyi gerektirir. Bu yol ise bilimin işleyişi ile ilgilidir. Bilimin yöntemi Bacon’ın ısrarla vurguladığı özgün ve yeni tümevarım olacaktır. Bu yöntemin yaşamın her alanına uygulanabilecek bir yapısı vardır. Bu da insani ve pozitif bilimlerde kullanılacak tek bir yöntem fikrine işaret eder. Bunun gerçekleşebilmesi için insanın idollerden kurtulması gerekir. Böylece ortaya çıkan bilgi, insanların ‘şey’ler üzerinde, medeniyetlerin diğer medeniyetler üzerinde güç kurmasını sağlayacaktır. Düşünün bu sistemin nihai tablosu ise ütopyasında ortaya çıkacaktır.

2.2. BACON’IN BİLGİ ANLAYIŞI

Bacon’ın tanınmasını sağlayan en önemli özdeyişlerinden biri “bilgi güçtür” önermesidir. Göründüğünden çok daha fazla bir anlama sahip olan bu önermenin Modern dönemin oluşmasını sağlayan temel savlardan biri olduğu söylenebilir. Artık yeni dünya tasarımında merkezde insan vardır ve bu insan egemenliğini kendisi kuracaktır. Bu süreçte ihtiyacı olan tek şey bilgidir. Bacon’ın bilgiden anladığı şey ise tabiat bilgisidir. Bu sebeple insan skolâstik zihniyetten sıyrılıp doğaya yönelmeli, ona nüfuz etmelidir. Çünkü doğa insana onu güçlü kılacak form ve yasaları verecektir. Neticede tabiat bilgisinin Bacon tarafından güç ile özdeşleştirilmesi, tabiat ile evren arasında kurulan ilişkiden kaynaklanır. Makrokozmosun bir parçası olan mikrokozmos, onun küçük bir yansıması gibidir. Bu yüzden tabiatı bilmek, yaşamı bilmek demektir. Burada kurulan diğer bir bağlantı ise akıl ve doğa arasındaki ilişkide kendisini gösterir. İnsanın varoluşunu mümkün kılan doğanın formları ile insan zihninin işleyişi arasında benzerlik vardır. Böylece Bacon insan-doğa-evren arasındaki ilişkiyi bilgi kuramı üzerinden inşa etmeyi denemiştir.

Tanrı krallığından insan krallığına geçişte zaruri bir öneme sahip olan bilgi, bu dünya içinde, tek teklerdedir. Ona sahip olmak için sadece duyum ve aklın birlikteliğı yetmez, ayrıca bu iki yetinin kendine özgü araçlarla da donatılması

gerekir.¹²³ Olguların algılar yoluyla toplanması, zihin kanalıyla işlenmesi ve bunların belirli bir yöntem dâhilinde yapılması insana başlangıçta doğa üzerinde kaybettiği gücü tekrar kazandıracaktır. Bilgiyi kendinde amaç olarak değil, pragmatik ve pratik işlevi için isteyen insan, neticede form ve yasalara ulaşacaktır. Bacon bilmek ve yapabilmek arasındaki ilişkiyi modern dünyanın tanımlayacağı tarzda bu kadar belirgin bir şekilde kuran ilk düşünürdür. Onun sisteminde, bilginin kavranması esnasında aletlere yaptığı vurguda ve bilginin insan hayatındaki pratik değerini öne çıkardığı savda teknolojiye dayalı bilimsel geleneğin izleri görülür.

Fakat bütün bunların yapılabilmesi eş deyişle insanın doğa üzerinde hâkimiyet kurabilmesi, paradoksal biçimde önce ona boyun eğilmesini gerektirir. Bu boyun eğme süreci doğanın bilgisinin elde edileceği bir aşama olup, zaruri bir öneme sahiptir. Çünkü o esnada kazanılan bilgi, ona daha sonra doğanın efendisi olmayı sağlayacaktır.

2.2.1. Tanrı Krallığından İnsan Krallığına Geçişte ‘Bilgi’de Yaşanan Dönüşüm

Tanrı’nın Krallığı ile ulaşılabilecek iyi yaşam ideali yalnızca moral değerlerle yüklü bir beklenti değildir. Bu beklentinin yaşamı organize etmesi bağlamında epistemolojik bir arka planı vardır. Otoritenin yalnızca dinsel söylem tarafından şekillendiği bir görüşte, gerçekliğin kendisi öte dünya inancının gerekleri ve kaynaklarından soyutlanamaz. Buna bağlı olarak da yönelinmesi gereken tek kaynak Tanrı olurken, bilinmesi gereken tek şey ise Tanrı’nın inayeti ölçüsünde ulaşılabilecek sınırlı bilgi olur. Gnostik hareket ve Apolojistler’den hareketle inancın felsefi düzlemde uyumlu hale getirilmesi, başta Augustinus ve Aziz Anselmus olmak üzere Skolâstik tavrın temel arzusunu dile getirir.¹²⁴ Bu bağdaşma süreci eş deyişle Hristiyan inancının rasyonel düzlemde felsefe ile desteklenmesi, en yüksek seviyesini Thomas Aquinas’ın sisteminde gösterir. Aristoteles’in pagan dünyasından çıkarak, Skolâstik Aristoteles’e dönüşmesi, Aristoteles felsefesinin Hristiyan dogmalarıyla yeniden düzenlenmesini gerektirmiştir. Böylece kendisini felsefi bir

¹²³ Francis Bacon, **Seçme Aforizmalar**, çev. C. Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 27.

¹²⁴ C. Cengiz Çevik, Francis Bacon’da Bilgi Anlayışı Üzerine, **Kutadgubilig**, Sayı: 15, 2009, s. 89.

düzlem ve tasıma dayalı bir akıl yürütmeye yöntemsel bazda destekleyen dinsel düşünce, yetkesini bütün disiplinlere yayarak uzun yıllar tek otorite olmayı başarmıştır.

Bacon'a gelinceye dek bilgi, *theoria* ve *emperia* karşıtlığı üzerinden farklı içeriklerle doldurulmuş fakat aynı biçimde işlenmiştir. Öyle ki *vita contemplativa*ya dayalı yaşam ideali olarak *theoria*, Eski Yunan ve Orta Çağ dünyasında mutlak, kalıcı ve evrensel bilgiye dayalı yaşam ideali olarak kabul edilmiştir. Oluşun arkasında değişmez bir birlik arayan Antik Yunan düşüncesi genel-geçer, rasyonel bilgiyi kendinde bilgi ya da kendinde doğrular olarak *theoria* alanında bulurken; oluşa karşılık gelen *emperia* alanı, değişimin, rastlantının ve faydalı olanın alanını tercüme eder. Bu yüzden pratik yaşamın ve bu yaşamın ihtiyaçlarını karşılayan *technen*in bilgisi Yunan dünyası tarafından çok da önemsenmemiştir.¹²⁵ Orta Çağ'da ise konuyu ele alış tarzı değişse de bu iki alan arasındaki karşıtlık aynı şekilde sürdürülmüştür. Teolojik bakış açısıyla yorumlandığı üzere, *theoria* mutlak, kesin, zorunlu bilgi olarak Tanrı'nın bilgisi ile betimlenirken, reel dünyanın sunduğu gelip geçici, sonlu, değişken bilgi *emperianın* içinde çok da değeri olmayan dünyevi bilgi olarak betimlenir. Böylece Rönesans dönemine kadar *theoria* ile *emperia* arasındaki karşıtlık farklı gerekçelerle de olsa aynı şekilde devam ettirilmiştir. Bu bağlamda *emperia* Yunan dünyasının oluş ve düzensizlikler alanının rastlantısal bilgisine, Orta Çağ'da ise ölümlü dünyasının gelip geçici, değersiz bilgisine karşılık gelirken, bu iki dönemi ortak kılan nokta modern bilimin temeli olarak kabul edilen olgusallığın küçümsenmesidir.¹²⁶ Fakat Rönesans ile birlikte deney gözlem sonucu elde edilen bilgiye başka türden bir değer atfedilmiş, doğa araştırması önemli bir etkinlik haline getirilmiştir. Böylece farklı zamanlarda farklı sebeplerden küçümsenen olgusal bilgi, Rönesans'ta *emperianın* daha çok öne çıkmasını sağlamıştır. Bu hususta Bacon'ın bilgi anlayışı *theoria* ile *emperia* arasındaki uçurumun kapatılmasına yönelik bir girişim şeklinde okunabilir.

Bu çerçevede bilmeye değer tek bilginin Tanrı bilgisi ve her şeyi yöneten tek kaynağın Tanrı olduğu savından hareketle kurulan Tanrı krallığından, insan krallığına geçişin Bacon ile birlikte gerçekleştirildiği öne sürülebilir. Öyle ki insanın

¹²⁵ Çörekçioğlu, Rönesans, s. 206.

¹²⁶ Çörekçioğlu, Rönesans, s. 206.

yaratıcı ve eyleyici gücünü merkeze koyan Rönesans, insanı; Tanrı'nın bir sureti yerine, doğanın bir parçası olarak kabul etmiştir. Böylece insanın doğayı kendi tasarrufu ölçüsünde kullanması Rönesans'a yabancı bir düşünce değildir. Fakat akıl ile doğa arasında kurulan bağın belirginleşmesi, doğanın pragmatik bir tarzda insan krallığı adına dönüştürülmesi ve hakimiyet altına alınması Bacon ile yükselen bir düşüncedir. Böylece Bacon'ın Rönesans düşüncesinden hem etkilendiği hem de farklılık yaratarak yeni bir yaşam algısı ortaya koyduğu söylenebilir.

Onun sisteminde bilgi kendinde bir amaç değil; doğayı tanımak, doğa yasalarına ulaşmak ve doğayı hâkimiyet altına almak için yararlanılacak olgular kümesinin uzantısıdır. Doğaya yaklaşmak; onu tanımak, bilmek ve kavramaktan geçer. Böylece doğayı kavramak, doğa yasalarına ulaşmayı, eş deyişle doğanın bilgisini elde etmeyi sağlayacaktır. Doğanın bilgisini kavrayıp yasalara ulaşmak, doğanın insanların yararı için dönüştürülmesini ve bu yolla insanlığın, eş deyişle medeniyetlerin gelişmesini sağlayacaktır. Neticede insanın ilk günah yüzünden kaybettiği doğa üzerindeki hâkimiyeti¹²⁷, insan krallığının kurulmasıyla yeniden kazanılacaktır. Ancak bu hâkimiyet eskisinden farklı olarak seküler bir karaktere sahip olacaktır.

2.2.2. Bacon'da Bilgi ve Bilginin Pragmatik İşlevi

*Tabiatın hâkimi ve yorumlayıcısı olarak insan, hem nesnelerin hem de zihnin işleyişini dikkate alarak tabiatın düzeni üzerine yaptığı gözlemlerin kendisine izin verdiği ölçüde onu anlayabilir ve onunla baş edebilir. Aksi halde ne daha fazlasını bilir ne de daha fazlasını yapabilir.*¹²⁸

İnsanın varoluşuyla doğrudan ilişkili olan tabiat (doğa), insanın üretimini mümkün kılan medeniyetlerin kurulmasını sağlayan alandır. Bu bakımdan insan, gözlerini gökyüzünden yeryüzüne indirmelidir. Yeryüzünde ona ideal yaşamı, gelişmişliği sağlayacak bir imkânlar alanı vardır. O da kendisine nüfuz edilmeyi

¹²⁷ Paolo Rossi, **Francis Bacon: From Magic to Science**, çev. Sacha Robinovitch, Routledge&Kegan Paul, London, 1968, ss. 66-67.

¹²⁸ Bacon, *Novum Organum*, I. Kitap, özd. 1, s. 119.

bekleyen doğadır. Fakat doğaya egemen olmak paradoksal bir şekilde önce doğaya boyun eğmeyi gerektirir çünkü doğa ancak kendi bilgisi ile alt edilebilir.

Doğaya ve bilgiye pragmatik bir tarzda yaklaşan, bilginin pratik işlevsel boyutunu öne çıkaran Bacon'ın bilgidен kastı tabiatın bilgisidir. Daha önce de vurgulandığı gibi bu bilgiye sahip olmak için doğa, neyse o şekilde ve bütün yönleriyle incelenmeli ve kavranmalıdır. Bu kavrayış ise 'neden'in bilinmesine bağlıdır.

Nedenin bilinmemesi, sonucu olumsuz yönde etkiler. Bilgi ile insan gücü eş anlamlıdır. Çünkü tabiat, sadece yine tabiatın kurallarına uyularak kontrol altına alınabilir: Düşünmeye dayalı (contemplative) felsefede ortaya konan sebep ile uygulamalı bilimlerdeki neden arasındaki karşılıklılık kural haline gelir.¹²⁹

Doğa üzerinde güç sahibi olmak önce ona boyun eğmeyi gerektirir. Bu süreçte insan doğayı kavrayıp tanıyacak, onun bilgisini elde edecektir. Bu bilginin edinilmesi o 'şey'in diğer 'şey'lerle olan ortak formunu ve diğer 'şey'lerden farklı olan tekil formunu ortaya çıkaracaktır. Formun bilinmesi nedenin bilinmesini gerektirir ki bu da o 'şey'in diğer 'şey'ler içindeki tekilliği ve aynı zamanda diğer 'şey'lerle arasındaki ortaklığını kavramayı sağlar. Bacon'a göre her türlü bilginin temelinde tekil olan vardır. Dolayısıyla Bacon'ın tabiata nüfuz etme yöntemi olarak kullandığı keşif yöntemi eş deyişle tümevarım yöntemi sonucunda elde edilecek tümel bilgi, bu dünya içinde deney ve gözlem yoluyla deneyimlenen bilgidir.

Bacon'a göre doğayla kurulan ilk ilişki algılar yoluyla gerçekleşir. Akıl, algılardan hareketle tümevarım yoluyla yasalara yükselmeye çalışır.¹³⁰ Amaç şeyler arasındaki/içindeki müşterek ilkelere ulaşmaktır. Dolayısıyla doğanın bilgisini elde etmede hem duyumlara hem de akla ihtiyaç vardır. Doğanın bilgisine salt deney gözlem yoluyla olguları biriktirerek ulaşamaz. Bacon bu edimi karınca olarak tasvir ettiği ampiristlerin işine benzetir. Onlar şeylerin genel yapısını ihmal edecek kadar tikellere yönelmiş¹³¹ ve bu yüzden müşterek formlara ulaşamamışlardır.¹³²

¹²⁹ Bacon, Novum Organum, I. Kitap, özd. 3, s. 120.

¹³⁰ Tülin Bumin, **Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza**, YKY, İstanbul, 2014, s. 20.

¹³¹ Bacon, Novum Organum, I. Kitap, özd. 57, s. 134.

Örümcekler olarak tasvir ettiği dogmatikler¹³³ ise aklı doğadan ve dünyadan yalıtarak kendi içine kapatmışlardır. Dolayısıyla akılcılığın ürünü olan ideler, gerçekliğe upuygun ideler değil; aklın dış dünyayı deneyimlemeden kendinden ürettiği soyut kavramlar olarak kalır ve reel dünyada herhangi bir şeye işaret etmezler. O halde doğanın bilgisine ne karıncalar gibi yalnızca biriktirerek ne de örümcekler gibi dışarıdan hiçbir şey almadan kendi ağını örerek ulaşılır. Doğaya yaklaşma tarzı arının yaptığı gibi olmalıdır. Hem çiçeklerden alması gereken şeyi almalı hem de aldıklarını biçimlendirebilmelidir. O halde felsefenin gerçek işi arının kine benzemelidir.¹³⁴ Hem deney gözlem aracılığıyla olguları biriktirip olgu katalogları oluşturmalı hem de biriktirdiği olguları doğru bir yöntem dâhilinde anlık vasıtasıyla işleyebilmelidir. Bu eğilimlere dayanarak Bacon'ın duyum ve akıl arasındaki kutuplaşmayı Immanuel Kant'tan önce aşmaya çalıştığı söylenebilir.

Doğanın bilgisine erişmede duyumlar kadar anlığa da yer veren Bacon, nesne ile ilişkilenmeyi sağlayan düşünce gücünün, -bütünüyle zihnin- açıklığa kavuşturulması gerektiğini belirtir. Ona göre zihnin üç yetisi vardır. İlki algılanan ve bilinen her şeyin izini saklayan bellektir. İkincisi saklanan anılar aracılığıyla yeni düşünceler üreten imgelemdir. Üçüncüsü ise kavramları eleştirme ve yargılama yeteneğine sahip olan akıldır. Bu üç yeti ise farklı disiplinlerin ortaya çıkmasını sağlar. Bellek tarihin, imgelem sanatın, akıl ise felsefenin üretilmesinde iş görür. Bilginin ilk aşamasında duyumların elde ettiği izlenimler bellekte depolanır. İkinci aşamada bu biriktirilen izlenimler arasında imgelem vasıtasıyla bir bağ kurulur ve bu bağın kurulduğu temas noktası aracılığıyla yeni bir düşünce ortaya konulur. Üçüncü aşamada ise ortaya konan düşüncenin reel dünyadaki örneklemeleri vasıtasıyla eleştirilmesi ve sınanması gerçekleşir. Bu işlemlerin hepsi sistematik bir yöntem dâhilinde olur. Aklın ürünü olan felsefenin ise doğa, insan, Tanrı olmak üzere üç ana konusu vardır. Bacon Tanrı'yı konu alan teolojiden, saf akla dayanan doğal teolojiyi anlar. Bacon'a göre akıl, Tanrı'nın varoluşunu ve doğasını yaratılmış şeylere bakarak ele alır. *Advancement of Learning, Divine and Human (Bilginin Gelişimi, İlâhi ve İnsani)* adlı eserinde belirttiği gibi Tanrı, insan zihnini, evrensel dünyanın imajını

¹³² Bu açıklamalara dayanarak Bacon'ın ampirizminin duyusalculığa indirgenemeyeceği söylenebilir.

¹³³ Bacon'ın burada dogmatiklerden kastı rasyonalistlerdir.

¹³⁴ Bacon, *Novum Organum*, I. Kitap, özd. 95, s. 173.

alabilecek şekilde bir ayna olarak çerçevelemiştir.¹³⁵ Dolayısıyla “varlığa layık olan, varlığın imajı olan, bilgiye de layıktır.”¹³⁶ Örneğin bir dağ imgelemine bıraktığı algı üçgen imajı ile sınırlıyken, gerçek bilgi o dağın girintisi, çıkıntısı, boyutu, içinde yaşadığı canlılar gibi daha birçok bilgiyi verir.¹³⁷ Amaç tabiata nüfuz ederek gerçek bilgiye yaklaşımdır. Ancak ve ancak bilginin bu boyutu kavrandığında, ‘şey’lerin gerçek bilgisi edinilmiş olur.

Dolayısıyla Bacon İnsan Krallığını kurabilmek için bilginin gücüyle donatılmak gerektiğini ileri sürer. Bu da uygun bir yöntem ve tarzla doğaya nüfuz edebilmeyi gerektirir. Bu bağlamda ne tek başına aklın ne de duyumların kaynaklık edebileceğini savunur. Bu iddia duyumlar öncelikli olmak üzere her iki yetinin de bu işlemde yer alması gerektiğini gösterir. Fakat Bacon ısrarla ikisinin de salt güven teşkil etmediğini belirtir. “Biz insan duyularının ve anlığının otoritesinin zayıflığına rağmen reddetmeyiz, ama onları yardımcıları ile donatırız.”¹³⁸ Çünkü “yardımcısı olmayan bir el ve anlak kendi başlarına bırakıldıklarında ancak kısıtlı bir güce sahip olabilir. (...) Nasıl ki araçlar elin hareketini hem geliştirip hem de düzenliyorsa, zihne uygulanan araçlar da aynı şekilde anlağı harekete geçirir veya korur.”¹³⁹ O halde Bacon’ın ampirizm ve rasyonalizm arasındaki karşıtlığın yumuşatılması ve bilimlerin sınıflamasındaki doğal teoloji tanımı ile Kant’ı, gerek bilgiye nesneleştirici bakış tarzı gerekse yönetime yaptığı vurguyla modern felsefenin kurucusu olarak anılan Descartes’ı öncelediği iddia edilebilir. Bu bağlamda Bacon felsefeye temel olacak şekilde zihnin bilgisi ile bilgi toplayan ve biriktiren bir doğa felsefesi kurmaya çalışmıştır.¹⁴⁰ Bu doğa felsefesi ise insanlığın, tabiata bakarak kendi doğrularını yeni baştan kurmasını sağlar. Böylece Bacon’ın oluşturmaya çalıştığı bu *Büyük Yenilenme* tasarısı ile doğanın yorumlayıcısı ve hâkimi olan insan, doğanın hizmetçiliğinden efendiliğine geçmiş olacaktır.

¹³⁵ Francis Bacon, **The Advancement of Learning**, Serenity Publishers, USA, 2008, (Advancement), s. 14.

¹³⁶ Bacon, *Novum Organum*, I. Kitap, özd. 120, s. 189.

¹³⁷ Sema Önal Akkaş, “Bacon ve Vico’da İlâhi ve İnsani Bilgi”, **Felsefe Dünyası**, Sayı: 39, 2004, s. 134.

¹³⁸ Bacon, *Novum Organum*, I. Kitap, özd. 67, s. 145.

¹³⁹ Bacon, *Novum Organum*, I. Kitap, özd. 2, ss. 119-120.

¹⁴⁰ Bacon, *Novum Organum*, I. Kitap, özd. 98, s. 175.

2.3. ARISTOTELES VE BACON'DA YÖNTEM

Yetkesini çok uzun bir zaman sürdüren Aristoteles mantığı, kimi dönemlerde kimi düşünürler tarafından eleştiriye uğrasa da Rönesans'a gelinceye dek varlığını korumuştur. Orta Çağ düşünürleri tarafından Aristoteles'in bazı kavramlarına yeni anlam bağlamaları yüklenerek (ereksel neden, ilk hareket ettirici vb.) düzenlenen bu yöntem, bilimin tabiattan kopmasına yol açmış, her şeyin nihai bir amacı olması sebebiyle ereğin Tanrı'ya bağlanmasıyla son bulmuştur. Aslında Antikçağ'ın Aristoteles'i ile Orta Çağ'ın Aristoteles'i arasında farklar olmasına rağmen, yine de her iki dönemdeki yönteme dayalı mantığın keşif yöntemi olmadığı söylenebilir.

Bacon'a göre Aristoteles'in içerikten soyutlanmış, biçime dayalı sistemi geçerli ve tutarlı bir akıl yürütme şekli olmasına rağmen, bilimsel bir keşif mantığı değildir. Tümevarım ve kıyastan oluşan ikili sistemi önceden belirlenmiş bir önermenin kanıtlanmasına yönelik onaylayıcı örnekler bulmaya ve bu örnekler vasıtasıyla da önermenin ispatlanmasına yönelik kurulmuş bir sistemdir. Dolayısıyla Aristotelesçi sistemde akıl, belirli bir zümrenin ya da düşüncenin vesayeti altındayken, herkese açık ve yalnız belirli bir düşüncenin ispatını şart koşmayan Baconcu sistem aklın demokratikleşmesini sağlamıştır. Bu iki sistemin de bilimselliklerini sorgulamaktan ziyade dönemin ruhu göstermiştir ki bilim kendi başına işleyen bağımsız bir disiplin olma yolunda ilerlemekte ve yeni dünyanın oluşmasında temel bir dayanağa dönüşmektedir.

Bacon'a göre bilimlerin eski mantığı ile ilerleme beklemek boşunadır. Bu sebeple eski düşünce ve sistemlerin kökten silinip atılması gerekir. Önceki sistemler ve özellikle de Aristoteles eleştirisi üzerinden yöntemini inşa eden Bacon'a göre tabiata nüfuz edip 'şey'lerin müşterek ilkesi bulunarak, doğanın işleyişi keşfedilecektir. Bu da insanın yeni şeyler üretmesine ve keşfetmesine imkân tanıyacaktır. İşte bunun yapılabilmesi için doğaya doğru aletler ve doğru yöntemle yönelmek gerekir. Çünkü Bacon'a göre doğru yolda yürüyen bir topal, yol dışındaki iyi bir koşucudan daha kolay ilerler.

Klasik mantığın kurucusu olarak Aristoteles, Bacon'a gelinceye dek sistematik bir şekilde eleştirilmemiştir. Fakat Bacon'ın sistemi de bugün bilim dünyasının kullandığı sistemden uzak, hatta açıkçası çok da bilimsel görülmeyen bir sistemdir. Buna paralel olarak düşünürün kendi dizgesinin eleştiriye açık birçok yönü

vardır. Fakat burada değinilmesi gereken; olgu bilgisini önceleyen, insanlığın yararı için tabiatı teknik eliyle kontrol altına almaya çalışan ve karanlık sayılan her şeyi aydınlatmaya yönelik bir tavırla yeni bir yöntem geliştirmeye çalışmasıdır. Buradan hareketle de bu düşüncelerin birçoğunun Aydınlanma döneminin oluşumuna zemin hazırladığı söylenebilir. Dolayısıyla insanlığın ve medeniyetlerin ilerlemesi başlığı altında insanlığa iyi yaşam ideali sunacak Bacon'ın sisteminin bilimsel arka planını oluşturan keşif sanatı Aristoteles eleştirisi üzerinden şekillenecektir.

2.3.1. Aristoteles'te Kıyasa Hizmet Eden Tümevarım

Rönesans'a gelinceye dek bilimin, Aristoteles'e düşülmüş bir dizi dipnottan ibaret olduğu söylenebilir.¹⁴¹ Dolayısıyla Aristoteles, bilimsel bilginin elde edilişi ve formel mantık alanında yaptığı çalışmalarla, kendisinden sonra yapılmış ya da yapılacak olan bilim ve yöntem çalışmaları için başlangıç noktası konumundadır. Öyle ki mantık ve bilim alanında yapılan ya da yapılacak olan çalışmaların kökenine inildiğinde Aristoteles yönteminin ya referans olarak verildiği ya da eleştirildiği görülür. Onun kesin ve zorunlu bilgiyi arayışında geliştirdiği akıl yürütme yöntemi, yaşamın her alanında uygulanabilecek bir araç olmasının yanı sıra kesin ve zorunlu bilgiyi arayan bir sistemdir.

Aristoteles'in yönteminin açıklanmasına geçmeden önce onun bilgi, bilme ve düşünmeye ilişkin görüşlerinin ele alınması gerekir. Çünkü filozofun bu görüşleri akıl yürütmesini oluştururken kullandığı zemine karşılık gelecektir. Aristoteles'e göre insan ruhunun bir etkinliği olan düşünme faaliyeti, insan varlığının nihai amacını oluşturur. İnsan, doğası gereği bilmek ister¹⁴² ve ancak düşünme etkinliği sayesinde bilebilir. Bilmek ilk nedenleri, ilk ilkeleri bilmek demektir. İnsan bilgiye duyulur nesnelerden yola çıkarak ruhun algılama ve imgeleme yetileri ile ulaşır. Duyulur nesneler, ruhun potansiyel durumdaki algılama yetisini aktüel hale geçirir. Böylece ruh, duyulur nesneleri algılayarak, *dynamis* halinde bulunan algılama yetisini, *energeia* haline dönüştürmektedir. Ruhun düşünmesi ve kavramasını

¹⁴¹ Arthur Koestler, **Bir Bilim Tarihi Kitabı Uyurgezerler**, çev. Ekrem Berkay Ersöz, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2013, s. 50.

¹⁴² Aristoteles, **Metafizik**, çev. Prof. Dr. Ahmet Arslan, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1996, (Metafizik) 980a.

sağlayan zekâ ise duyulur olanı imgeleme yetisi ile birlikte algılayarak kendindeki bilme potansiyelini gerçekleştirir.¹⁴³ Böylece *energeia* halindeki algılama yetisi, zekâ aracılığıyla ruhun imgelem yeteneğini edimselleştirerek, algıladığı nesnelerin imgelerini birbirine bağlar ve bilgiye ulaşır. O halde denilebilir ki, Aristoteles’e göre bilme etkinliği hem duyu algısını hem de kavramsal bir süreci gerektirir. Çünkü Aristoteles’e göre duyulardan bağımsız duyulur olanlar bilinemezken, tümel bilgi ve nesnenin kendine özgü bilgisi olmadan ve böylesi bir etkinlikte bulunmadan da herhangi bir şey duyumsanamaz.¹⁴⁴

Aristoteles’e göre gerçekliğin bilgisine felsefi bilgi ile ulaşılır.¹⁴⁵ Çünkü pratik bilginin amacı eylem iken, felsefi bilginin amacı hakikattir.¹⁴⁶ Hakikat eş deyişle nedensel düzlemde bilgisi edinilen şey, nesnelerin ilke ve nedenlerini dolayısıyla özünü verir. Bu bakımdan Aristoteles’in vurguladığı şey belli nedenlerden meydana gelenler eş deyişle nesnelerin kendilerini incelemekten çok, nedenlerin bizatihi kendisi yani doğada bulunan en yalın ögeler ve bunlardan oluşan nesnelerin ilke ve nedenlerini incelemektir. Çünkü bir nesnenin nedeni bilindiğinde, o nesnenin başka türlü olamamasının ve o anda öyle olmasının nedeni bilindiğinde de onun mutlak bilgisine ulaşılır. İşte böyle bir bilginin olanaklı olup olmadığını soruşturan Aristoteles *apodeiktik* bilgi diye adlandırdığı bilimsel bilgiyi, geometrinin tanıtılamalarına başvurarak bu bilginin hangi disiplin içinde ve nasıl öne çıktığını ortaya çıkarmaya çalışacaktır.

Aristoteles’e göre doğada bir düzenlilik olduğu varsayımına dayandırılan bilimsel bilginin nesnesi, zorunlu ve değişime kapalı dolayısıyla ebedi olanın bilgisini vermelidir. Düşünür böyle bir bilginin geometride olduğunu, dolayısıyla doğa bilimlerinde de böyle bir bilgiye ulaşılabileceğini varsayar. Bunun için de geometrinin tanıtılamalarında olduğu gibi doğa bilimlerinde de uygun bir yönteme ihtiyaç vardır. İşte bu yöntem Bacon’a gelinceye dek kimi düşünürler tarafından eleştiriye uğrasa da yetkesini kaybetmemiş, yerine yeni bir ilke ya da yöntem konulamamıştır.

¹⁴³ Aristoteles, **Ruh Üzerine**, çev. Zeki Özcan, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, 428a, 429a.

¹⁴⁴ Cemal Güzel, “Bilgi, Bilim, Bilimde Kesinlik”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 20, Sayı:1, 2003, s. 138.

¹⁴⁵ Stanley M. Honer, Thomas C. Hunt, Dennis L. Okholm, **Felsefeye Çağrı**, çev. Hasan Ünder, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s. 19.

¹⁴⁶ Aristoteles, *Metafizik*, 993b.

Aristoteles'e göre "kanıtlamalar yapma huyu" olan bilim, ön bilgilerin olduğu tümevarım ve tanıtlamanın gerçekleştiği esas metot olan tümdengelimden (kıyas) oluşur. "Gerçekte biz ancak tümevarım veya ispat yolu ile öğreniriz. İspat ise bütüncül ilkelere itibaren, tümevarım da bölümcül hallerden itibaren yapılır."¹⁴⁷ Bu bakımdan bilime; duyu, bellek ve deneyin birbirleriyle bağlantısını ikili bir yöntem üzerinden kurarak ulaşan Aristoteles'e göre bilginin nihai karakterine kıyas sonucu varılır. İkili aşamanın ilk bölümüne denk gelen tümevarım aşaması, tekil gözlemlerden, açıklayıcı ilkelere ulaşma girişimidir. Aristoteles bu aşamayı şu şekilde açıklar:

*(...) ispatın sonuçtan önceki ve sonuçtan daha iyi bilinen ilkelere hareket etmesi gerektiğine göre, (...) aynı nesnelerin, aynı nesneler nispetle aynı zamanda önce veya sonra olmaları mümkün değildir; ve bazılarının bize göre önce ve daha açık, öbürlerinin ise mutlak olarak daha önce ve daha açık oldukları söylenmeye: işte bu tarzdadır ki tümevarım bilgiyi meydana getirir.*¹⁴⁸

O halde Aristoteles'in burada izah ettiği yöntem şu örneğiyle açıklığa kavuşturulabilir. Bir hastalık karşısında bir ilacın Kallias'a, Sokrates'e ve daha birçok kişiye iyi geldiği kanısına deney ile sahip olunur. O halde bunun gibi bir yığın tecrübeden bir tek tümel yargı kaynaklandığında bütün durumlara uygulanabilir sanat ortaya çıkar. Öyle ki bu hastalığa bu ilacın pek çok kez iyi geldiği sabitleşmişse sonuçta A hastalığı için B ilacı zorunludur önermesi ortaya çıkacaktır.¹⁴⁹ Aristoteles'in bu türden bir tümevarımda ele aldığı şey türden cinse doğru giden basit sayıştır. Tümevarımın basit sayısla elde edilen türünden başka, nesnelerin özünü kavrayan, tümevarımın asıl türü olan sezgisel induksiyon vardır.¹⁵⁰ Bu bir anlayış meselesidir ve her insanda bulunan tümele varma yetisi ile gerçekleşir.

¹⁴⁷ Aristoteles, **İkinci Analitikler**, çev. Prof. Hamdi Ragıp Atademir, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967, (İkinci Analitikler), s. 49.

¹⁴⁸ Aristoteles, İkinci Analitikler, ss. 10-11.

¹⁴⁹ Hüseyin Gazi Topdemir, "Aristoteles'in Bilim Anlayışı", **Felsefe Dünyası**, Sayı: 32, 2000, s. 24.

¹⁵⁰ Aristoteles'in bir akıl yürütme biçimi olarak öne sürdüğü tümevarım eş deyişle epagoge hakkında kapsamlı bilgi almak için bkz. Mehmet Ali Sarı, **Bilimde "Tümevarım Sorunu" Üzerine Bir Çalışma**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, ss. 18-34.

Aristoteles’e göre bilim bütüncül bilgiden ibarettir ve duyum bütüncül bilginin aracı değildir. Çünkü bütüncül bilgi “niçin”in bilgisini verir. O halde bilimsel bilgiye ulaşmada sebebin bilgisinden ziyade olgunun bilgisini veren tümevarım aşaması gerekli fakat yeterli değildir.

“Biz bir nesnenin kendisi dolayısıyla varolduğu sebebini bildiğimize, bu sebeb de nesnenin sebebi olduğunu bildiğimize ve bundan başka, nesnenin, olduğundan başka türlü olmasının mümkün olmadığına inandığımız zaman, bir nesnenin ilmine sahip olduğumuzu sanırız. (...) İlmi bilginin tabiatının böyle olduğu apaçıktır. (...) bilmek dediğimiz şey ispat vasıtasıyla bilmektir. İspat’tan da ilmi kıyası kast ederim, ilmi diye de elde bulunması bizim için ilmi teşkil eden kıyasa derim.”¹⁵¹

Bu aşamayla birlikte kesin ve zorunlu bilgiye ulaşarak olgu bilgisinden olgunun nedeninin bilgisine geçilmiş olur. O halde, tümevarım sonucu oluşan tümel yargı, kıyas için başlangıç ilkesi olurken kıyas sonucunda zorunlu ilke haline gelecektir. Çünkü Aristoteles’in de belirttiği gibi ispat, gerekli öncüllerden yapılmış kıyastır. Bu bakımdan kıyasın işleyebilmesi tümevarım sonucunda ortaya çıkan tümel yargının doğru bir şekilde tanımlanmasına bağlıdır. Özü belirleyecek olan tanım aynı zamanda sebebi ortaya koyacaktır. Bu da Aristoteles’in “nesnenin tabiatı ile niçin varolduğu arasında bir özdeşlik”¹⁵² bulunduğunu varsaymasından kaynaklanır. Bu sebeptir ki tanım ya da “tarif nesnenin mahiyetini ifade eden sözdür.”¹⁵³

Dolayısıyla Aristoteles tarafından bir akıl yürütme biçimi olarak ortaya konulan tümevarım ve kıyas bilimsel bilginin yöntemini oluşturur. Fakat kıyasın kullandığı başlangıç ilkesi tümevarım olmadan elde edilmez. İnsan, deneyin yanı sıra sezgisi ve tümele varma yetisiyle ilk ilkeleri oluşturur. Aristoteles’in bilmekten anladığı şey ispat vasıtasıyla eş deyişle kıyas yoluyla bilmektir. Çünkü bilim bütüncül bilgiden ibarettir ve bilgiye bu karakteri duyumlar değil, zihnin yetileri olan

¹⁵¹ Aristoteles, İkinci Analitikler, s. 5-6.

¹⁵² Aristoteles, İkinci Analitikler, s. 89

¹⁵³ Aristoteles, **Topikler**, çev. Prof Hamdi Ragıp Atademir, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1952, s. 9.

imgelem, algılama verir. Böylece kavramsal düşünmenin gerçekleştiği kıyas aşamasında ilk ilkelerden hareketle doğada bulunan en yalın öğeler ve bunlardan oluşan nesnelerin ilke ve nedenlerine ulaşılmış olur. Böylece “öz ve cevhere taalluk eden” gerçek, apodeiktik karakterini kazanmış olur.

2.3.2 Bacon’ın Aristoteles’e Yönelik Eleştirileri ve Tabiat Yöntemi

Rönesans’ın özelliklerinden biri olan evrenin ve doğanın (tabiatın) işleyişi arasında kurulan paralellik, Bacon’ın yenilenme projesinin esas karakteristiğini oluşturur. Bu tasarıya göre tabiatın işleyişini kavrayarak esas ilkelerini saptamak, evrenin işleyişini anlamlandırmaya buna dayanarak insan hayatının ilkelerini ve gelişimini düzenlemeye imkân tanıyacaktır. Böylece Bacon’ın, insanlığın ve medeniyetlerin gelişip ilerlemesini sağlamak amacıyla oluşturduğu yöntemi, *Büyük Yenilenme (Great Instauration)* projesi altındaki temel bölümlerinden birine karşılık gelir. Bacon’ın bitiremediği bir proje olarak altı bölüme ayırdığı bu tasarı, insanlığın ilerleyebilmesi için tabiata yönelmek gerektiğini çünkü insanlığın ilerici bir minvalde gelişmesini sağlayacak tüm imkânların tabiatta saklı bulunduğunu söyler. Bacon’ın *Büyük Yenilenme (Great Instauration)* adlı projesi “*Bilimlerin Bölümleri*” (*The Division of the Sciences*), “*Yeni Araç veya Tabiatın Yorumu Üzerine Talimatlar*” (*The New Organon or Directions Concerning the Interpretation of Nature*), “*Evrenin Fenomeni veya Felsefenin Kurulumu için Doğal ve Deneysel Tarih*” (*The Phenomena of the Universe or a Natural and Experimental History for the Foundation of Philosophy*), “*Aklın Merdiveni*” (*The Ladder of the Intellect*), “*Önceller veya Yeni Felsefenin Öncelenmesi*” (*The Forerunners or a Anticipation of the New Philosophy*) ve “*Yeni Felsefe veya Aktif Bilim*” (*The New Philosophy or a Active Science*) olarak altı bölümden oluşur.¹⁵⁴ Burada incelenecek olan yöntem ise projenin ikinci bölümü olan *Yeni Araç veya Tabiatın Yorumu Üzerine Talimatlar*’da ortaya koyduğu *Novum Organum*’dur. Bu eserin kendisi de tamamlanmış bir eser olmamakla beraber Bacon ömrünün yetmeyeceği kaygısıyla 1620 yılında eseri olduğu haliyle yayınlamıştır.

¹⁵⁴ Bacon, *Novum Organum*, ss. 14-15.

Tabiatın keşfiyle doğanın hizmetçiliğinden efendiliğine geçecek olan insanın, bu seviyeye gelebilmesi için önce doğaya boyun eğmesi gerekir. Çünkü doğa ancak ona boyun eğilerek kontrol altına alınabilir. Tabiatın boyunduruğu altına girmek Bacon felsefesinde zorunlu bir süreç olarak ele alınır. Çünkü yalnızca bu şekilde nüfuz edilerek onun bilgisi ve ilkeleri keşfedilebilir. Bacon kendi keşif yöntemini kurmaya, kendinden önceki sistemleri eleştirerek başlar. Ona göre felsefenin asıl konusu tabiattır ve onun dönemine dek birkaç Yunan düşünürü hariç geri kalan hiçbir düşünür veya sistem tabiata gerektiği gibi yönelmemiştir. Dolayısıyla kendinden önceki felsefe tarihini moral ve entelektüel çöküş olarak okuyan Bacon'a göre felsefe; batıl inanç ile teoloji, ampirik ve sofistik yaklaşımlardan ötürü bozulmuştur. 'Şey'lerin genel yapısını ihmal edecek kadar tikellere yönelip, müşterek ilkeleri bulamayan ampiristler, yalnızca deney verilerini kullanarak, deneyi yardımcı aletlerle desteklememişlerdir. Batıl inanç ve teoloji ise sırasıyla doğada olmadığı halde doğaya nesnel olmayan gizil bir yaklaşımla yönelmiş ve felsefenin tabiatla ilişkisini keserek akli ve iradeyi Tanrı'nın vesayeti altına sokmuştur. Bacon'ın Gorgias, Protagoras, Hippas, Polus'tan ziyade sofist olarak adlandırdığı Aristoteles¹⁵⁵ ise yanlış felsefi tutumlara sahip biri olarak sofistik yaklaşım içinde değerlendirilir.

Bacon'a göre Aristotelesçi mantık, gerçeği araştırmaktan ziyade gelişigüzel kavramlar üzerine kurulan, kökleşmiş hataları onaylayarak kuvvetlendiren, faydalı olmaktan çok zararlı olan bir sistemdir.¹⁵⁶ Bu bağlamda Bacon'ın sofistik yaklaşım içinde incelediği Aristotelesçi mantığa yönelik eleştirileri, beş başlık altında toplanabilir. Bacon'a göre Aristotelesçi mantık bir bütün olarak değerlendirildiğinde tabiatın inceliğine denk olmayan sistemi, kıyasa hizmet eden tümevarımdan ibarettir. Bu bakımdan tümevarım, kıyasın zorunlu önermesini oluşturacak şekilde birkaç basit ve gelişigüzel deneyle sabitlenmiş bir sistemdir. Böylece tümevarım tabiatın yorumlanmasına değil öncelenmesine hizmet etmiştir. Dolayısıyla Bacon'ın Aristoteles'e yönelik ilk eleştirisi filozofun sistemindeki sistematik ve kontrollü deney eksikliğidir.¹⁵⁷ Her bir aksiyomdan üst aşamalarındaki aksiyomlara geçerken her

¹⁵⁵ Bacon, *Novum Organum*, I. Kitap, özd. 71, s. 148.

¹⁵⁶ Bacon, *Novum Organum*, I. Kitap, özd. 12, s. 121.

¹⁵⁷ Bu eleştiriyi Francis Bacon'dan önce Roger Bacon da dile getirmiştir.

evrenin sistematik bir şekilde deneyle desteklenmemesi ve olgu kataloglarının oluşturulmaması Aristotelesçi tümevarımın olgu ilişkilerini temel almadığının göstergesidir. İkinci eleştiri ise Aristoteles'in tümevarım sonucunda tümel yargıya ulaşma işlemine bilim dışı bir şekilde sezgisel bir karakter yüklemesinden kaynaklanır. Aristoteles tarafından her insanda bulunan tümele varma yetisi ile açıklanan bu işlemde tümevarım, sezgisel induksiyonla nesnel olmayan bir biçimde açıklanmıştır.¹⁵⁸ Bacon'ın üçüncü eleştirisi ise aklın gereğinden fazla yüceltilip gelişigüzel bir şekilde yöntemsiz bırakılmasına yöneliktir. Çünkü insan anlığı kendine has tabiatından dolayı 'şey'lerde gerçekte olduğundan daha büyük bir düzen ve eşitlik olduğunu kabul eder. Oysa tabiatdaki nesneler kendine özgü (*sui generis*) ve düzensiz olmasına rağmen, anlık onda paralellikler, eşlenikler ve bağıntılar icat eder. Dolayısıyla insan anlığı 'şey'lerde değişen şeyi sabitleştirdiğini sanarak, 'şey'e nüfuz etmeden gelişigüzel bir şekilde soyutlamalar yapar. Bunun sebebi de anlığın yapısı gereği onaylayıcı örneklerle başvurarak kendini onaylamaya eğilimli olmasından kaynaklanır. Böylece anlık aykırı örnekleri hesaba katmayarak ani ve gelişigüzel soyutlama ile temel önermesini onaylayıcı örneklerle başvurur. Dördüncü eleştiri kıyasta bütün ağırlığın tanıma verilmesi fakat soyutlamanın 'şey'lere nüfuz etmeyerek yüzeysel bir şekilde yapılmasından kaynaklanır. Bacon'a göre soyut nitelikteki kavramlar sorunlu bir şekilde tanımlanmıştır. Örneğin; çekim, oluş, nemlilik vb. kavramlar 'şey'e nüfuz etmeden 'şey'in yalnızca birkaç belirgin özelliği dikkate alınarak soyutlanmıştır. Hâlbuki anlığa doğrudan çarpan şeyler çarpmayanlardan daha fazladır. Bu sebeple 'şey'in formuna yönelik bir araştırma yapılmaksızın düşünme faaliyeti çoğunlukla 'görünüşle' son bulur.¹⁵⁹ Son eleştiri ise kıyasın, tabiatın inceliğini kavramaya denk olmayan bir sistem olmasına yöneliktir. Bu sistem Bacon'a göre belagat ve retorikte oldukça güçlü bir çürütme tekniği olmasına rağmen, tabiatın inceliğini anlamaya elverişli bir keşif sanatı değildir. Çünkü burada kabul edilen zorunlu ilkenin çıkış noktası doğaya apriori bir tarzda yönelmeye böylece tabiatın öncelenmesine neden olur. İlk ilkenin kıyas ile tanıtlanarak zorunlu bir ilke haline dönüşmesi mantık bağlamında geçerli fakat tabiat

¹⁵⁸ Aristoteles'te ilk ilkelerin bilinmesi konusunda tümevarım yöntemi olarak adlandırdığı *epagoge* ve *nousun* bu işlem içerisindeki işlevi hakkında detaylı bilgi almak için bkz. Mehmet Ali Sarı, "Aristoteles'te İlk İlkelerin Bilgisi ve Nous Üzerine", **Kaygı**, Sayı: 16, 2011, ss. 123-131.

¹⁵⁹ Bacon, *Novum Organum*, I. Kitap, özd. 50, ss. 131-132.

araştırması yöntemi olarak geçersiz bir sistemdir. Öyle ki kullanılan tümevarım sistemi de bu sebeple yetersiz deney, keyfi soyutlama ile aykırı örnekleri dikkate almayarak, kıyasın ilk önermesini oluşturacak şekilde kıyasa hizmet etmek için tasarlanmıştır. Bu sebeple Aristotelesçi mantığın ilkeleri, tabiatın yorumlanmasına ve kesin ve zorunlu bilginin yöntemine denk düşmez.

Böylece Bacon, Aristotelesçi mantığa sıraladığı eleştiriler üzerinden kendi sistemini kurmaya başlar. Bacon’a göre gerçeği araştırmanın ve keşfetmenin sadece iki yolu vardır.

“Bunlardan biri, duyulardan ve tikellerden yola çıkarak en genel aksiyomlara doğru hızla ilerler; ve ilkeler olarak kabul edilmekle beraber, tartışılmaz gerçeklik sanılan en genel aksiyomlardan ilerleyerek de aradaki aksiyomları keşfeder. İşte şimdi kullanılan yol budur. Öteki ise, duyulardan ve tikellerden başlayarak en genel aksiyomlara yükselene kadar aralıksız ve derece derece artarak kendi aksiyomlarını kurar. İşte bu, doğru olmakla birlikte henüz denenmemiş bir yoldur.”¹⁶⁰

Bacon’a göre tabiatın inceliği, duyunun veya anlağın inceliğinden çok daha ileridedir. Bu yüzden kendini tasdikleyecek örnekler bulmaya eğilimli anlak, ‘şey’lerin derinliğine inmeden, yanlış ve yüzeysel bir şekilde soyutlama yapar. Çünkü duyulara çarpan şeyler, doğrudan çarpmayan şeylerden daha fazladır. Bu sebeple deney, tabiatı yorumlamada en etkili yol olmasına rağmen duyuların eksikliği sebebiyle yanıltıcı olabilir. O halde, hem duyum hem de zihin birtakım araçlarla desteklenmelidir. Nasıl ki düzgün bir daire çizebilmek için el, pergel aleti ile destekleniyorsa; tabiatı duyumlarla algılamak için de teknik aletler (bilimsel araç ve gereçler) kullanılmalıdır. Aynı şekilde zihin de kavrayışı esnasında araçlarla desteklenmelidir. Çünkü eski sistemlerin en büyük yanılması, aklın gücünün gereğinden fazla yüceltilip hiçbir vasıta ile desteklenmemesinden kaynaklanır. Böylece akıl, yöntemsiz bırakılarak gelişigüzel bir şekilde çalışmaya terk edilmiştir. Bu sebeple aklın, keyfi soyutlama yapmasına izin verilmiştir. O halde, tabiata nüfuz edebilmek için anlak ve duyum, alet ve yöntemler vasıtasıyla kuvvetlendirilmelidir.

¹⁶⁰ Bacon, Novum Organum, I. Kitap, özd. 19, s. 123.

Bu bakımdan Bacon'ın amacı araç ve tümevarımla desteklenen zihin ve duyumun rehberliğinde, tabiatı ve 'şey'leri kendi tekil formları içinde düşünmek ve en önemlisi 'şey'lerin arasındaki/içindeki en yalın doğaları, müşterek ilkeleri/formları saptamaktır.¹⁶¹

Tabiatla ilk ilişki algılar yoluyla kurulur. Bu bakımdan tabiata yönelme duyumların araçlar vasıtasıyla desteklenip 'şey'leri algılaması ile gerçekleşir. Bu aşamada birkaç deneyle sınırlı kalmayıp mümkün olduğunca fazla deney yapılmalı, veri yığınları toplanarak olgu katalogları oluşturulmalıdır. Böylece deneylerden aksiyomlar; yeni aksiyomlardan da yeni deneyler türetilerek tümevarımın temel dayanakları oluşturulmalıdır.¹⁶² Fakat bu işlem yapılırken anlığın birkaç tikelden hareketle en genel aksiyomlara ulaşarak temelsiz bir soyutlama yapmasına izin verilmemelidir. Önceki aksiyomların sarsılmaz doğruluğuna güvenip aradaki aksiyomların türetilmesine engel olunmalıdır. Deneylerden türetilen aksiyomlar ve bu aksiyomlardan türetilen deneyler kademe kademe yükselirken, her aksiyomun yeni duruma göre kendisini tekrar denetlemesi gerekir. Bu yüzden aksiyomlar ezbere bir şekilde yükselmemeli, sürekli bir alt basamağa inilerek kontrol edilmeli ve tekrar uyarlanmalıdır. Bacon'a göre bu süreç aksiyomlara doğru çıkan sonuçlara doğru inen inişli çıkışlı bir yoldur.¹⁶³ Şayet bu süreç bir piramit olarak düşünülürse, amaç, tikellerden daha alttaki aksiyomlara, oradan aradaki aksiyomlara ve son olarak da en genel aksiyomlara çıkmak şeklinde düşünülebilir. Bacon'ın bu yöntemi aynı zamanda bilimlerin sıralamasıyla da paralellik gösterir. Öyle ki teklere ilişkin bilginin yer aldığı aşama doğa tarihi iken fizik ve metafizik doğaya ilişkin nedensel açıklamaların yer aldığı aşamaları temsil eder.¹⁶⁴ Fakat burada önemli olan aradaki aksiyomlara ulaşmaktır. Çünkü bunlar şeylerde bulunan yalın tabiatlar arasındaki

¹⁶¹ Bacon, Novum Organum, I. Kitap, özd. 57, s. 134.

¹⁶² Bu konu hakkında Bacon "gözlemin kuram yüklülüğü" yaklaşımına dayanarak eleştirilebilir. Öyle ki Bacon'ın araştırmaya doğrudan gözlemle başlaması, gözlem yapanın neyi gözlemleyeceğine ilişkin bir soruyu çağırabilir. Fakat Bacon, sisteminin genelinde bu konuya ilişkin herhangi bir fikir üretmemesine rağmen, düşünürün ışık ve deney arasında kurduğu bağ, belirli bir kuramı gözlem öncesi varsaydığı şeklinde farklı bir okumaya olanak tanıyabilir. "(...) deneyim dağınık bir çalı demetinden başka bir şey değildir (...) deneyimin gerçek sırası, işe bir ışık bulmakla başlar ve sonra da deneyin yanlış yere konulmuş olay ve belirsiz yönüyle değil, düzenlenmiş ve özümsemiş yönüyle başlayıp yeni aksiyomlar türetmeyle ve ortaya çıkan aksiyomlardan da yeni deneyler türeterek o ışık aracılığıyla yolu göstermesiyle devam eder." bkz. Novum Organum, I. Kitap, özd. 82, s. 159.

¹⁶³ Bacon, Novum Organum, I. Kitap, özd. 104, s. 177.

¹⁶⁴ Fizik ve metafizik arasında aksiyomların türü açısından farklılık vardır. Metafizik kavramı burada form araştırması olarak tanımlanmıştır. Metafizik bu bağlamda fizikten daha yetkindir.

müşterek ilkelere, eş deyişle formlara karşılık gelir. Altındaki aksiyomlar şeylerin tikelliğine saplanan yalın deneye işaret eder. En yüksek aksiyomlar ise içeriğinden soyutlanmış genellerdir. Fakat en gerçek ya da sağlam olan aksiyomlar aradaki aksiyomlardır, insanlığın işi ve geleceği onlara bağlıdır.¹⁶⁵ Bu bakımdan Bacon'ın sisteminde birden fazla anlama gelen form kavramının burada, ara aksiyomlara denk gelecek şekilde kullanıldığı görülür. Tabiatın yorumlanması; form araştırması eş deyişle 'şey'lerin müşterek ilkeleri, yalın tabiatlarının keşfedilmesi anlamına gelir. Bu, aksiyomların belirli bir dizge halinde türetilmesinin, sıralanmasının ve o 'şey'in diğer 'şey'lerle arasındaki formun eş deyişle müşterek ilkenin ya da yalın tabiatın nedeni ise tümevarım, eş deyişle tabiatın yorumlanması ile edinilecektir.

Bacon'ın tabiatı yorumlamada en iyi yöntem kabul ettiği tümevarım, birbiriyle bağlantılı dört bölümden oluşmaktadır. Bacon bu yöntemi, *Novum Organum*'un ikinci kitabında ısı formu üzerinden açıklamaktadır. Öncelikle araştırılacak şey belirlendikten sonra ilk aşamada duyu verileri sayesinde olgu katalogları oluşturulur. Var olanların belirlendiği ilk aşamada, o şeyin duyumsandığı her olgu toplanıp biriktirilir. Örneğin ısı formunun araştırılmasında, ısıнын algılandığı her durum bu tabloda yer alır.¹⁶⁶ Yokların belirlendiği ikinci aşamada ise amaç yokları belirlemek değil, yakındaki yokluğu saptamaktır. Öyle ki bu aşamada ısı algısının beklendiği fakat algılanmadığı durumlar saptanır.¹⁶⁷ Derecelemeler veya karşılaştırmalar olan üçüncü aşama da ise aranan formun miktarında hangi durumlarda artış ya da azalış, çoğalma ya da seyrelme gösterdiği saptanır. Isı derecesinin hangi koşullar altında şiddetlendiği veya azaldığı saptanarak, neyin bu devinime sebep olduğu bulunmaya çalışılır.¹⁶⁸ Dışarı atmanın gerçekleştiği son aşamada ise duyu verilerinin tespiti sonucunda oluşturulan örneklemeler, anlık yardımıyla işlenerek nihayetinde tümel bir yargıya ulaşmayı sağlar. İşte burada Bacon'ın da tümevarımında yeni bir teknik olarak bahsettiği, dışarı atma yöntemi kullanılır. Bacon'a göre anlık kendini onaylamaya eğilimli olmasına rağmen, yöntem ile desteklendiği için bu zaafını alt eder ve aykırı örnekleri dışarı atarak yeniden aksiyoma döner ve bu aksiyomdan yeni deneyler türetir. Yani ısı formunun

¹⁶⁵ Bacon, *Novum Organum*, I. Kitap, özd. 104, s. 178.

¹⁶⁶ Bacon, *Novum Organum*, II. Kitap, ss. 213-216.

¹⁶⁷ Bacon, *Novum Organum*, II. Kitap, ss. 216-227.

¹⁶⁸ Bacon, *Novum Organum*, II. Kitap, ss. 227-240.

algılandığı ya da sezildiği örneklerin aykırı durumlarının atılması bu aşamada gerçekleşir.¹⁶⁹ Bu süreç işlem olumlu bir sonuç verene, eş deyişle ilk ürün elde edilene kadar devam eder. Bacon bunun yanı sıra form araştırmasına yardım edecek yirmi yedi ayrıcalıklı örnekten bahseder. Sorunları kümeleyerek oluşturduğu bu örneklerin tümevarım yöntemi ile birlikte kullanılması gerektiğini söyler.

O halde Bacon'a göre bilimlerin ilerleyip keşif sanatının gelişmesi ve insanlığa faydalı olması için kullanılması gereken yöntem kademe kademe ilerleyen tümevarım yöntemi olmalıdır. Bu yöntemin Aristotelesçi tümevarımdan en büyük farkı basit saymaya dayanmamasıdır. Tabiatın yorumlanması anlamına gelen Baconcu tümevarım yöntemi ayrıcalıklı örneklerle desteklenerek sırasıyla dört aşamada gerçekleşir. Bu süreçte doğayı yorumlayacak en iyi yol deney olmasına rağmen, saf duyum yanıltıcıdır, bu yüzden duyumların aletlerle desteklenmesi gerekir. Bununla birlikte tabiatı yorumlamada payı olan diğer bir yeti ise zihindir. Fakat zihnin de yöntemle desteklenmesi gerekir. Ancak bu şekilde 'şey'lere nüfuz edilebilir, müşterek ilkeler veyahut formlar saptanabilir. Bu aşama bilginin toplandığı, tabiata nüfuz edildiği fakat paradoksal bir şekilde de tabiata boyun eğildiği aşamadır.

2.4. BACON'IN İDOLLER ÖĞRETİSİ VE BU ÖĞRETİNİN MODERN FELSEFEDEKİ YERİ

Bacon'ın felsefesinin bilim ve bilimsel yöntem haricinde diğer bir önemli ögesi idoller olarak adlandırdığı öğretisidir. Kimi düşünürlere göre bu öğreti modern döneme ait bir terim olan ideoloji kavramını incelemektedirken, kimileri ise bu öğretinin ideoloji kavramıyla pek de ilgisi olmadığını düşünmektedir. Fakat Bacon'ın tabiat vurgusu ve idoller öğretisinin felsefe literatürüne katkısının tümevarım yönteminin sunduğu katkıdan daha fazla olduğu söylenebilir.

Aydınlanma çağının temel savlarından biri olan dogmalardan ve önyargılardan özgürleşme çağrısı, kendisinden yaklaşık iki yüz yıl önce Bacon'ın felsefesinde yankılanmıştır. Bacon'a göre keyfî soyutlamalar, putlar, önyargılar anlamına gelen idoller; soy, mağara, çarşı-pazar ve tiyatro idolleri olmak üzere dört

¹⁶⁹ Bacon, Novum Organum, II. Kitap, ss. 240-242.

başlık altında toplanabilir. Bu idoller insanın doğasından, dış etkenlerden ve anlığın onaylamaya meyilli, yontemsiz ve çarpık yapısından kaynaklanır. Fakat zihnin bu idollerden nasıl arınacağına dair Bacon'ın açıklamaları yetersiz kalmaktadır. Bu soruna çözüm üretmekten çok, sorunu tespit etmeye yönelen Bacon'a göre tabiata yönelmek için zihnin saf bir duruma getirilmesi gerekir. Bu da 'şey'e nüfuz edip tabiatın bilgisini elde etmeye dolayısıyla Tanrının krallığına karşı insanlığın krallığını kurmayı sağlayacaktır.

İdoller öğretisinin modern felsefe geleneğine katkı yaptığı ileri sürülebilir. Öyle ki idollerin askıya alınması, Aydınlanma çağının önyargılardan ve dogmalardan özgürleşme çağrısının habercisi olarak yorumlanmaktadır. Bütün dogma ve önyargılardan sıyrılarak pozitif bilgiye ulaşması gereken aydınlanmış insanın zihinsel alt yapısının, bilginin güce eşitlendiği Baconcu sistemde dört yüz yıl önce yavaş yavaş oluşmaya başladığını söylemek çok da yanlış bir iddia olmayacaktır.

2.4.1. İdoller Öğretisinin Modern Dönemle Bağlantısı

Bacon'ın idol öğretisinin birçok bakımdan modern dönemi öncelediği söylenebilir. İdeoloji kelimesinin kökeni kimi düşünörlere göre Bacon felsefesindeki idol kavramına dayanmaktadır. İdol kavramı modern bir terim olan ideoloji kavramını öncelemesi ve çağrıştırması bakımından önemlidir. Buna dair verilebilecek örneklerden biri Karl Mannheim'a göre ideoloji kavramının kökeni Bacon'a dayanmaktadır.

“Bacon'ın idollerle ilgili öğretisini, (...) modern ideoloji tasarısının önsezisi olarak değerlendirmek mümkündür. Bacon için idoller (...) put ve 'önyargı' anlamını taşımaktadırlar. Bunların hepsi, bir yanda genel olarak insan doğasından, öte yandan ise somut bireylerden kaynaklanan ancak topluma ve geleneğe de katılmaları mümkün olmakla birlikte gerçek idraka götüren yolun önünü kapatan yanıltma kaynaklarıdır. Şüphesiz modern bir ifade olan ideoloji kavramı, Bacon'da (...) yanıltma kaynakları anlamını taşıyan terimle belli bir ilişki içerisinde dir.”¹⁷⁰

¹⁷⁰ Karl Mannheim, **İdeoloji ve Ütopya**, çev. Mehmet Okyayuz, De Ki Basım Yayım, Ankara, 2009, ss. 78-79.

Bacon’a göre medeniyetlerin ilerlemesi ve insanlığın gelişmesinin itici gücü bilgidir. Bilgiden kasıt ise bilimsel bilginin nesnesi olan tabiatın bilgisidir. Bacon’ın bilgiye yüklediği pragmatik ve işlevsel vurgu onun üç başlık halinde incelediği tutku türlerinde daha net şekilde ortaya çıkar. Bacon’a göre üç tür tutku vardır.¹⁷¹ Bunlardan ilki ülkeleri içinde kendi güçlerini genişletme endişesi taşıyan insanların tutkusudur. Bu tutkunun kaba ve dejenere olmuş türüdür. İkincisi ise diğer ülkelere karşı kendi ülkelerinin gücünü ve imparatorluğunu genişletmeye çalışan insanların duyduğu tutkudur. Bu tutku şekli, tutkunun ilk türüne kıyasla daha asil bir içeriğe sahip olmasına rağmen yine de aç gözlü ve bencilce bir yaklaşımı temsil eder. En soylu olan tutku ise evrenin üstünde insanlığın gücünü ve imparatorluğunu canlandırmaya ve genişletmeye gayret eden kişilerin tutkusudur. Çünkü burada amaç tek bir (ya da birden fazla) medeniyet ya da ülkenin, evren üzerinde kuracağı monarşi değildir. Burada kastedilen evren üzerindeki canlıların en soylusu olan insanın hâkimiyetini, eş deyişle tüm insanların ortak krallığını kurmaktır. Bu da Tanrı’nın krallığına karşı, kendi yaratıcı gücüyle üreten ve keşfeden insanın, kurallarını ve ilkelerini yalnızca kendisinin belirleyeceği insan krallığını kurması gerektiğinin açık bir ifadesidir.

İnsanın doğa üzerinde hâkimiyet kurması, evren üzerinde hâkimiyet kurmasının aracıdır. Doğa ve evren paralelliği üzerinden şekillenen bu süreçte, evrenin insan krallığı ile idame edilmesinin anahtarı doğadadır. Çünkü doğa insanlığa bu gücü verecek donanımdadır. Bacon’a göre hiçbir imparatorluk, sekt veya yıldız, insana yönelik işlerde mekanik buluşlardan daha büyük bir güç ve etki sağlayamaz.¹⁷² O halde ‘şey’lerin üzerinde bulunan insanın imparatorluğu, yalnız sanatlar ve bilimler üzerinde kurulacaktır.¹⁷³

Bacon’ın ilerleme ve gelişme misyonu altındaki tabiat vurgusu, bilginin elde edileceği yer olması sebebiyle, felsefesinin ağırlık merkezini oluşturur. Bu sebeple doğa önce boyun eğilmesi, daha sonra ise nüfuz edilmesi gereken bir yerdir. Bu aşamada insan, doğaya hâkim olmak için gerekli bilgiyi edinecektir. Fakat bu dönüşüm sadece yöntem ve kaynakların doğru bir şekilde kullanılması ile

¹⁷¹ Bacon, *Novum Organum*, I. Kitap, özd. 129, s. 198.

¹⁷² Bacon, *Novum Organum*, I. Kitap, özd. 129, s. 129.

¹⁷³ Bacon, *Novum Organum*, I. Kitap, özd. 129, s. 129.

gerçekleşemez. Kaynakların ve yöntemin doğru bir şekilde kullanılması için Bacon felsefesinde bir ön şart bulunur. Bu da doğaya kalıplaşmış inançlarla yaklaşılmaması gerektiğidir. Bu yaklaşım idoller öğretisi olarak isimlendirilir. İdoller kelime anlamı ile insan anlığını kuşatan, oraya derinlemesine kök salmış yanlış fikirlerdir. Bu sebeple anlığın doğasından ya da dış etkenlerden kaynaklanan idoller, zihnin ürettiği keyfi soyutlamalardır. İdoller tabiatın öncelenmesine neden olmaları sebebiyle tabiatın yorumlanmasına imkân tanımazlar. Bu nedenle zihnin bu eğilimini sınırlandırması, kontrol etmesi ve nihayetinde ondan kurtulması gerekir. Bacon zihnin idollerden nasıl arınacağına dair net bir bilgi vermemiştir. Bu konu üzerindeki fikirleri oldukça sınırlı kalmıştır. Bacon'a göre idolleri kovabilme ve geri çevirebilmenin tek çaresi, gerçek bir tümevarım temeline dayanan kavramlar ve aksiyomlar oluşturmaktan geçer.¹⁷⁴ Fakat bu çözüm önerisi, zihnin gerçek bir tümevarım yapabilmesi için keyfi soyutlamalarla oluşturduğu kavramsal yapıdan nasıl arınacağına dair bir fikir vermez. Bacon'ın konuya dair diğer bir önerisi ise şu şekildedir. Sıradan deneyimle oluşan pratik zayıflık, Bacon'ın varmak istediği aydınlatıcı deneylere ulaşmayı engeller. Dolayısıyla bu tarz dış işaretlerin bilgisi, zihinde, kontrolsüz biçimde onaylamaya yol açar. O halde, onaylama kişiyi 'form'a ulaşmadan nedenin bilgisine ulaşıldığı yanılsamasına götürür. Bu iki durum, idollerin kökünü sessizce ve kolayca anlıktan kazımak bakımından önemlidir.¹⁷⁵ Fakat bu çözüm yolu da idollerden nasıl arınılacağına dair köklü bir çözüm sunmaz. Bacon'ın konu hakkındaki fikirleri, belirsiz olmaktan öteye gitmez. Bacon zihnin idollerden nasıl arınacağına dair açık bir çözüm getirmese de idollerin varlığıyla ilgili derin araştırmalar yapmıştır.

Tabiatı yorumlayabilmek için idollerin zihinden atılması gerekir. Çünkü bilimler üzerine kurulmuş olan insan krallığına giriş, çocuklar dışında hiç kimsenin kabul edilmediği Tanrısal krallığın girişine benzemelidir.¹⁷⁶ O halde, John Locke'un 'boş levha' metaforuna referansla, bu girişin adeta zihnin boş bir levha haline gelmesiyle gerçekleşebileceği söylenebilir. Bacon'ın idoller öğretisinin, önyargılardan ve dogmalardan kurtulmayı ve yeni bilgiye yönelik kabulü geliştirmeyi

¹⁷⁴ Bacon, *Novum Organum*, I. Kitap, özd. 40, s. 127.

¹⁷⁵ Bacon, *Novum Organum*, I. Kitap, özd. 70, s. 148.

¹⁷⁶ Bacon, *Novum Organum*, I. Kitap, özd. 68, s. 145.

amaçlayan Aydınlanma çağına zemin hazırladığı söylenebilir. Bu çerçevede Bacon'ın idolleri, modern dönemin temel savlarının oluşmasına katkıda bulunmuş bir öğreti şeklinde okunması da mümkündür.

2.4.2. Bacon'ın İdoller Öğretisi

İnsan anlığını doğrudan ya da dolaylı bir şekilde kuşatan ve oraya derinlemesine kök salan idoller, insanın doğayı doğru bir şekilde yorumlamasının önündeki en büyük engellerdir. Bacon bu idolleri sırasıyla soy idolleri (*idola tribus*), mağara idolleri (*idola specus*), çarşı-pazar idolleri (*idola fori*) ve tiyatro idolleri (*idola theatri*) olmak üzere dörde ayırır.

Bu idollerden ilki insan türünün doğasından kaynaklanan soy idolleridir.¹⁷⁷ Bu idoller bütün insanlarda ortak olarak bulunur. İnsanlar doğaları gereği her şeyin arkasında bir amaç ararlar. Bu sebeple insan, nesneleri algılarken ya da bir durumu betimlerken ona antropomorfik öğeler yükleyerek karakterize eder. Bu da insanın 'şey'lerin ölçüsü ve kaynağı olma arzusundan ileri gelir. Fakat insan zihni, ışınları yayması, çarpıtması ya da şeklini bozması bakımından, kendi özelliklerini farklı nesnelere veren içbükey ve dışbükey aynalara benzer.¹⁷⁸ Bacon soy idollerini kendi arasında eşitlik, meşguliyet ve ihtiras idolleri olmak üzere üçe ayırır.¹⁷⁹ Eşitlik idolü eşyanın yapısında bulunmadığı halde, onda eşitliğin ve birliğin olduğunu varsayar. Meşguliyet idolü ise insanın hoşuna giden ve amacına uygun olan şeyi doğru kabul etmesinden ileri gelir. İhtiras idolü ise insanın tutku ve duygularını gerçekmiş gibi düşünmesi sonucunda yanılmasına sebep olan idoldür.

İkinci idol türü ise mağara idolleridir.¹⁸⁰ Bu idoller de soy idolleri gibi her insanda bulunmasına rağmen aynı şekilde bulunmaz. Çünkü her insan kendi mağarasının yaratıcısıdır. O halde her biri bireysel olan bu idoller insanın karakteriyle ilgili olarak, okuduklarından, aldığı eğitimden, sosyal ilişkilerinden, yaşadıklarından ve daha birçok subjektif öğeden meydana gelir. İnsan bu birikimi ve nitelikleri ışığında subjektif bilgisini oluşturur. Bu durum Herakleitos'un "insanlar

¹⁷⁷ Bacon, *Novum Organum*, I. Kitap, özd. 52, s. 132.

¹⁷⁸ Bacon, *Novum Organum*, I. Kitap, özd. 41, s. 127.

¹⁷⁹ Fulton H. Anderson, (Ed.), **The New Organon and Related Writings**, Liberal Arts, New York, 1960, ss. 17-21.

¹⁸⁰ Bacon, *Novum Organum*, I. Kitap, özd. 42, s. 127; özd. 58, ss. 134-135.

bilgiyi küçük dünyada ararlar, daha büyük ve ortaklaşa yaşadığımız dünyada değil” sözü ile net bir şekilde açıklanabilir. Kişiden kişiye farklılık gösteren bu idoller ayırma ve birleştirme, meslek, zaman veya çağ idolleri olmak üzere üçe ayrılır.¹⁸¹ Bir nesne ya da olguda kimilerinin benzerlikleri, kimilerinin farklılıkları kimilerinin ise genellikleri görmesi ayırma ve birleştirme idollarıyla ilgilidir. Meslek idolleri, insanların olayları kendi meslekleri çerçevesinde yorumlamalarından kaynaklanır. Zaman veya çağ idolleri ise, insanların belli çağlara ya da dönemlere saplanarak dogmatik bir şekilde bağlanmalarına neden olur.

Bacon’ın en tehlikeli idoller olarak sınıflandırdığı tür ise çarşı-pazar idolleridir.¹⁸² Bu idol ekseninde insanların ticari ve toplumsal ilişkileri yer alır. Bu idollerin tehlikeli olmasının sebebi ise bizatihi ikili ilişkiye ve diyaloga dayanması, dolayısıyla dilsel iletişimi şart koşmasından kaynaklanır. Gerçek tümevarımda doğru kavramların kullanılmasına ilişkin gereklilik bu idollerden yola çıkılarak ortaya çıkar. Çünkü kavramlar gelişigüzel bir şekilde popüler bir egemenlik tarafından biçimlenmiştir. İnsanlar kendi akıllarının sözcükleri yönlendirdiğini düşünerek, felsefe ve bilimleri sofistike kılmış ve bu entelektüel alanları işleyemez duruma getirmişlerdir. Oysa sözcükler tabiata zıttır. Bu yüzden ‘şey’lerden gelişigüzel biçimde soyutlanan kavramlar, aceleci ve ‘şey’e nüfuz etmeden tanımlanmışlardır. Bu idoller de varlığı olmayan ‘şey’lerin adları ya da aktüel nesnelerin adları olmak üzere ikiye ayrılırlar. İlk hareket ettirici, talih, gezegene ait yörüngeler gibi kavramlar birinci türün örnekleridir. Anlamsız ve yanlış kuramlar sonucu yaygınlık kazanmışlardır. Aktüel nesnelerin adları ise kusurlu soyutlamalar sonucu meydana gelmişlerdir ve ilkinde göre anlıkta daha derine kök salmışlardır. Bunun örneklerinden biri ise ‘nemli’ sözcüğüdür. Bu kavram yalnızca su ve sıvılardan soyutlanarak gelişigüzel bir şekilde oluşturulmuştur. Çünkü nemlilik, kolayca bölünme yayılma, yoğunlaştırılamama, bölünme, birleşme, yapışma gibi anlamlara da gelir.¹⁸³ O halde havanın nemli olması kadar, camın, barutun, alevin de nemli olması doğaldır. Buradan hareketle de denilebilir ki çoğu kavram nesneler üzerine derinlemesine inceleme yapılmadan eş deyişle ‘şey’e nüfuz etmeden oluşturulmuştur.

¹⁸¹ Anderson, s. 22.

¹⁸² Bacon, *Novum Organum*, I. Kitap, özd. 43, s. 128; özd. 59-60, ss. 135-137.

¹⁸³ Bacon, *Novum Organum*, I. Kitap, özd. 60, ss. 136-137.

Dördüncü ve son idol ise daha çok Aristotelesçi sisteme yönelik vurguyu kapsayan tiyatro idolleridir.¹⁸⁴ Felsefe sistemlerinin çeşitli dogmalarından kaynaklanarak insan zihnini saran bu idoller, bir kimsenin herhangi bir teorik sistemi, dünya görüşünü veya felsefeyi benimsemesinden kaynaklanır. Bu sebeple bunlar kuramların idolleri olarak da adlandırılırlar. Bacon'ın bir tiyatroya benzettiği bu türde, insanlar tiyatro izlerken kendilerini sahnedeki oyuncu ile özdeşleştirip, orada sunulan fikri sorgusuz sualsiz bir biçimde benimseyip, kendi hayatlarının içine sokarlar. Bu idoller kaynağı bakımından sofistlik, ampirik ve batıl inançlı olmak üzere üçe ayrılır.¹⁸⁵ Bunlardan ilki doğa felsefesini mantık aracılığıyla bozup kategoriler dünyası oluşturan Aristoteles ve Aristotelesçi sistemdir. İkincisi, şeylerdeki müşterek yapıyı ihmal edecek kadar tikele yönelen Demokritos, William Gilbert ve ampirik okuldur. Üçüncüsü ise felsefeyi dinsel ve mistik bir düşünceye indirgeyen Pythagoras ve Orta Çağ sistemleridir.

Bacon'a göre insanlık kendini bu idollere karşı çok iyi koruyamazsa, bilimlerin yenilenmesi sırasında, bu idoller insanlığın yanlış fikirlere saplanmasına neden olacaktır. O halde, doğaya ya da 'şey'lere alet ve yöntemle desteklenmiş duyum ve zihinle yönelmek yeterli değildir. Tabiata yönelmek için idoller olarak adlandırılan keyfi soyutlamalar ve dogmalardan kurtulunmalıdır başka bir deyişle doğa filozofunun doğa öncesi çocuk haline gelmesi gerekmektedir.¹⁸⁶ Tabiat ve deneyimin ışığı üzerine kurulmuş mekanik sanatların evreni insanların krallığı ile kurulacaktır. Fakat insanın bunu inşa edebilmesi için temiz bir zihin, doğru bir yöntem ve yeterli kaynaklarla doğaya yönelmesi gereklidir.

¹⁸⁴ Bacon, *Novum Organum*, I. Kitap, özd. 44, s. 128; özd. 61-66, ss. 137-144.

¹⁸⁵ Anderson, s. 28

¹⁸⁶ John Loose, *A Historical Introduction to the Philosophy of Science*, Oxford University Press, New York, 1972, s. 69.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMU DÖNÜŞTÜRME İTKİSİNİN BİLİM TEMASI ÜZERİNDEN YENİ ATLANTİS ÜTOPYASINDA KURULUMU

3.1. GENEL HATLARI İLE ÜTOPYALAR

Ütopyalar çoğunlukla mutlu ve iyi yaşam idealine dayanır. Bu ideal, düşünce tarihi içinde çeşitli kültürlerin mitolojilerinde, edebiyat eserlerinde, farklı türden dinlerin vaatlerinde, ahlak/toplum/siyaset felsefeleri ve teorilerinde defalarca konu edilmiştir. Rönesans'ta ise ütopyayı kavramsal bir keşif ve edebi bir tür olarak kurgulayan isimlerin başında Thomas More gelmektedir. Ütopyanın kendisini kavramsal ve yeni bir edebi tür olarak ortaya koyuşu bir dönem olarak topyekün bir değişimin olanaklılığını içinde barındıran Rönesans'ın yeni bir yaşam dünyası bulma/yaratma arzusuna tekabül eder. Dolayısıyla Rönesans dönemi Hegelci terminoloji ile söylenirse kapsayarak aşma *-aufhebung-* ile bir yandan Orta Çağ'ın paradigmalarını yıkıp diğer yandan Orta Çağ'ın bazı formlarına sahip çıkarak modern dönemin oluşumuna zemin hazırlamıştır. İşte yeni ve eskinin uyumlu ve bir o kadar da çelişkili birlikteliğinin yaşandığı Rönesans, kendisi gibi çelişki taşıyan bir kurgu, edebiyat ve felsefi bilinç yaratmıştır. Çatlaklara sahip bu tamamlanmamış bilinçte bir yandan yeni olana uzam açılmaya çabalanmış, diğer yandan eskinin güzel ve değerli olarak algılanan kısımları korunmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla More'un ütopyasının ortaya çıkışındaki tarihsel arka plan göz önünde bulundurulduğunda ütopyanın hem kavramsal hem de kurgusal düzeyde kaotik bir yapıya sahip olmasının nedeninin daha net bir şekilde anlaşılabilceği ileri sürülebilir. Bu çerçevede çalışmanın ilk bölümünde ele alınan tarihsel arka plan More'un ütopyasının çerçevesini belirleyen teorik ve pratik koşulları resmetmektedir.

More'un çağındaki zihinlere ve dolayısıyla bilinçlere yerleştirmeye çaba gösterdiği 'mükemmel ama olmayan yer', 'refah ama bulunmayan mekân' anlamlarına gelen ütopya, düşünce tarihinde farklı yorumların ve bakış açılarının ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bunun nedeni hem ütopyanın kendi yapısından hem ütopyaları değerlendirirken onları toplum vizyonlarının ötesine geçebilecek

potansiyele sahip bir yaratım, dolayısıyla gerçekleşme eğilimi olan toplum teorileri olarak görme eğiliminden hem de ilgili ütopyaı değerlendiren düşünürlerin dünyayı algılayış tarzlarında farklı kavramsal çerçevelere sahip olmalarından ileri gelir.

3.1.1. Dünyaya Yeni Bir Yaklaşım Şekli: Ütopya

Ütopyanın temasını mutlu ve iyi yaşam idealine dayandırdığımızda düşünce tarihi içinde bu iki eğilimin çok eski zamanlardan beri insanlığın zihnini meşgul ettiği söylenebilir. Bir mitos olarak Altın Çağ ideali, semavi dinlerin cennet vaadi ya da Aziz Augustinus'un Tanrı Devleti ve İlk Çağ-Orta Çağ devlet teorilerinin başlıca kaygısı olan iyi bir yurttaşın doğru bir toplumda/adil bir politik sistemde yetişeceği kanaati bu duruma örnek olarak verilebilir. Bu sebeple iyi ve mutlu yaşam tasarısı her kurguda nihai erek olarak kabul edilirken, her kurgunun bu ereğe ulaşma tarzı - araç ve yollar bağlamında- değişmektedir. Buradan hareketle Rönesans dönemindeki ütopyaların da diğer kurgular gibi aynı ereğe ulaşmayı hedeflediği söylenebilir. Fakat ütopyalar kuruluş biçimi ve dinamikleri ile iyi yaşama ilişkin diğer kurgu biçimlerinden kökten ayrılır.

Rönesans hümanizminin eseri olan ütopyalar, toplumsal düşüncenin laik bir çeşidini temsil etmektedir. Ütopya, mutluluğu bu dünya üzerinde inşa ederken bu kurulumu hiçbir dış gücün etkisi olmadan salt insani iradeyle, eş deyişle iradi dönüştürme yetisiyle gerçekleştirir. Bu sebeple ütopya Tanrı Kenti ile değil, İnsan Kenti ile ilgilidir.

“Ütopya Avrupa'nın değerler düzeninde ve anlam dünyasında meydana gelen büyük bir krizin tam ortasında kaleme alınır. Bu, Ortaçağ'dan Modern Çağ'a geçişin krizidir ve doğmakta olan modernitenin yeni değerleri ve kurumları karşısında, Ortaçağ'ın ekonomik, kurumsal, ahlaksal ve politik tüm kültür öğelerinin yıkılışını ifade eder. Bu bakımdan More'un metni, iki farklı kültürel ve sosyal paradigmanın; yani geç feodal düzenin kapalı, aksiyolojik kültürel dünyası ile henüz oluşmakta olan modernitenin rölativistik ve olumsal kültürel dünyası arasında ortaya çıkar.”¹⁸⁷

¹⁸⁷ Hakan Çörekçioğlu, **Modernite ve Ütopya**, Minval Yayınları, İstanbul, 2013, (Modernite ve Ütopya), s. 29.

Ütopya düşüncesi, toplumun, bilimsel incelemeye ve akıl yoluyla rasyonel bir inşaya uygun bir nesne olduğu görüşünü takip eder.¹⁸⁸ Bu görüşün kaynağında ise bir geçiş dönemi olan Rönesans'ın sanat, bilim ve bilgiye bakış açısında getirdiği yeni sentezler ve yenilikler bulunmaktadır. Bu yenilikler vasıtasıyla iyi bir yerin yeni dinamiklerle yeniden kurulabileceği tasarısı, Rönesans düşünürlerini yeni bir dünya yaratmaya, eş deyişle alternatif toplum vizyonları geliştirmeye itmiştir. Fakat bu kurguda temel dinamik olan bilgi ve bilim kendi başlarına bir moment olarak ele alınmazlar. Bilgi ve bilime bakış açısında Aydınlanma düşüncesini besleyen Rönesans dönemi ütopyalar üretirken aklın iyi yaşam öğretisindeki rolünü vurgular. Böylece aklın etik işlevini iyi yaşam öğretisi üzerinden yeniden temellendirmeye çabalar. İyi yaşam kurgusunda bilimin temel dinamik olarak ele alınması ile aklın bu kurgudaki etik ve eleştirel işlevi sentezlenerek bilim ve ütopya birlikteliği sağlanmış olur.

Ütopyayı hem kavramsal düzlemde hem de edebi bir eser olarak düşünce tarihine kazandıran kişi Thomas More'dur. *Utopia* adıyla yayımladığı eserde More'un iki belirgin hedefi vardır. Bunlardan ilki dönemin İngiltere'sinin içinde bulunduğu sosyo-politik duruma yönelik bir eleştiri niteliği taşıırken, ikincisi ise yapı bozuma uğrattığı bu sistemin yerine alternatif bir sistem kurmaya yöneliktir. O halde denilebilir ki ütopyalar, mükemmel topluluklar olarak, insan çabası ile bu dünya içerisinde kurulabilecek geleceğe dönük ideal toplum vizyonlarıdır.¹⁸⁹

Kavramsal açıdan paradoksal bir içeriğe sahip olan ütopya, Grekçe iki kelimenin birleşiminden meydana gelmiştir. Terim, Grekçede bir zarf olan ve yok, değil, olmayan anlamlarına gelen 'ou' ile yer, mekân anlamlarına gelen 'topos' kelimesinin birleşiminden oluşur. Olumsuzluk eki olan 'ou' ile iyi, ideal, mükemmel, refah anlamlarına gelen 'eu' kelimesi ile arasında kurulan cinas, Latince transkripsiyonda 'u' ya dönüşür. Böylece *utopia* hem olumsuzluk bildiren ekiyle ('ou') hiçbir yer, olmayan yer anlamlarına gelirken; hem de olumlu bir anlamı çağrıştıran ('eu') ekiyle, mutlu yer, iyi yer anlamlarına gelir. O halde etimolojik kökeni bağlamında ütopya, 'mükemmel ama olmayan yer', 'ideal ama hiçbir yer',

¹⁸⁸ Kumar, Ütopyacılık, s. 70.

¹⁸⁹ Çörekçioğlu, Modernite ve Ütopya, s. 27.

‘refah ama bulunmayan mekân’ gibi anlamlara sahiptir.¹⁹⁰ Kavramın paradoksal kökeni, *Utopia*’nın kurgusuna da yansır. Kurgunun anlatıldığı yer *Utopia* adasıdır. Bu adanın hükümdarı halksız prens anlamına gelen Âdem’dir. Adanın başkenti karanlık kent anlamına gelen Amorot’dur. Adanın içinde yer alan ırmağın adı susuz anlamına gelen Anhydra’dır. Kurguyu aktaran kişi Raphael Hythloday ise anlamsız söyleyen büyük meleğin adını taşımaktadır.¹⁹¹ Dolayısıyla More’un mutlu ve refah bir hayatın tablosunu çizdiği *Utopia*’da mekâna, kişilere ve nesnelere verdiği isimler dilsel hokkabazlıklardan öte derin bir paradoksal anlamı içinde barındırır. İdeal bir toplum vizyonu olan *utopianın* mükemmelliğini varlık ve yokluk diyalektiğine dayandığı söylenebilir. Çok mutlu ve refah bir yer vardır fakat halkı yoktur, nehir vardır fakat suyu akmamaktadır, ideal bir toplum kurgusu anlatılmaktadır fakat anlatan kişi anlamsız -ya da saçmayı- söyleyen kişidir. O halde, More’un düşünce tarihine edebi bir tür olarak kazandırdığı ütopya, mükemmelliğini var olamazlığına mı borçludur? Ya da sınırları çizilen bir toplum vizyonu düzen, ahenk ve uyumun belirteciyken aynı zamanda saçmanın, anlamsızın, olmayanın yansıması mıdır? Belki de More, bize, *Utopia*’sının sonuna yazdığı “Gerçekleşeceğini ummadığım fakat dilediğim bir yer” sözüyle üzerinde düşünülmesi gereken derin bir felsefî problem bırakmıştır.

3.1.2. Düşünce Tarihi İçinde Ütopyaya İlişkin Farklı Yaklaşımlar

Ütopyanın kavramsal ve kurgusal olarak paradoksal bir yapıya sahip olması, ütopyaya dair kesin bir tanım yapmayı güçleştirmektedir. Fakat her eserin kendi çağının ürünü olduğu göz önünde bulundurulursa, ütopyanın sahip olduğu alternatif toplum kurgusu mevcut düzendeki toplum teorisine karşı yapılan bir eleştiriyi içerir. Düşünürler için tam da bu aşamada farklılaşan ütopya tanımları, ütopyanın eleştirel ve yenilikçi alternatifine karşın dogmatik ve kapalı bir sisteme dönüşme tehlikesini içinde barındırır. Bu yüzden çağdaş literatürde ütopyaya dair yapılan tanımlar farklı düzlemlerde şekillenmektedir.

¹⁹⁰ Çörekçioğlu, *Modernite ve Ütopya*, s. 27.

¹⁹¹ Michele Riot-Sarcey, Thomas Bouchet, Antoine Picon, *Ütopyalar Sözlüğü*, çev. Turhan Ilgaz, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Ütopyaya ilişkin belki de en kapsamlı ve sistemli çalışmayı yapan iki düşünür Karl Mannheim ve Ernst Bloch'tur. Mannheim'a göre ütopyalar, gerçekleşme potansiyeli olan düşünceler bütünüdür. Çevrelendiği 'varoluş'la uygunluk içinde olmayan ütopya, mevcut düzenin bağlantı noktalarını koparan ve şeylerin düzenini kısmen ya da tamamıyla parçalayan fikirler bütünüdür.¹⁹² Bu bağlamda Mannheim'a göre bir düşünme modeli olan ütopyanın ayırt edici yönü işlevsel, eş deyişle eyleme dönüşebilme, pratikte gerçekleşebilme gücüdür. Ütopyanın işlevselliği ise tarihsel an ile örtüşmesi, eş deyişle mevcut durum ile uyuşması ile gerçekleşir. Bu ise ütopyanın tanımına aykırı bir durumdur. Öyle ki ütopya mevcut düzenin bağlantı noktalarını koparan, şeylerin düzenini parçalayan fikirler olarak, mevcut düzenle uyuşması neredeyse olanaksız olan yapılardır. Fakat Mannheim'ın ütöpik düşünme biçimine yüklediği işlevsellik özelliği, ütopyanın mevcut düzenle uyuşmasını gerektirir ki bu da beraberinde statikleşme sorununu gündeme getirir. Mevcut düzenle uyuşan bir düşünce biçimi kemikleşerek, bir sonraki tarihsel anın gerçekliği ile uyuşamama tehlikesi barındırır. Mannheim bu sorunu ütopya ve ideoloji arasındaki karşılaştırmadan hareketle çözmeyi dener. Mannheim'a göre ideoloji Marksist literatürde de sıklıkla tanımlandığı şekliyle 'yanlış bilinç' anlamına gelir.¹⁹³ Bir ideoloji kendi tarihsel anıyla örtüştüğünde kemikleşir ve donar. Bu ise ideolojilerin tarihsel olanla koşullanmış olma özelliğinden ileri gelir.¹⁹⁴ İdeolojinin, tarihsel anla koşullanmış statik durumu, bir sonraki tarihsel anın gerçekleri ile uyuşamayarak son tahlilde kör idealar bütünü, yanlış fikirler ve inançlar kümesine dönüşmesine yol açar. Bu bağlamda ütopya da ideoloji gibi tarihsel anla örtüşerek gerçekliğe dönüşebilir ve gerçeklikte karşılaşılan bu uyuşma ise ütopyanın ideolojiye dönüşme, eş deyişle statikleşerek bir sonraki tarihsel anın gerçekleri ile uyuşamama tehlikesi taşır. Mannheim ütopya ve ideoloji karşılaştırmısından yola çıkarak kurduğu benzerliği ütopya lehine bozarak, ütopyanın ideolojiden farklı olarak toplumsal dönüşümü merkeze alan bir düşünme tarzı olduğunu belirtir. İdeoloji gibi ütopya da kendi tarihsel anıyla uyuşur. Fakat ütopya ideolojiden farklı olarak bu uyuşmada statikleşen bir yapı sergilemez. Dolayısıyla ütopyanın toplumsal dönüşümü sağlayan

¹⁹² Karl Mannheim, **Ideology and Utopia**, çev. Louis Wirth and Edward Shils, Routledge, London, 1979, (Ideology and Utopia), s. 173.

¹⁹³ Mannheim, Ideology and Utopia, s. 62.

¹⁹⁴ Mannheim, Ideology and Utopia, s. 50.

devingen bir yapı olduğunu söyler. Bu yapı sayesinde tarihsel anlar zincirinde hiçbir an yeni bir ütopyanın doğmasına engel olmayacaktır. Buradan hareketle denilebilir ki, Mannheim'ın ütopya dair açıklamaları ideoloji-ütopya karşılaştırması ekseninde, ideoloji ve ütopya arasındaki karşıt okumadan hareketle tanımlanmıştır.

Bloch ise ütopya dair açıklamalarını Mannheim'ın aksine ideoloji-ütopya arasındaki diyalektik ilişkiden hareketle açıklar. Bu ilişki çerçevesinde Bloch'un ütopya tanımlamasının merkezinde umut kavramı vardır. Bir tür bilişsel yönlendirici edim olarak tanımladığı umut, ütopyacının itkinin temel yetisidir. Bu itki hem insan doğasına içkin ontolojik bir ilke hem de türsel olarak paylaşılan transandantal bir yetidir.¹⁹⁵ Bloch'a göre bu yeti sayesinde ütopya kurma, eş deyişle daha iyi bir dünya yaratma arzusu -veya umudu- ortaya çıkar. Dünyanın sürekli bir yaratım içinde olması, varlığın Nietzscheci veya Herakleitosçu anlamda sürekli oluş içinde olmasından kaynaklanır. Bu sebeple umudun kökenleri araştırılırken geçmiş, şimdi ve gelecekteki yansımaları izlenmelidir. Gelecek, Blochçu terminolojide “henüz olmamış olan” anlamına gelir. Geçmiş ise bir zaman olarak geçmiş değil, aksine içinde “gelecek’in gizil gücü”nü taşıyan bir zaman dilimidir. O halde denilebilir ki Bloch'un ideoloji ve ütopya okuması geçmiş ve geleceğe bakış açısından hareketle şekillenir. Bloch, Mannheim gibi ideolojiyi negatif bir anlamda değerlendirmez. Bu bakımdan düşünürün ideoloji tanımı klasik Marksist literatürdeki ideoloji kabulünden ayrılmaktadır. Bloch'a göre ideoloji negatif anlamda geçmişin kutsanmasını, mistifikasyonunu içerebilir. Fakat ideolojinin pozitif anlamı, içinde, ütopyacının artık barındırır. Önemli olan ideolojik kültürel ürünlere gömülü olan bu ütopyacının artığı ortaya çıkarmaktır. İdeolojinin pozitif eleştirisi, içinde taşıdığı ütopyacının artık ile geçmiş referanslı kültürel ürünlerde geleceğin gizil gücünü taşıdığını gösterir. Bunun belirteci ise kültürel ürünlere enjekte olmuş her ideolojinin salt mistifikasyon anlamına gelmemesinde, içindeki ütopyacının artık sayesinde sanatta, felsefede ve bilimde kalıcı öge ve ürünler yaratmasında gözlemlenir. Bloch için gerçekliğin özü tamamlanmamışlıktır. Bu yüzden “henüz olmamış olan” Bloch'un umut ilkesinde önemli bir ontolojik eğilimi temsil eder. Düşünür için bu eğilim sayesinde verili haliyle gerçeklik sürekli geleceğe ertelenen mümkün gelecektir.

¹⁹⁵ Çörekçioğlu, *Modernite ve Ütopya*, s. 21.

Mannheim ve Bloch'a göre ütopya gerçekleşebilir bir yapı veya bilincin durumudur. Fakat genel çerçevede düşünürlerin ütopya bakış tarzları kökten farklıdır. Öyle ki Mannheim'a göre ütopya verili gerçekliğin bağlantı noktalarını koparıp, yeni bir yaşam formu sunar. Şeylerin düzenini parçalayan bu yapılar tarihsel anla örtüştüğü vakit işlevsellik kazanır. Fakat fikrî yapının olgusal düzenle uyuştugu an kemikleşme ve dogmatikleşme riski bulunur. İşte tam da burada ütopyaı ideolojiden ayıran temel şey ortaya çıkar. Ütopya ile ideoloji arasındaki karşıtlık ilişkisinden dolayı ütopya toplumsal dönüşüme hizmet ederken, ideoloji statükoya hizmet eden boş inançlar kümesi olmaktan öteye gidemez. İdeoloji ve ütopya ilişkisine bakıldığında çağdaş yorumlar Mannheim'ın düşüncelerinden ziyade Bloch'un düşünceleri ile paralellik gösterir. Bloch'a ve çağdaş yorumculara göre ideoloji ve ütopya arasında diyalektik bir ilişki vardır. Bu ilişkinin karşıtlık ilkesine dayanmamasının sebebi ise ideoloji kavramının negatif bir anlama işaret etmesinin yanı sıra pozitif bir anlama da sahip olmasından kaynaklanır. Bloch'a göre içkin ve pozitif bir ideoloji eleştirisinden hareketle ideolojinin içinde saklı olan ütopyaçı artı-değer keşfedilebilir. Günümüze kadar gelen kültürel ürünler ise içinde taşıdığı ütopyaçı artık sayesinde kalıcılığa ulaşmıştır. O halde, iyi bir yaşama duyulan umut, ütopyanın içindeki *novum*un yanı sıra ideoloji ile girdiği diyalektik ilişkide de ortaya çıkarılabilir. Bu bağlamda Bloch daha iyi bir dünyaya duyulan arzunun, özünde, yaşamın her yerinde ve alanında rastlanabilecek ve mümkün gelecekle ilgili olarak henüz olmamış olanın umudu olduğunu ileri sürer.

Ütopyaı dair yapılan farklı tanımlar düşünürlerin dünyaya bakış tarzları ve takip ettikleri mevcut paradigmlar çerçevesinde değişkenlik gösterir. Örneğin sosyolog Ruth Levitas'a göre ütopya, sosyal olarak yapılandırılmış ve deneyimlenmiş ihtiyaç ile sosyal olarak düzenlenmiş ve aktüel olarak elde edilmiş doyum arasındaki dengesizliktir.¹⁹⁶ O halde ütopya, sosyal çevre içindeki bireyin, ihtiyaç ve arzularının toplum içinde ne kadar karşılanabildiği ile ilgilidir. Tom Moylan'ın ütopyaı bakış açısının ise Levitas'ın ve Bloch'un yaklaşımlarının sentezi olduğu söylenebilir. Moylan'a göre ütopya arzunun imgeleri ve umudun

¹⁹⁶ Ruth Levitas, **The Concept of Utopia**, Syracuse University Press, Büyük Britanya, 1990, s. 183.

tasvirleridir.¹⁹⁷ Bu bakış açısı ütopyayı arzu olarak gören Levitas ile umut olarak gören Bloch'un yaklaşımlarını kapsar.

Ütopyaya dair yaklaşımlar bütünlüklü bir perspektifle değerlendirildiğinde ütopyaya ilişkin farklı yorumların yapılmasının sebebinin ütopyanın işlevselliği problemi ve rasyonalist ile ampirist epistemolojinin farklı paradigmaları ile ilgili olduğu öne sürülebilir. Öyle ki ütopya gerçekleşmesi arzulanan bir düzenden öte, gerçekleşmesi gereken bir proje olarak kurgulandığında, zorunluluk olarak gerekçelendirildiğinde birtakım anti-ütopyacı tezler ortaya çıkar. Karl Popper'ın nihai amaç veya son erek olarak nitelendirdiği¹⁹⁸ bu proje, öteki olanın arzu, istek ve özgürlük kiplerini kısıtlamasından dolayı farklı alternatiflerin doğmasına engel olur. Bu durum toplumun bir üst akıl tarafından merkezîyetçi bir biçimde şekillenmesine yol açar. Ütopyanın gerçekleşmesi gereken bir düzen olarak kurgulanması toplumun bir üst aklın politik ve pragmatik tercihinin göre inşa edilmesine neden olur. Nihayetinde ütopyanın farklı değerlendirmelere imkan tanınması, rasyonalist ve ampirist epistemolojinin olan ve olması gereken arasındaki ilişkiye dair vurgularıyla ilgilidir. Rasyonalist epistemolojiye göre ütopyadaki kurgu olması gerekene yönelik nihai bir amaç barındırır. Böylece ütopyada konu edilen kurgu, mevcut düzene karşı yapılan bir eleştiri temelinde, alternatif bir toplum vizyonu sunar. Fakat kurgunun içinin doldurulduğu düşünce, sisteme bir alternatif sunarken, diğer alternatifleri yok ederek totaliter bir düzen kurma eğilimine doğru kayar. Böylece ampirist epistemolojinin rasyonalist epistemolojiye karşı antitezi şekillenir. Mükemmellik fikri ve gelecekte olması gereken bir ideal olarak kurgulanan nihai erek, bizi, tarihi ve gelişmeyi durduran, her türlü bireyselliğe ve farklılığa karşı duran jakoben tarzda bir düzenin doğuşuna götürür. Bu da olanın üzerinden atlanarak şimdinin gerek, ihtiyaç, olanak ve kapasitesinin göz ardı edilmesine neden olur. Fakat ampirist epistemolojinin olması gerekene karşı olanı ön plana çıkarma yönelimi ise mevcut düzeni meşrulaştırma riskini taşır. Böylece daha iyi bir gelecek ve yaşam formu sunan alternatiflerin doğmasına engel olunmuş olur. O halde, dünyayı iki farklı

¹⁹⁷ Tom Moylan, **Demand the Impossible**, Menthuen, Londra, 1986, s. 1.

¹⁹⁸ Karl R. Popper, **Açık Toplum ve Düşmanları**, çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, Cilt: 1, İstanbul 1989, s. 154.

algılayış biçimi olarak rasyonalist ideoloji özcülüğe ve totalitarizme saplanma tehlikesi taşıırken, ampirist epistemoloji konformizme saplanma tehlikesi barındırır.

Nihayetinde denilebilir ki ütopya alternatif bir toplum vizyonu olarak düşünce tarihi boyunca farklı bakış açıları ile değişik şekillerde yorumlanmıştır. Bu durumun temel nedenlerinden biri ütopyaya gerçekleşmesi gereken bir kurgu olarak bakılmasıdır. Ütopyanın -dolaylı ya da doğrudan- işlevsel bir kurgu olarak ele alınması düşünürlerin dünyayı algılama tarzları ile birleşerek ütopyaya dair negatif veya pozitif yaklaşımların geliştirilmesine sebebiyet vermiştir.

3.2. BİR RÖNESANS ÜTOPYASI OLARAK YENİ ATLANTİS

Rönesans dönemi eserleri olarak ütopyalar güncel olanın eleştirisinden hareketle geleceği şekillendirmek üzere kurulurlar. Bu sebeple hem zamanın içinde hem de zamanın üstünde bir karaktere sahiptirler. Ütopyanın zaman üstü yönü iyinin ve doğrunun geçmişe ait bir referansla düzenlenip gelecekteki bir zaman diliminde tasarlanmasıyla kendisini gösterir. Buna bağlı olarak Sokrates'in temel felsefi sorusu "Nasıl yaşamalıyız?"ın cevabı More'un ütopyasında Kral Utopos, Bacon'ın ütopyasında ise Kral Salomon tarafından belirlenmiştir. Ütopyanın şimdiki zamanın parçası olabilecek yönü ise bugünün pratiklerine getirdiği eleştirilerle belirginleşir. More'un ütopyasındaki eleştiriler dönemin İngilteresi'nde yaşanan siyasal ve ekonomik aksaklıklara yönelik bir tepki niteliği taşır. Bir başka ütopyaçı Campanella ise dönemin Napoli'sinde yaşanan toplumsal ve eğitim sistemi ile ilgili aksaklıklar hakkında eleştiriler yapar. Bu bağlamda Bacon'ı diğer Rönesans ütopyacılardan ayıran temel özellik ise ütopyasının merkezine toplumu dönüştürecek güç olarak bilimi koymasından ve bilime muazzam bir yetke vermesinden kaynaklanır. Antik geleneği ve Orta Çağ'ı modern döneme bağlayan bir geçit dönemi olarak Rönesans, özgür düşüncenin yayıldığı, skolastik eğitime karşı tecrübeye dayanan doğa bilgisinin öncelendiği bir dönemdir. Dolayısıyla More ve Campanella'nın ütopyalarında da çağcıl toplumların, bilimlerin gelişmesi ile ilerleyeceğine dair güçlü bir inanç vardır. Fakat insan ve doğa arasındaki paralellikten hareketle bilimin işlevsel hale getirilip, ekonomik ve toplumsal refahın bilimin teknik yönü ile gelişeceğini vurgulayan ilk düşünür Bacon'dır.

O halde denilebilir ki, bir Rönesans ütopyacısı olan Bacon çağcılarının içinde modern düşünce sistemine en çok yaklaşan düşündürdür. Fakat bu yaklaşım, sistemini bütünüyle modern algılayış biçimiyle kurduğunu göstermez. *Yeni Atlantis* ütopyasında inceleneceği üzere, Bacon, toplumsal düzenin bilimin pratikleriyle düzenleneceği bir sistem kurmak ister. Bu amacın taşıyıcısı olarak da bilimsel bir keşif merkezi ve bu merkeze bağlı çalışan bilgeler tasarlar. Bu merkezde Bacon, çağının teorisini ve tekniğini aşan birçok teori üretir; buluş ve alet tasarlar. Kabaca bakıldığı zaman *Yeni Atlantis* ütopyasının Aydınlatma'nın ön savlarını oluşturabilecek bir öğreti geliştirdiği söylenebilir. Fakat dikkatli incelendiğinde kurulan sistemin salt bilimsel kaygılarla kurulmadığı gözlemlenebilmektedir. Öyle ki bilimsel bir keşif merkezi olan Salomon Evi şeyin nedenlerini ve devinimlerini, Tanrısal lütuf temelinde inceler.

Yeni Atlantis modern dünyanın ön savlarını ortaya koyan temel bir çalışmadır. Fakat savların içi doğrudan modern deneyim biçimiyle değil, Rönesans'ın düşünce tarzıyla doldurulmuştur. Çalışmanın özgünlüğü ise toplumların bilimle gelişeceğine dair bir düşünce sistemi oluşturmasından ve bu düşüncede yer alan bilim ve din ilişkisini Rönesans döneminin temel özelliklerinden biri olan sistemler çokluğundan hareketle, eklektik bir düzlemde işlemlerinden kaynaklanır.

3.2.1. Yeni Atlantis'in Kurgusu

Bacon'ın 1624 yılı sırasında yazmış olduğu *Yeni Atlantis* ütopyası, yeryüzünde bilimsel bir keşif merkezi kurmak ve bu merkezin işleyişini rahatça destekleyebilecek bir ideal devlet tasarısı geliştirmek üzere kaleme alınmıştır. Başlangıçta İngilizce olarak yazılan bu eser daha sonra düşünür tarafından Latince'ye çevrilmiştir.¹⁹⁹ Bacon, "Bir gün gelecek, bu çağdaş diller kitapların değerlerini yitirmesine neden olacaktır" sözünden hareketle Latince'nin evrensel bir

¹⁹⁹ Editörü ve özel danışmanı olan Guillelmus Rawley tarafından önce *The New Atlantis* (*Yeni Atlantis*) olarak İngilizce baskısıyla *Sylva Sylvarum* adlı eserin son kısmına eklenerek yayımlanır. 1638 yılında yine Rawley tarafından *Nova Atlantis, Fragmentorum Alterum* başlığıyla *Francis Bacon, Operum Moraliū et Civilium Tomus-Instauratio Magna* eserinde Latince baskısı ile yayımlanır. İngilizce edisyonu için bkz. Francis Bacon, **The Works of Francis Bacon, Lord Chancellor of England: With a Life of the Author**, Cilt: 1, Basil Montagu, Parry&McMillan, Philadelphia, 1859.

dil olarak kalacağını umarak eserlerinin birçoğunu Latince'ye çevirmiştir.²⁰⁰ Fakat düşünür yarım bıraktığı bu çalışmada ne bir ideal devlet tasarısı geliştirebilmiş ne de eserleri umduğu gibi geniş kitlelerce Latince olarak okunabilmiştir.

Kurgu, Peru'dan Çin ve Japonya'ya gitmek üzere yola çıkan denizcilerin izlenimleri üzerinden şekillenir. 12 aylık erzak ve teçhizat alarak yola çıkan denizciler, olumsuz hava koşulları nedeniyle rotalarını kaybetmiş ve bu süre zarfında erzaklarını da tüketmişlerdir. Karaya çıkma ümidiyle Tanrı'ya yakaran denizciler şans eseri uzakta bir kara parçası görür ve rotalarını bu güzergâha doğru çevirirler. Böylece karaya ulaşan denizcilerin Yeni Atlantis macerası başlar. Denizcilerin rastladığı bu ada Pasifik Okyanusu'nun keşfedilmemiş bir kısmıdır. Limana yaklaştıkları an içerisinde ada sakinlerinden sekiz kişinin yer aldığı bir sandalın onlara doğru ilerlemekte olduğunu görürler. Sandalın içindeki görevlilerden birinin denizcilere ulaştırdığı parşömente İbranice, Eski Yunanca, Latince ve İspanyolca olarak denizcilere gemilerinin onarılması, hastalara ilaç temin edilmesi, yiyecek ve içecek sağlanması ve varsa başka isteklerinin de karşılanacağı yönünde ifadeler yer almaktadır. Fakat yazının devamında izin verilmediği müddetçe ada topraklarına adım atılmaması ve eksikliklerin on altı gün içinde tamamlanarak bu kıydan ayrılmaları gerektiği yazmaktadır. Bu yardımlar ve uyarılara şaşırان denizciler İspanyolca cevapladıkları mektupta, gemide yaralıların olduğunu, tedavi edilip karaya çıkmazlarsa durumlarının daha kötüye gideceğini ve gerekli olan ihtiyaçlarını da yazarak görevliye iletirler. Bir süre bekledikten sonra bir filikanın onlara doğru yanaştıklarını görürler. Filikanın içinde iyi giyimli bir görevlinin onlara “Hristiyan mısınız?” sorusunu yöneltmesi ve onların da Hristiyan oldukları cevabını vermesi ile iki taraf arasındaki ilişkiler yumuşar.²⁰¹ Kurtarıcıları adına korsan olmadıklarına ve son kırk gün içinde haklı ya da haksız insanların kanına girmediklerine dair her birinin yemin etmesi istenir. Elli bir kişilik denizci ekibinin bu şart üzerine yemin etmesi ve ada sakinlerinden olan bir kâtibin bu beyanı yazıya dökmesi ile denizcilerin adaya çıkmalarına izin verilir. Denizciler görevliler eşliğinde adada bulunan Yabancılar Evi'nde konuk edilir. Her türlü düzenin, konforun ve ihtiyacın

²⁰⁰ Marie-Louise Berneri, **Journey Through Utopia**, Freeport Books for Libraries Press, 1950, s. 129.

²⁰¹ Francis Bacon, **Yeni Atlantis**, çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011, (Yeni Atlantis), s. 37.

üst düzeyde sağlandığı bu evde hastalar tedavi edilir, denizcilerin barınma, yeme içme ihtiyacı karşılık beklenmeksizin giderilir. Yabancılar Evi müdürü olan rahip, denizcilere süre uzatılmadığı takdirde altı hafta bu evde konaklayabilecekleri ve her türlü temel ihtiyaçlarının karşılanabileceğinin sözünü verir. Fakat denizcilere ada sınırlarında belli bir mesafeden öteye gidemeyecekleri konusunda uyarı yapılır. Denizciler kendilerine karşılık beklemeden yapılan yardımlar karşısında rahibe ve ada sakinlerine minnettar olurlar.

Hikâyenin kurgusu Yabancılar Evi müdürü olan rahibin, denizciler arasında yetkili olan bir kişiyle girdiği diyalog ile devam eder. Rahip bu diyalogda, denizciye merak ettikleri soruları sorması için imkân tanır. Hikâyedeki önemli detaylar bu sorular üzerinden şekillenir. Denizcinin sorduğu ilk soru ada sakinlerinin Hristiyanlık dinini nasıl ve ne zaman kabul ettikleri ile ilgilidir. Dönemin Avrupası'nda Coğrafi Keşifler vasıtasıyla okyanus denizciliği gelişmiş, yeni kıta ve adalar keşfedilmeye başlanmıştır. Dünyanın bilinen sınırları bu keşifler sayesinde genişlemiştir. Böylece her ülkenin denizci ve kâşifleri dünya coğrafyası ve tarihine katkı sağlamıştır. Denizcinin merak ettiği ve sorduğu ikinci soru ise Yeni Atlantis'in dışında kalan dünya ülkelerinin hiçbirinin bu adayı bilmemesine rağmen bu adanın dünyanın geri kalan bölgelerini nasıl bildiği üzerinedir. Üstelik bu ada diğer ülkelerin dillerini, kitaplarını, yaşayışlarını da bilmektedir. Bu sorular üzerinden rahip Yeni Atlantis'in tarihçesini ve gelişmişlik düzeyinin arka planını anlatır.

Yeni Atlantis adası dönemin hiçbir yerinde olmayan ileri düzeyde gelişmişliğe, teknik ve bilimsel bilgiye sahiptir. Her türlü huzur ve sükunetin sağlandığı, toplumun ihtiyaçlarının optimum seviyede giderildiği, ada sakinlerinin mutlu ve huzurlu yaşadığı bu ada, eşi bulunmaz ahlaklı, duyarlı, yardımsever insanların yuvasıdır. Hristiyanlık bu adaya Tanrı'nın inayetiyle mucizevi bir şekilde gelmiştir. Bir gece vakti denizin üzerinde silindir şeklinde yükselen ışığı gören Renfusa halkı²⁰², ışığın en uç noktasında beliren parlak ve çok büyük boyutlarda bir haç ile karşı karşıya kalır. Bu mucizeyi yakından görmek isteyen kent halkı sandallara binerek olayın gerçekleştiği yöne doğru ilerlemeye başlar. Fakat belli bir mesafeye gelince sandallar durur ve kimse hareket edemez. Ancak içlerinde Salomon

²⁰² Bensalem halkının kökenine dayanan halklardan biri.

Evi adı verilen cemaatten bir âlim bu mucizeye yaklaşabilme şansına erişir. Âlim denizin üzerinde dalgaların ıslatamadığı bir sandık görür ve onu sandalına alır. Sandığın içinde o zamana kadar İncil ve Tevrat'ın kabul edilmiş bütün bölümleriyle İncil'in henüz yazılmamış bölümlerini içeren bir kitap ve mektup vardır. İsa Mesih'in havarisi olan Bartholomaeus'un ifadelerinin yer aldığı mektupta bu mucizenin gerçekleştiği yörede bulunan halkın, Tanrı'nın inayeti ile kutsandığını ve Hristiyanlığın bu kutlu halka müjdelendiği yazar. Böylece Bensalem halkı Avrupa halklarının Hristiyanlıkla tanışmasından farklı bir yolla Tanrıyla doğrudan bir bağ kurarak kutsanmış, saf ve yorumsuz bir Hristiyanlığı benimsemiştir.

Böylesine ileri bir gelişmişliğe, tekniğe ve düzene sahip bir adanın dünyanın hiçbir ülkesi tarafından bilinmemesi fakat bu adanın dünya ülkeleri ile ilgili ileri düzeyde bilgi sahibi olması ise denizcinin rahibe sorduğu ikinci sorudur. Bu soru üzerine rahip Yeni Atlantis adasının tarihçesini anlatma gereği duyar. Anlatımda referans olarak Platon'un adı sıkça geçer. Platon'un *Timaios* ve *Kritias* diyaloglarında geçen Atlantis efsanesi Bacon tarafından da doğrulanır. Bundan üç bin yıl öncesine dayanan bir zamanda, diyerek söze başlayan rahip denizciliğin kendi zamanlarında olduğundan çok daha gelişmiş olduğunu söyler. O dönemde, içerisinde Atlantis'in de bulunduğu zengin ve gelişmiş birçok krallık -ya da bölge- birbirleri ve Yeni Atlantis adası ile farklı ilişkiler kurmaktadır. Zaman içerisinde birtakım olumsuz şartlardan birçok bölge yok olmuştur. Ancak Atlantis'in yok oluşu Tanrısal intikam ile gerçekleşmiştir. Platon'un diyaloglarında da yer alan betimlemeye göre Atlantis'in bir donanması Atina'ya saldırır ve bu saldırı ağır yenilgiyle sonuçlanır. Diğer donanma ise Yeni Atlantis adasına saldırmıştır. Fakat bu saldırıyı Yeni Atlantis adası zapt ederek dönemin kralı affetse de, Tanrısal intikam bu cüretli girişimi affetmemiştir. Platon'un diyalogunda bu girişim sonucu Atlantis'in depremle yıkıldığı anlatılırken, Bacon bu girişimin tufan ve sel baskını ile sonuçlandığını yazar. Bu sebeple Yeni Atlantis adası güçlenirken, bu ada hakkında bilgiye sahip olabilecek diğer kanallar da böylece ortadan kalkmış olur.

Hikâyenin kurgusunda çalışmamız açısından önemli olan son nokta ise Kral Salomon tarafından kurulan Salomon Evi'dir. Tanrı'nın eserlerini ve yarattıklarını incelemek ve üzerinde düşünmek üzere kurulan bu ev, ada krallığının yol gösterici

ışığıdır.²⁰³ Kral Salomon tarafından ada krallığının yozlaşmaması için konulan kural gereği ada, kendisini yabancı ziyaretçilere kapatmış ve ada sakinlerinin dışarıya ziyaretlerde bulunmasını yasaklamıştır. Bu yalıtılmışlık durumu ise Salomon Evi'nin faaliyetleri ile giderilir. Adanın dünyada olup bitenler hakkında haber alması, başka kültürlerin tekniklerini öğrenmesi ve farklı coğrafyalardaki gelişmeleri takip etmesi için Salomon Evi'ne bağlı Biraderler her on iki yılda bir gemilerle ilgili ülke ve bölgelere giderek çeşitli araştırmalar yapar. Fakat bu araştırmaları, kim olduklarını ve nereden geldiklerini gizleyerek gerçekleştirirler.

Salomon Evi ada krallığının kalkınmasını sağlayan merkezi ve soylu bir kurumdur. Krallık bu kurum sayesinde yeryüzünde diğer ülkelerden çok daha üst bir seviyede gelişmişliğe, medeniyete, ilerlemişliğe ve huzura kavuşmuştur. Kurumun görevi “doğadaki şeylerin nedenleri, gizli devinimleri ve derin anlamları hakkında bilgi sahibi olmak ve insanın hâkimiyet alanının sınırlarını genişleterek mümkün olan her şeyin sırrına erişmektir.”²⁰⁴ Bu sırra erişebilecek ve toplumu bu bilgiler ışığında dönüştürebilecek kişiler ise Salomon Evi Birader'leridir. Işık tacirleri, yağmacılar, avcılar, kazıcılar (maden işçileri), bölümleyiciler, bağışçılar, fenerler, açıcılar ve doğa yorumcuları olmak üzere dokuz gruba ayrılan ekiplerin - Biraderlerin- her birinin farklı görevleri vardır.²⁰⁵ Örneğin gemilerle dünyanın farklı yerlerine gönderilen ışık tacirleri, gönderildikleri yerlerin tarihi ve coğrafi konumları, özellikle bilimleri ve sanatları, ayrıca bütün dünyada üretilen ve keşfedilen şeyler hakkında bilgiler aktarmak ve inceleme nesnesi olarak kitap, alet edevat vb. şeylerin bir örneğini getirmekle yükümlüdürler.²⁰⁶ Ekiplerin bilimsel çalışmalar sonucu ulaştıkları bilgileri topluma veya devlete açıklaması ise tamamıyla biraderlerin inisiyatifindedir. Açıklanması gereken şeyler açıklanırken, açıklanmaması gereken durumlar ise edilen yemine uygun olarak gizli tutulur. Bu kurumda yapılan ve yapılması tasarlanan buluşlar ise Bacon tarafından ayrıntılı bir şekilde betimlenir. Söz konusu düşüncelerin kimisinin çağının hayal gücünü ve düşün dünyasını zorlayacak fikirler olduğu göz önünde bulundurulursa, Bacon'ın kimi düşüncelerinin daha sonraki kuşaklara ilham verdiği rahatlıkla söylenebilir.

²⁰³ Bacon, Yeni Atlantis, s. 79.

²⁰⁴ Bacon, Yeni Atlantis, s. 111.

²⁰⁵ Her bir ekibin görevleri için bkz. Bacon, Yeni Atlantis, ss. 135-137.

²⁰⁶ Bacon, Yeni Atlantis, ss. 81-82.

Birçok kentten oluşan bu adanın yönetimsel işleyişi hakkında bilgi vermeyen Bacon'ın bilimsel araştırmaları yürüten Salomon Evi vasıtasıyla toplumun dönüştürülebilirliğine vurgu yaptığı görülür. Kurgusunda detaylıca anlatmış olduğu iki ana tema ise Hristiyanlık vurgusu üzerinden din, Salomon Evi vurgusu üzerinden bilimdir. Toplum; çeşitli kentlerden oluşan düzenli, gelişmiş, mutlu, ahlaklı bir ada krallığıdır. Toplumun bu seviyeye gelebilmesinin sebebi ise Salomon Evi'nde gerçekleştirilen bilimsel çalışmalardır. Din ise kurumun bilimsel etkinliklerinde ve toplumu dönüştürme gücünde hiçbir kısıtlayıcı yetkiye sahip değildir. Ütopyada seçilmiş olan din, mükemmel toplum düzenine layık olacak, mükemmel bir ahlak inşa etmek için kurgulanmış Hristiyanlık dinidir. Buradaki mükemmellik vurgusu ise bu dinin Yeni Atlantis halkına doğrudan Tanrı'nın inayeti yoluyla seçilmiş insanlar olarak kutsanmalarından ileri gelir.

“Tanrı seni kutsasın oğlum! Tanrı, aynı şekilde, sana verdiğim bu sırrı da kutsasın! Başka ulusların da yararlanması için, senin bu bilgileri açıklamana izin veriyorum; çünkü biz dünyanın hiç tanımadığı bir ulus olarak, burada Tanrı'nın kucağında yaşıyoruz.”²⁰⁷

Son sözlerini denizciye bu şekilde aktaran Salomon Evi rahibi, denizci ekibine iki bin altın değerinde bir bağış yaparak denizcinin yanından ayrılır. Nihayetinde Yeni Atlantis ütopyası, Bacon'ın özel danışmanı olan Rawley'in eserin sonuna “metnin kalan bölümü tamamlanmamıştır” yazısı ile sona erer.

3.2.2 Rönesans ve Modern Dönem Bağlantıları ile Yeni Atlantis

Bacon, fikirleri ve bu fikirleri işleyiş tarzıyla felsefe tarihinde tartışmalı bir yere sahip olmuştur. Öyle ki kimi düşünürler Bacon'ı modern dönemin kurucuları arasında sayarken kimi düşünürler ise Bacon'ın söz konusu savları modern olmayan bir tutumla, bütünüyle Rönesans bilinciyle işlediğini söyleyerek, düşünürü modern dönemin öncüleri arasında saymanın yanlış bir tutum olacağını söne sürer. Bu iddiaların yansımaları ise Yeni Atlantis ütopyasından hareketle incelenebilir.

²⁰⁷ Bacon, Yeni Atlantis, ss. 141, 143.

İyi yaşam ideali ile şimdi'nin eleştirisine dayanan ütopyalar, dönemin eleştirisini yapmaktan öte yazarın ve toplumun evreni algılayış biçimi ve zihinsel halini yansıtır. Çağ, Yunan düşüncesinin dirildiği, hümanizm adı verilen düşünce akımının Avrupa'yı önemli ölçüde etkisi altına aldığı bir dönemdir. Öğretiler temelsiz, toplumsal durum karışık, bilinçler kaotik haldedir. Bu yüzden bir ütopya olarak *Yeni Atlantis*'i, öncelikle Rönesans düşün dünyasından çıkan bir ürün olarak değerlendirmek gerekir. Rönesans eski ile yeni arasında kurulan bir köprüdür. Bir Rönesans düşünürü olan Bacon'ı modern dönemi oluşturacak savlar üreten fakat bu savları Rönesans bilinciyle işleyen bir düşünür olarak değerlendirmek gerekir. Mitolojik bir figür olan Eski Roma Tanrısı Janus gibi, Bacon da bir yüzü ile geçmişe bir yüzü ile geleceğe bakmaktadır. Sınırları aşmak, geleceğe katkı sağlamak ister fakat bunu gelenekten bütünüyle kopamadan yeni ile eskinin sentezini yaparak gerçekleştirmeye çalışır.

Bacon'a göre ancak bilim ve teknik aracılığıyla insan-doğa arasındaki uyum sağlanabilir. Doğanın bir parçası olan insan, faydası temelinde doğayı değiştirip dönüştürebilir. Dışsal ahengin bu öğretisi temelinde sağlandığı epistemolojide, insanın kültür dünyasındaki içsel ahengi ise *Yeni Atlantis* ütopyasında geliştirilmeye çalışılır. Bacon bilimle gelişen bir toplum ideali yaratırken, bu toplumun mekanik bir düzene dönüşmesini engelleyebilmek için eklektik bir yol izlemeye çalışır. Başka bir açıdan bakıldığında da bilim ile dini topyekûn bir şekilde ayırmaması, dönemin koşullarında bunu yapabilmenin zorluğundan ileri gelir. Fakat ortada net bir durum vardır ki Bacon, bilim ile dinin sahalarını birbirinden ayırmaya uğraşmış, bilimin otonom bir şekilde hareket edebilmesini sağlamak için çabalamıştır.

Bacon, kaos halinde olan Rönesans bilincini, bir sistem, eş deyişle öğretisi temelinde düzenlemeye çalışır. Bunu yaparken Salomon Evi'ndeki bilimsel pratiklerden hareketle modern bir deneyim sergiler. Fakat ütopyaadaki bazı kurum ve kavramların yoğun teolojik çağrışımları ise onu Rönesans düşüncesinin saf din anlayışına yaklaştırır. O yüzden nasıl ki bir dönem olarak Rönesans okumasının tek-biçimli bir kalıba sokulmadan yapılması gerekiyorsa, Bacon'a ilişkin okumalar da geçmiş referansları ve gelecek sezileri ile birlikte yapılmalıdır.

3.2.2.1. Ada ve Din Temaları Üzerinden Rönesans'ı Okumak

Bacon'ın 1620 yılında yayınladığı *Novum Organum*'un kapak sayfasındaki resmin, 1638 yılında Latince yayınladığı *Yeni Atlantis*'in kapağında da yer aldığı görülür. Resimde²⁰⁸ Antik dönemde dünyanın son sınırı olarak kabul edilen mitolojik Herkül sütunları arasından biri önde diğeri arkada olmak üzere iki gemi geçmektedir. Patricia Fara'nın yorumuna göre bu iki gemi ticaret yapan bilgi edinme gemileridir.²⁰⁹ Okyanus denizciliği ile yeni yerlerin keşfedilmesi; ülkeler arası ticaretin gelişmesine, bireylerin ve toplumların yeni kültürleri, bilimleri, sanatları tanınmasına, dolayısıyla insanların ufuklarının gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bilginin gelişiminin alegorik figürü haline gelen bu resim ile anlatılmak istenen şey de ticari gemilerin getirdiği yeni bilgiler ile aşılamaz sanılan eski dünyanın sınırlarının aşılabilir, insan bilgisinin sınırlarının ilerlemesi ile yeni dünyanın keşfinin gerçekleşebilir olduğudur.²¹⁰ Sütunların altında yazan “Pek çokları seyahat edecek ve bilgi artacak” sözü ise adeta resmin yazı dilindeki karşılığını tercüme eder.²¹¹

Fakat Bacon'ın eserinde ortaya koymuş olduğu fikirler, resimde vermek istediği mesaj kadar net değildir. Resmin yeni dünya vurgusu ve eski sınırların yavaş yavaş sarsılması modern düşünceye zemin hazırlarken, Bacon'ın bu girişimi büsbütün modern bir bilinç ile değil, daha çok Rönesans bilincinin etkisiyle gerçekleştirdiği görülür. Rönesans eski ile yeninin birbiriyle çatıştığı bazen de birbirine eklemlendiği bir geçit dönemidir. Dolayısıyla bu çarpışma ve geçişin izleri Bacon'ın ütopyasında da güçlü şekilde gözlemlenir.

Bir bilim ütopyası olan Yeni Atlantis'in içinde yoğun olarak geçen din teması bunun en belirgin örneğidir. Bacon bilim ve dinin sahalarını birbirinden ayırmak için önce ahenkli bir şekilde onları birleştirmeye çalışır.²¹² Bacon'ın sisteminde din,

²⁰⁸ Resim için bkz. http://en.wikisource.org/wiki/Novum_Organum, (16.11.2014).

²⁰⁹ Fara, Bilim Dört Bin Yıllık Bir Tarih, s. 183.

²¹⁰ Mattelart, Gezegensel Ütopya Tarihi, s. 59.

²¹¹ Latince olarak cümlemin aslı “*Multi Pertransibunt et augebitur scientia.*” Kaynaklarda “Daha uzak deniz yolculuklarına çıkacak birçokları olacak ve bilim ilerleyecek”, “Çok insan denize açılacak ve bilim gelişecektir” gibi farklı çevirileri yer almaktadır. Bkz. Fara, Dört Bin Yıllık Bir Tarih, s.183. Mattelart, s. 52.

²¹² Anthony J. Funari, **Francis Bacon and the Seventeenth Century Intellectual Discourse**, Palgrave Macmillan, USA, 2011, s. 24.

kitleleri bir arada tutan temel motivasyon olmasına rağmen, bilimin işleyiş alanına hiçbir müdahalede bulunmamaktadır. Toplumu dönüştürmede deneysel bilime verilen değerin ‘yeni’ olması fakat dirlik ve düzenin din katalizörü ile sağlanması, yeni ile eskinin çatışmakta olduğunu fakat aynı zamanda değişik dolayimlarla birbirine eklemlendiğini gösterir. Ada halkının resmi dini Hristiyanlık’tır ve bu din Bensalem halkına doğrudan ve kutsal bir şekilde gelmiştir. Burada Rönesans’a ait saf din anlayışının ütopyaya yansıdığı görülür. Ada halkında Hristiyanlık dışında farklı dinler de bulunmaktadır fakat bu dinler Hristiyanlık’ın kabullerini onaylayarak Hristiyanlık dinine saygı göstermektedir.²¹³ Burada da Rönesans ile birlikte hayatımıza girmeye başlayan farklı dinlere hoşgörü ile yaklaşmak teması işlenmiştir. Bacon’ın halkı nitelerken kullandığı isim olan Bensalem’in Jerusalem (Kudüs) ile benzerliği²¹⁴, kutsal kitabın o halka doğrudan ve mucizevî bir şekilde inmesi, Kral Salomon isminin Peygamber Süleyman’ın yabancı dillerdeki karşılığı olması²¹⁵, Salomon’un Evi’nin Süleyman’ın Mabedi ile benzerliği²¹⁶, ayrıca bu eve Altı Günlük İşler Okulu²¹⁷ denmesi, Bacon’ın ütopyasındaki kurulu ve seçilmiş bir teolojik düzenin varlığını ortaya koyar.

Yukarıdaki paragrafta açıklandığı üzere Bacon’ın ütopyasında kimi kavram ve kurumlar hakkında *motamot* bir çeviri yapıldığında bilim ve dinin benzetme sanatı güdülerek birbirine eklemlendiği açıkça görülür. Buna ek olarak yapılacak detaylı bir araştırma, bize, bu eklemlenmenin yalnızca benzetme ve çağrıştırmaya sanatı yaratma amacı güdülerek yapılmadığını, konunun ayrıca epistemolojik bir düzleme de sahip olduğunu göstermektedir. Doğadaki şeylerin nedenleri, gizli devinimleri ve derin

²¹³ Bacon, Yeni Atlantis, ss. 95, 97.

²¹⁴ Jerusalem yabancı dilde Kudüs’ün transkripsiyonudur. Kudüs semavi dinlerde kutsal yer olarak kabul edilir.

²¹⁵ Süleyman, İsrail Krallığı’nın üçüncü kralıdır. Kral, İslam inancında peygamber olarak geçerken, Hristiyanlık inancında kural ve yasa koyucu olarak geçer. Süleyman’ın Latince karşılığı Salomone’dır. Bacon bu benzerliği ve ütopyada geçen Kral Salomon’un, dinler tarihinde geçen Salomone ile ilişkisini ütopyasında açıklamıştır. Bkz. Bacon, Yeni Atlantis, ss.79, 81, 97.

²¹⁶ Tevrat’a göre, Süleyman Tapınağı, Kral Süleyman tarafından yaptırılmış Kudüs’teki ilk Yahudi tapınağıdır. Bu nedenle İlk Tapınak (Kudüs Tapınağı) olarak da bilinir. Dinler tarihinde tapınak olarak geçen bu mabedin, Bacon’ın ütopyasında bilim merkezi olarak geçmesi, düşünürün bilim ile din arasında eklektik bir düzlem kurma arayışı güttüğünü göstermektedir.

²¹⁷ Semavi dinlerde Tanrı’nın evreni altı günde yarattığı inancı hâkimdir. Salomon Evi doğadaki şeylerin nedenlerini ve derin anlamlarını keşfederek, insanın şeyler hakkında bilgi sahibi olması ve bu yolla hâkimiyet sınırlarını genişletmesi amacıyla kurulmuştur. Bu bakımdan Salomon Evi’nin Altı Günlük İşler Okulu olarak nitelendirilmesi teolojik açıklamayı akla getirmektedir. Bkz. Bacon, Yeni Atlantis, s. 81.

anlamları hakkında bilgi sahibi olmayı sağlayan bir kurum olarak Salomon Evi, buluşların yapıldığı, olgusal gözlemlere dayanılarak varsayımların geliştirildiği, buna istinaden nesneler ve doğa olayları üzerinde bilgi sahibi olduğu bir kurumdur. Kurumun başında yönetici vasfıyla bir rahip bulunur. Kurumda çalışanlar ise bilim insanlarına karşılık gelen Biraderler'dir. Evin kuruluş nedeni Tanrı'nın eserini ve yarattıklarını incelemek ve düşündürmektir.²¹⁸ Ulaşılmaya çalışılan amaç ise Tanrı'nın ilk yaratımını eş deyişle yeryüzünün her yerinde filizlenen ve fişkıran ilk ışığa ulaşmaktır.²¹⁹ Dolayısıyla Tanrı'nın eseri ve yarattıklarını düşündürmek ile doğanın ve nesnelerin yapısını keşfetmek arasında paralellik vardır. Bu da Bacon'ın bilim kentinin temel düsturu olan doğayı bilmek, Tanrı'yı ve eserlerini bilmeyi mümkün kılar, sözünü açığa çıkarır. Çünkü insan zihni evreni yansıtan bir imajdır ve bu imaj Tanrı tarafından evrensel dünyanın imajını ayna gibi çerçeveleyebilecek şekilde yaratılmıştır.²²⁰ Doğa araştırmalarının insanlık lehinde yapılabilmesi için olgusal tecrübe ve aletler dışında Tanrısal lütfada ihtiyaç vardır. Tanrısal mucizeler, eş deyişle doğanın eserleri, sanatsal yaratımlar her türlü şeytani düzen ve aldatmaca arasındaki farkın kavranmasını sağlar.²²¹ Böylece Rönesans'ın ilk dönemlerinde büyüye ve simyaya duyulan eğilimin karşısına Tanrısal yaratımın doğadaki karşılığının insan zihni ile kavranabileceği fikri ortaya konulur. O halde Bacon'ın bilim merkezi olarak kurduğu evin teolojik çağrışımları barındırması hiç de yersiz değildir. Fakat bu evin içinde süregelen araştırmaların ampirik yöntemler ve olgusal tecrübelerle işlemesi, dinsel açıklamaların bu sürece dahil olmaması, işleyişin -eş deyişle bilimsel faaliyetin- özerk bir şekilde ilerletilmeye çalışıldığını gösterir.

“Bensalem, din ve doğa felsefesi arasındaki gerilimi gidermiş gibidir. Bacon, dinsel fanatizmin ve batıl inancın, bilginin ilerlemesi üzerine zararlı etkileri konusunda sık sık uyarı da bulunmuştur. O, bilimsel araştırma ile dinin, her ikisinin ilgi alanları içerisinde, birbirinden ayrılmasını savunmuştur. Bensalem, bu fikrin gerçekleşmesinin temsili olarak görünür.”²²²

²¹⁸ Bacon, Yeni Atlantis, s. 79.

²¹⁹ Bacon, Yeni Atlantis, s. 83.

²²⁰ Bacon, Advancement, s. 14.

²²¹ Bacon, Yeni Atlantis, s. 57.

²²² Perez Zagorin, **Francis Bacon**, Princeton University Press, Princeton, 1998, s. 173.

O halde denilebilir ki, Bacon bilim ve din alanlarını, birbirlerinin işleyiş tarzlarına müdahale etmeden ayırırken, aynı zamanda Salomon Evi üzerinden bilim ve dinin uzlaşmasını sağlamıştır. Böylece insanların mutluluğu Orta Çağ'daki gibi aşkın bir hakikate bağlanmadan, bilim ve güç ikilisi aracılığıyla yeryüzüne indirilerek, yeryüzü cenneti kurabilme imkânı yaratılmaya çalışılmıştır. Bacon'ın bilim ve dini eklektik bir düzlemde kaynaştırması onu modern dönemden ziyade Rönesans dönemi düşüncesine yaklaştırmıştır. O, etik ve teoloji temelli bilim anlayışıyla, Rönesans'ın iki belirgin özelliği olan her şeyin olanaklılığı ve sistemler çokluğu fikrini düşünce sisteminde yansıtmaya çalışmıştır.

Bacon'ı Rönesans düşüncesine yaklaştıran diğer bir husus ise ütopyanın kurgusunun adada geçmesidir. Bu bağlamda modern dünyanın ortaya çıkmasına vesile olan 16. yüzyıl Avrupa'sında yapılan keşif seyahatleri ütopyayı şekillendiren temel etkenlerden biridir.²²³ Mutluluğun yeryüzü cennetlerindeki temsili olarak ada tasviri, More, Campanella ve Rönesans ütopyacılığı tarafından kullanılan stratejik bir tercihtir. Etrafı denizlerle çevrili olan adanın diğer mekânlardan uzak ve yalıtılmış oluşu, iyinin ve güzelin her türlü oluş ve bozuluştan uzaklaşıp ayrıcalıklı bir konuma yükseldiğini göstermektedir. Bu da ütopyanın mekânsal düzlemdeki mükemmellik arayışından kaynaklanır. Avrupalıların araştırma ve keşif seyahatleri kelimenin gerçek anlamında Yeni bir Dünya'yı keşfediyordu ve bunun hayal gücünü tahrik etmesi kaçınılmazdı.²²⁴ Bu kurgunun aynı zamanda kaynağını geçmişten alması ise diğer bir Rönesans dönemi etkisidir. *Yeni Atlantis* kaynağını Platon'un Atlantis efsanesinden alırken, insanlık için kayıp bir mirası yeniden kurma çabasını simgeler. Fakat bu kurulum çağın dinamikleri ile yeniden yoğrularak kendisini gösterecektir. Yeniyi eskiden bütünüyle koparmadan, eskinin kavramlarını çağın yeni dinamikleriyle işleyerek geliştiren Rönesans düşüncesinin bu girişimi Bacon'ın yazılarında net bir şekilde göze çarpmaktadır. O halde denilebilir ki Bacon modern döneme ışık tutan düşünürler arasında yer alsada, Antik değerleri taşıyan ve modern düşünceye zemin hazırlayan bir filozoftur. Tıpkı bir geçit dönemi olan Rönesans'ın

²²³ Kumar, Ütopyacılık, s. 85.

²²⁴ Krishan Kumar, **Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya**, çev. Ali Galip, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2006, s. 45.

çağlar arasında kurduğu köprü gibi Bacon'ın düşünceleri de eski ve yeninin sentezine dayanır.

3.2.2.2. Salomon Evi ve Bilim Teması Üzerinden Modern Dünyayı Okumak

Bir bilim akademisini çağrıştıran Salomon Evi'nin modern döneme ışık tuttuğu iddiası, toplumların gelişiminde itici güç olarak bilme girişiminin merkezine bilimi koymasından kaynaklanır. Bacon'ın ütopyasını More'un ütopyası ve diğer Rönesans ütopyacılardan ayıran şey ise tam olarak bu noktada ortaya çıkar. Sokrates'ten itibaren düşünülen “Nasıl yaşamalıyız?” sorusuna Platon iyi ve doğru yönetimin; More ve Campanella ise eşitlikçi ve adaletli bir düzenin sağlanması olarak cevap vermiştir. Düşünürlerin ortaklaştıkları nokta cevaplarının sosyo-politik bir eksene sahip olmasına dayanır. Bacon'ı bu çizgiden ayıran şey ise nasıl yaşamalıyız sorusunun etik bağlamını büyük ölçüde pragmatik temellerle işlemesinden kaynaklanır. Çünkü Bacon'a göre yaşamın kayda değer niteliği, ne kadar konforlu ve gelişmiş olduğu ile doğru orantılıdır. Baconcu sistemde yaşamın bu niteliğini sağlayacak olan şey ise bilgidir. Bilim kanalı ile elde edilen bilgi, toplumların ekonomik düzeyde gelişmişliğinin garantisi olacak, bilimin yaşamın merkezine konması ise beraberinde pozitivist bir dünya görüşünü getirecektir.

Salomon Evi yeryüzünde bilimsel bir keşif merkezi kurmak amacıyla tasarlanmıştır. Evin temel öğretisi doğanın ve şeylerin nedenleri ve devinimlerini anlayabilmek ve bu anlayışın vereceği bilgi ile yeni şeyler keşfetmek ve üretmektir. Bacon bilgiye erişmede doğru aletlerin kullanılması gerektiğini belirtir. Öyle ki zihnin gelişigüzel işleyişini engelleyebilmek için doğru aletle -tümevarım yöntemi- çalıştırılması gerekir. Aynı şekilde deney ve gözlemin de sistematik ve tutarlı bir şekilde yapılabilmesi için çeşitli alet ve mekanizmalarla desteklenmesi gerekir. Düşünür bu durumu *Yeni Atlantis*'te detaylı bir şekilde izah eder. Bacon'a göre şeylerin nedenlerini keşfedebilmek için bir takım donanım ve araç gereçler kullanılmalıdır. Bunlar aşağı bölge denilen mağaralar, yüksek bölge denilen kulelerdir. Buralarda cisimlerin yoğunlaşması, katılaşması veyahut güneşlenmesi ya da korunması sağlanırken, değişik gözlemler yapılır. Bu gözlemler de bir yandan

şeyin neden öyle olduğuna, neden ve nasıl başka bir şeye dönüştüğüne cevap verirken, diğer yandan bu cevabın ürettiği bilgi de yapay cisimlerin üretilmesine olanak sağlar. Havuzlar, kaplıcalar, kuyular, hamamlar, sağlık odaları, üretim odaları vb. daha birçok yer Salomon Evi'nin araç-gereç, donanım kapasitesini oluşturur. Bacon bunlara ek olarak *Yeni Atlantis*'te yapılan üretim ve keşifleri detaylıca anlatır. Bunlardan bazıları; farklı hayvan ve bitki türlerinin birleşiminden yeni türler üretme, damıtma ve arıtma işlemleri ile hastalıklara karşı yeni ilaç ve otlar üretme, doğa olaylarını taklit ederek yapay sistemler üretme (güneş ve harekete dayanan ısı enerjisi), insan bedenindeki hasarlı fonksiyonları iyileştirebilmek ya da insanların yaşam süresini uzatabilmek için hayvanlar ve bitkiler üzerinde cerrahi ve tıbbi müdahalelerde bulunma vb.²²⁵ Bunlar Salomon Evi'nde yapılan çalışmaların yalnızca küçük bir bölümüdür. Bu zengin hayal gücü bağlamında Ernst Bloch'un da söylediği gibi Yeni Atlantis'in yalnızca teknik olarak düşünülmüş ilk ütopya değil, ayrıca kendisinden sonraki döneme bırakılan bir keşfedilecekler listesi olduğu da ileri sürülebilir.²²⁶ Jean le Rond d'Alembert ise Bloch'un keşfedilecekler listesi diye tabir ettiği metni “geriye kalan her şeyi görünür kılan sınırsız bir katalog” olarak betimler.²²⁷ O halde denilebilir ki Bacon'ın kurgusu metnin dışına taşarak bilim dünyasında yeni icatların yapılmasına önayak olmuştur.²²⁸ Frank ve Fritzie Manuel bu ilham verici düşsel keşif kataloglarını “eylem programları” olarak nitelendirmişlerdir.²²⁹

Bacon *Yeni Atlantis*'i diğer yazılarında -özellikle *Novum Organum*'da- ortaya koyduğu sistem ve düşünceleri örneklendirmek, toplumsalda uygulanışını göstermek için tasarlamıştır.²³⁰ Yeni Atlantis'in amacını somutlaştıran kurum olarak Salomon Evi, doğanın insan yararına yönelik nasıl kullanılabileceğini bize gösterir. O halde,

²²⁵ Bacon, *Yeni Atlantis*, ss. 115-135.

²²⁶ Bloch, *Umut İlkesi*, Cilt: 1, s. 788.

²²⁷ Bloch, *Umut İlkesi*, Cilt: 1, s. 788.

²²⁸ Bunlardan bazıları telefon, düdük, mikroskop, dürbün, denizaltı, uçak, su türbinleridir. Bacon bu nesneleri modern dünyanın sözcükleri ile adlandırmasa da, işleyiş tarzı açısından işlevlerini yansıttıkları derecede detaylı betimlemiştir. Düşünür mekanik anlamda bu nesnelerin nasıl yapılabileceğine dair herhangi bir bilimsel teori geliştirememiştir. Fakat ütopyasında işlediği şekliyle hayal gücü vasıtasıyla bu nesnelere tematik bir varlık kazandırarak, sonraki nesillerin bu nesneleri teorik ve bilimsel bir şekilde icat edebilmesine ön ayak olmuştur. Bacon'ın betimlemelerinin modern dünyadaki karşılıkları için bkz. Bloch, *Umut İlkesi*, *Umut İlkesi*, Cilt: 1, s. 788.

²²⁹ F. E. Manuel ve F. P. Manuel, *Utopian Thought In The Western World*, Harvard University Press, Cambridge, 1979, s. 254.

²³⁰ Zagorin, s. 170.

bu türden düşüncelerin kaynağı olan Yeni Atlantis, Aydınlanma geleneğinin temel referans noktası olarak, birçokları tarafından yenilikçi bilimsel tavrın ilk beyanı olarak kabul edilmektedir.²³¹ Salomon Evi'nin şiarı daha sonraki tüm bilimsel ütopyalarda çıkış noktası olarak kullanılmıştır. Keza bu öğreti L. S. Mercier'in eserinde de "Amacımız her görünüşün altında yatan gizli nedenleri öğrenmek ve insanoğlunun egemenliğini yaymaktır..."²³² sözleri ile yankılanmaktadır.

Salomon Evi'ndeki modern düşünceyi önceleyen fikirlerden biri, Birader'lerin -bilim insanlarının- iş bölümleri ve kolektif olarak örgütlenmeleridir. Böylece bilim seçkin insanların bireysel ilgi alanı değil, insanlığın gelişimi temelinde, belirli bir grup tarafından yapılan kolektif bir faaliyet haline gelir.²³³ Periyodik bir şekilde bir grup entelektüel ve bilim insanının toplanarak bir takım çalışmalar yapması sonucu oluşan *Invisible College*'in mevcudiyetinin temelleri Bacon'ın bu öngörüsüne dayanır. Bu ekip 1662 yılında resmi bir kurum olarak Kral II. Charles tarafından himayesi altına alınır böylece *Royal Society of London* kurumu oluşur. Birçok kaynakta belirtildiği üzere Salomon Evi'nin gerçek hayattaki en büyük yansıması *Royal Society*'dir.²³⁴ Bu kurumun gerek Birader'lerin -bilim insanlarının- iş bölümünü gerekse de Salomon Evi'nin temel şiarını benimsemeleri, Bacon'ın düşüncelerinden ne kadar çok etkilenildiğini gösterir.²³⁵

Bacon'ın felsefesinde ilerlemenin motoru olarak alınan bilimin toplumsal düzendeki işleyişi ve pratikleri Yeni Atlantis'te ortaya konulmuştur. Artık ilerlemenin parolası bilim ve tekniktir. Sanayi devriminin ayak seslerini bize önceden haber veren Bacon, bilimin insanlığın ilerlemesinde itici bir güç olarak alınması gerektiğini ısrarla söyleyen ilk düşünürdür. Nitekim More ve Campanella da ütopyalarında bilime yer verseler de deneysel bilimin önemini ve onun teknik

²³¹ Kumar, Ütopyacılık, s.88.

²³² G. Negley ve J. M. Patrick, **The Quest for Utopia: An Anthology of Imaginary Societies**, Henry Schuman, New York, 1952, s. 488.

²³³ Markku Peltonen, **The Cambridge Companion to Bacon**, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, s. 18.

²³⁴ Barbara Goodwin ve Keith Taylor, **The Politics of Utopia: A Study in Theory and Practice**, Hutchinson University Library, London, 1982, ss. 218-222.

Fredric Jameson, **Ütopya Denen Arzu**, çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yayınları, İstanbul, 2009, s.38. Otfried Höffe, **Felsefenin Kısa Tarihi**, çev. Okşan Nemlioğlu Aytolu, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 173.

²³⁵ Alfred R. Hall, **The Scientific Revolution 1500-1800**, Longmans, Londra, 1962, ss. 192-195. Harry Levin, "The Great Good Place", **Utopian Thought in the Western World**, Frank E. Manuel and Fritzie P. Manuel The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1979, s. 48.

yönünü vurgulayan ilk düşünür olma vasfı Bacon’a aittir. Bacon’ın her zaman yeniye duyduğu özlem ve hayranlık onun “entelektüel dünyanın hudutları, eskilerin keşifleri ve dar sınırlarından ibaret kalırsa (...) bu bir insanlık ayıbı sayılır”²³⁶ cümlesinde de kendisini açıkça gösterir.

3.3. TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMDE BİLİM VE ÜTOPYA

Rönesans dönemi boyunca yaşanan kültürel, ekonomik, bilimsel değişimler insanlığın bilincini derinden etkilemiştir. Yeni bir dünyanın imkânını fark eden insanlık, yeni bir kurulum ve oluşumun bilimin vaatleri ile gerçekleştirebileceğini görmüştür. Bilginin kavramsal bir dönüşüme uğrayarak kazandığı yeni anlam sayesinde bilgi, pragmatik erekler temelinde doğmakta olan gelişmiş medeniyetlerin anahtarı olacaktır. Bu dönemde bilgiden kasıt doğa bilgisidir ve bilgi, insanlığa sunacağı konfor ve imkânlar silsilesi için istenir. Bilgide yaşanan bu dönüşümde Bacon’ın payı oldukça büyüktür. Bacon tarafından bilginin güç temelinde okunması çoğunlukla Bacon’ın kapitalist ve emperyalist düzene öncülük eden sömürü anlayışına öncülük ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Fakat bilgi-güç konusu üzerinden alternatif bir okuma yapmak imkân dâhilindedir. Öyle ki Bacon’ın *Novum Organum*’da incelemiş olduğu tutku türleri ve R. S. Westfall’un da belirtmiş olduğu üzere Bacon’ın *Novum Organum*’un bir bölümünde *Aphorismi De Interpretatione Naturae Et Regno Hominis* (Doğanın Yorumlanması ve İnsanın Krallığına Dair Aforizmalar) başlığını kullanarak İnsan Krallığı üzerine vurgu yapması Bacon’a dair farklı bir okuma yapılabileceğini gösterir.

Rönesans’ın son dönemlerinde bilimin ilerlemenin motoru olduğu konusunda hızla artan ortak bir kanaat oluşmuştur. Fakat modern bilim imgesine henüz tam anlamıyla sahip olmayan Rönesans bilincinde bilim, maddi temellerden yoksun ilerletici bir momenttir. Bilimsel faaliyetler henüz sağlam bir fiziksel ve matematiksel teoriye, mekaniğe ve formülasyona sahip değildir. Dolayısıyla Rönesans döneminde bilimin sistematik deneysel vurgusundan çok deneysel vurgusu üzerinde durulmuştur. Öyle ki Rönesans ütopyalarında bilimin ilerlemeyi ve

²³⁶ Francis Bacon, **The New Organon**, (Ed. Lisa Jardine ve Michael Silverthorne), Cambridge University Press, Cambridge, 2000, I. Kitap, özd. 34, s. 69.

gelişmeyi sağlayacak bir moment olduğu yapılan deneylerle değil tasarlanan kurgularla zihinlere yerleştirilmiştir. Böylece Rönesans düşün dünyasında bilim, ütopyalar üzerinden fantasmalarla işleyen ilerletici bir moment olarak ele alınmıştır.

Ütopyanın bilim ile sağladığı beraberlik toplumsal dönüşümü hedeflemekten öte mevcut durumu eleştirme işlevi taşır. İdeal bir toplum vizyonu olan ütopyanın ideal sıfatını almasını sağlayacak araç Rönesans döneminde ve özellikle de Bacon tarafından bilim kanalı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple bu gelişmenin tasdiklenmesi ve deneyimlenmesi için bir kurguya ihtiyaç vardır. İşte bu kurgunun kendisi de ütopyalardır. Böylece ütopyalar olması gerekenin -ideal toplum vizyonunun- bilinçler tarafından kabul edilmesi için olana -mevcut duruma- üçüncü bir gözle dışarıdan ve nesnel bir şekilde bakılmasına olanak tanımıştır. Ütopyalarda bu işlevin açığa çıkabilmesi için kullanılan yabancılaştırma stratejisi ile görünüşteki gerçekliğe mesafe konularak eleştirel bir durum betimlemesinin yapılmasına olanak tanınmıştır. *Yeni Atlantis* ütopyası bu eleştiriye bilim-din-devlet ilişkisi üzerinden bilimin özerkliği ve bilim insanının topluma karşı sorumluluğu çerçevesinde işlemiştir. Bacon'ın bilgi-bilim arasında kurduğu bağ, bilim-din-devlet üçlemesi üzerinden şekillenmiştir. Bu üçlemede doğa bilgisi olarak bilimin, din ve devlet karşısındaki otonomisi uzlaşma zemininden hareketle bu alanların birbirlerinden ayrılmasını sağlamıştır. Düşünürün bu savı dayandırdığı nokta ise bilimin ve bilim insanlarının topluma karşı duydukları sorumluluk duygusudur. Etik temelli bu duygu vasıtası ile hem bilimin idollerle bağlantısı kesilerek ideolojik bir siyasi propaganda haline gelmesi önlenmiş hem de toplumun geniş kesimlerine konforlu bir hayat tarzı sunabilecek yeni bir ilişki ağı inşa edilmeye çalışılmıştır.

3.3.1. Yeni Atlantis Ütopyasında Bilgi, Bilim ve İdoller

Orta Çağ dönemi boyunca karanlık ve tehlikeli bir alan olarak konumlandırılan doğanın, insan yararı temelinde dönüştürülebilir olduğu fikri ve bu fikir ekseninde yeniden şekillenen işlevi Rönesans dönemine ait bir keşiftir. Böylece azami bir teknik geliştirilerek doğanın kontrol altına alınması ve insanların ihtiyaçlarına göre şekillendirilmesi gerektiği düşüncesi insanlık tarihinin genel seyrini önemli ölçüde etkilemiştir. İnsanlık bu keşif ile konforlu ve refah bir hayata

dair hayaller geliştirip, bu hayallerin peşinden koştukça dünyayı değiştirebilme gücünü keşfetmiştir.

İşte tam da burada konumlanan ütopyalar, tarihin içinden çıkarak zaman üstü bir yaşama gönderimde bulunurlar. Her ütopyanın ortak ereğinin iyi yaşam ideali olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Bacon'ın bu ereğe ulaşmada iyi yaşam idealinin içini farklı bir tema ile doldurduğu gözlemlenir. Bu sebeple tarihte kırılma anlarından birine tekabül eden bu anlayış, bilginin kavramsal dönüşümüne sahne olacaktır. Yeni bilim anlayışı, Baconcu model ile birlikte bilginin pratik ve pragmatik boyutuna ağırlık vermeye başlamıştır. Artık bilgi insanlık için salt temaşaya dayalı manevi bir bilgelik olmaktan çıkıp, iyileşmek, gelişmek ve dönüştürmek amacıyla insanlığa sunacağı somut fayda için istenen bir pratik alan haline gelmiştir. Bu bakımdan kimi yorumcular tarafından *Yeni Atlantis* ütopyası, doğmakta olan emperyalist ve kapitalist eğilimlerin politik manifestosu olarak kabul edilmiştir.²³⁷ Bunun en belirgin sebebi ise Bacon'ın bilgiyi, hâkimiyet kurmak için kullanılan bir araç olarak değerlendirmesinden kaynaklanır. Fakat Bacon'ın düşünce dizgesi dikkatle incelendiğinde bilgi-güç ilişkisinin söz konusu kanaatin iddia ettiği gibi kâr ve rekabete dayalı sömürü ilişkisini önceleyen bir dünya anlayışı içerdiği söylenemez. Öyle ki düşünürün *Novum Organum*'da da belirttiği üzere bilgi, insanlığa vereceği güç için arzulanır. Doğa bilgisinin vereceği güç sayesinde, bilimin teknolojiye dayalı kolu geliştirilecektir. Böylece ilerlemenin motoru olarak ele alınan bilim, teknoloji kanalıyla insanlığa hizmet edecektir. İşte burada Bacon'ın bilgi-güç ilişkisinde işaret ettiği nokta bir ulusun ya da bir medeniyetin geri kalan uluslar üzerinde kuracağı hegemonya değildir. Tutku türlerini incelerken belirttiği üzere tutkuların en soylusu tüm insanlığın evren üzerinde kurduğu krallık olacaktır. Buradaki hâkimiyet vurgusu medeniyetler arasında gerçekleşecek rekabete dayalı bir öncelik-sonralık ya da yönetme-yönetilme ilişkisi değildir. Bacon'ın burada vurguladığı şey Orta Çağ anlayışında hüküm süren Tanrı Krallığına karşı bireyin inisiyatifine ve gücüne dayalı oluşturulacak İnsan Krallığıdır. Bu yüzden Salomon Evi'nde bilim ve din her ne kadar iç içe geçmiş görünse de birbirlerinin çalışma sahaları ve açıklamaları özenle birbirlerinden ayrılmıştır.

²³⁷ Peltonen, s. 152.

Salomon Evi doğanın insan yararına nasıl kullanılacağını gösteren bir kurumdur. Bu kurum her tür baskıdan arındırılmış olduğundan özerk bir şekilde hareket eder. İnsan Krallığının gerçekleşmesini sağlayacak bu keşif merkezi, Orta Çağ'ın doktrinlerine karşı yeni bir yapılanma ile kurumsallaşır. Orta Çağ Avrupası'nda Anglikan kilisesinin Roma'dan kopmasıyla birlikte dini yetkililerin üniversiteler üzerindeki denetimlerini dünyevi bir yetke lehine bertaraf etme olanağını sunması ile bu yeni işlev devlete yüklenir.²³⁸ Böylece Salomon Evi ve devlet arasındaki ilişki daha net ortaya çıkar. Rönesans her ne kadar Orta Çağ doktrinlerine karşı yeni savlar üretmeye çalışsa da, bilim-din ayrımını modern dönemin bilinç yapısı temelinde çözümlememiştir. Salomon Evi'ne yüklenen teolojik çağrışımlar modern dönemin pozitivist bakış açısıyla bağdaşmaz. Fakat Salomon Evi'nin -bilimin- çalışmalarını ve açıklamalarını otonom bir şekilde sürdürmesi ise Baconcu perspektifte Rönesans bilincinin Orta Çağ bilinç yapısından ayrıldığını gösterir. Öyle ki Orta Çağ'daki anlayışın aksine Salomon Evi'nin pratiklerine kilise veya dini yetkililerin karışmaması Orta Çağ zihniyetini aşan tasarımlardır.²³⁹ Ortaya atılacak ya da araştırılacak savlar teolojik bir savın desteklenmesi için kullanılacak deliller değildir. Öyle ki Salomon Evi'nde bilim, dinin savlarını kanıtlayacak bir araç değildir. Bu yüzden bilim ve din birlikteliği tam anlamıyla birbirinden ayrılmadan bu iki alan yeniden uzlaştırılmaya çalışmıştır. Fakat keşif merkezinin işleyişi dünyevi bir yetke olan devletin eline bırakılmıştır. Kilisenin görevini üstlenen devletin bilgi ve bilime bakış açısı kilisenin bakış açısından farklı şekilde gelişmiştir. Öyle ki eğitim kurumlarının ve her türlü sosyal kurumun denetleyicisi ve düzenleyicisi olan kilise, kurumlara öğretilerini teolojik zeminden hareketle oluşturmalarını dikte ettirmekteydi. Fakat yeni dönemle birlikte devlet, kurumların öğretilerini geliştirip yayabilmesi için sermaye sağlayan finansör konumuna gelmiştir. Bu da Bacon'ın Yeni Atlantis'in de devleti, bilimsel gelişmenin somut uygulamalarını destekleyebilmek için ekonomiyi düzenleyecek mekanizmaları hayata geçiren bir kurum yapmaktan öteye taşımamaktır.

²³⁸ Sarcey, Bouchet ve Picon, s. 27.

²³⁹ Salomon Evi'nin başında bulunan yetkilinin rahip olması bu konuda zihin karmaşasına sebebiyet verebilir. Fakat rahip bilimsel işleyişin hiçbir safhasına müdahalede bulunmaz. Bu bakımdan bilim-din ayrımında rahibin bilim merkezinin başında bulunması modern dönemin savları ile bağdaşmaz. Fakat Orta Çağ'da ki teolojik yetkenin aksine bu rahibin bilimsel işleyişe müdahale etmemesi ise Rönesans'ın düşünce yapısını Orta Çağ'ın düşünce yapısından ayırır.

Salomon Evi'nin çalışmalarını destekleyen ve finanse eden devlet, bilimsel pratiklerin işleyişi ve nasıl kullanılacağı hakkında ideolojik argümanlara sahip değildir. Bunun Yeni Atlantis'te en belirgin yanı da bilimin özerkliği ve bilim insanlarının topluma karşı sorumluluğu hususudur.

(...) “hangi buluşumuzu ve deneyimizi gün ışığına çıkarıp yayınlayacağımızı, hangilerini yayınlamayacağımızı oturup ciddi ciddi tartışıyoruz; gizli tutulmasını kararlaştırdıklarımızı gizli tutmak için kendi aramızda ant içiyoruz; bazen fikir birliğine varıp buluşlarımızı devlete açıklıyoruz, ama bazılarını tamamen kendi kayıtlarımız altında tutuyoruz.”²⁴⁰

Bu sebeple bilimsel buluşlar, halkın iyiliği ve mutluluğu ölçüsünde kamu ve devlet ile paylaşılır. Kitlelerin menfaatini gözetmeyen yıkımlarla ve olumsuz etkilerle sonuçlanacak hiçbir buluş devlet ve kurumlar ile paylaşılmaz. Bu da bilimin ideolojik bir silah olarak kullanılmasının engellenmeye çalışıldığını, özerk bir hareket alanıyla ve sorumluluk bilinci ile etik bir çerçevede konumlandığını gösterir. Bacon'ın bu konuyu *Yeni Atlantis*'te işlemesi hem bilgi-güç ilişkisini hem de bu ilişkinin idollerle bağlantısını vermesi açısından önemlidir. Yukarıda da bahsedildiği gibi konforlu ve refah bir yaşama ulaşmak için arzulanan bilgi vasıtasıyla hâkimiyet bu dünya üzerinde ve tüm insanlık için kurulacaktır. Bu hâkimiyetin tüm uluslar adına ortak bir menfaat doğrultusunda kurulması, bilimin ve bilimsel işleyişin insanlık lehine gizliliği ile ilgilidir. Öyle ki Salomon Evi'nde yapılan buluşların insanlığı olumsuz bir şekilde etkileyecek olanlarının devlet ile paylaşılmaması, devletin bu güç sayesinde diğer uluslar üzerinde haksız ve negatif bir üstünlük kurmasını önlemek amacıyla geliştirilmiş olabilir. Bu sebeple bilim-din-devlet üçlemesinde sınırların çizilmesi ile insan anlığını doğrudan ya da dolaylı bir şekilde kuşatan ve oraya derinlemesine kök salan idollerin bertaraf edilmeye çalışıldığı söylenebilir. Bunun diğer bir göstergesi ise bilim insanlarının topluma karşı duyduğu sorumluluk ile ilgilidir. J. V. Goethe'nin *Faust*'u, Marry Shelley'in *Frankenstein*'i,

²⁴⁰ Bacon, *Yeni Atlantis*, s. 139.

Friedrich Dürrenmatt'ın *Fizikçiler*'ine kadar sık sık tartışılan bu konunun köklerinin *Yeni Atlantis*'te atıldığı söylenebilir.

O halde denilebilir ki *Yeni Atlantis* ütopyası *Novum Organum*'da ele alınan doğa bilgisi teorisinin, toplumsal hayatta tüm insanlık lehine nasıl kullanılabileceğini gösteren bir kurgudur. İlerlemenin motoru olarak görülen bilim her türlü kurumdan ayrı, özerk bir çalışma disiplini ile işlemektedir. Bu işleyişin en iyi seviyede gerçekleşebilmesi için bilim-din-devlet ayrışması belirli bir uzlaşa temelinde sağlanmıştır. Bacon'ın düşüncesinde böyle bir uzlaşa ve ayrışmanın yapılmasının temel sebebi ise insan anlığını kuşatan, oraya derinlemesine kök salan böylece doğayı yorumlamaya en büyük engel olan idollerin insanların bilinçlerine ve toplumsal hayata nüfuz etmesini önlemek içindir. Ancak bu idoller bertaraf edildiği takdirde bilim insanlık lehine ve insanlık için işleyecektir.

3.3.2. Yeni Atlantis'ten Hareketle Bilim ve Ütopya

Orta Çağ'ın sonlarından itibaren başlayan ve Rönesans dönemi boyunca ivme kazanan bilimsel gelişmeler sonucunda elde edilen ilerleme düşüncesi, bilimin tam anlamıyla ütopya ile birleşmesine olanak vermiştir. Başta Nicolas de Condorcet olmak üzere neredeyse tüm ilerleme teorisyenlerinin gözünde ilerlemenin temel motorunun bilim olduğu netlik kazanmıştır. Bu teorisyenlere göre geleceğin eşit, refah ve özgür toplumunun temelindeki maddi bolluğun kaynağının bilim olacağı düşünülmektedir. Bu sebeple bilim modern toplumda kabul edilebilir yegâne düşünme ve bilme biçimi olacaktır.²⁴¹

Bu iddianın düşünce tarihindeki yeri Bacon'ın epistemolojisi ile başlatılabilir. Bacon bilimde gerçekleşecek ilerlemenin insanlığın refahına hizmet etmekle yükümlü olduğunu söyler. Bu sebeple Aristoteles'in kendi kendine yeten bilim teorisinin yerine insanların ve medeniyetlerin iyiliğini ve gelişmişliğini gözetten bir keşif düşüncesi ortaya koyar. Bu sistemin uygarlaşmaya yardım etmek, insanların hayatlarını ve standartlarını iyileştirmek, yaşamdaki zorluk ve kötülükleri yenmek gibi büyük umutları vardır.²⁴² Önce hayal edip daha sonra bu ideallerinin peşinden

²⁴¹ Kumar, Ütopyacılık, s. 95.

²⁴² Höffe, s. 175.

gittikçe dünyayı değiştirebilme gúcünü keşfeden insanın yapması gereken, kendisini ileriye taşıyacak bilgiye erişmektir. Yaşamını daha iyi standartlara doğru yükseltmeye çalışan insan muktedir olmak için sürekli bilginin peşinden koşacaktır. Bu yüzden Bacon'ın epistemolojisi, bilimin teknik yanını vurgulaması sebebiyle kimi düşünürler tarafından Sanayi Devrimi'ni hazırlayan felsefi arka plan olarak sayılmıştır.

Bilimin Aydınlanma düşüncesinde merkezi bir öneme sahip olmasına Rönesans düşüncesinin son dönemlerinde yaşanan gelişmeler imkân verir. Fakat bilimin Rönesans dönemi boyunca istenilen olgunluk düzeyine eriştiği de iddia edilemez. Rönesans bilinci bilimin ilerletici bir güç olduğunu keşfetmiş, fakat onu işlevsel boyutta gerektiği kadar işleyememiştir. Bu sebeple önce hayal eden Rönesans bilinci, yeni dünyayı kurarak kendisinden sonraki çağlara öncülük etmeye çalışmıştır. Böylece bilim ve ütopya birlikteliğini sağlayan Rönesans bilinci esas gerçekliğe ulaşmak için görünüşteki gerçekliğe mesafe koymayı denemiştir. Bunu yaparken kurguladığı mükemmel yaşam ütopyalarda ortaya çıkacak, bu yaşamın reel yaşama kıyasla olması gereken ya da ulaşılması arzulanan bir insanlık düzeyi olduğu ise yabancılaştırma stratejisi kullanılarak gerçekleştirilecektir. O halde denilebilir ki ilerleme düşüncesi temelinde Rönesans bilinci için bilmek, kavramak ve fark etmek için bilime; yabancılaştırma için de kurguya ihtiyaç vardır.²⁴³

Yabancılaştırma stratejisi kullanılarak yaratılan kurgu ile bilinç, mevcut gerçekliğe mesafe koyarak ideal gerçekliği deneyimleyecek, böylece mevcut gerçeklik ile eleştirel bir yüzleşme içine girecektir. Bu işlem ütopyalardaki eleştirel ve muhalefet edici işlevin temel aracıdır. Bu kurgu vasıtasıyla ütopya, okuyucusunu içinde yaşadığı koşullara yabancılaştırmayı ve bu yabancılaştırmadan doğan mesafeyle onu eleştirel ve yapıcı bir pozisyona yöneltmeyi amaçlar.²⁴⁴ Yabancılaştırma genellikle üç tema üzerinden gerçekleşir. Bunlar olması istenen ve resmi çizilmiş bir alternatif toplum, bir yabancınn bu topluma yaptığı ziyaret ve yabancı ile o toplumun yaşam formlarının çarpışmasını anlatan ideolojik çekişmedir.²⁴⁵ *Yeni Atlantis* ütopyasında alternatif toplum Yeni Atlantis'e, eş deyişle

²⁴³ Çörekçioğlu, *Modernite ve Ütopya*, s. 83.

²⁴⁴ Çörekçioğlu, *Modernite ve Ütopya*, s. 78.

²⁴⁵ Çörekçioğlu, *Modernite ve Ütopya*, s. 89.

Bensalem halkına karşılık gelir. Ziyaret ise evrenin sınırlarının dolayısıyla da bilinçlerin gelişmesiyle coğrafi keşfe çıkan denizcilerin, kaza ve şans eseri Yeni Atlantis topraklarına ayak basmasına ve bu topraklarda kaldıkları misafirlik sürecine karşılık gelir. Bacon'ın ütopyasında işlenen ideolojik çekişme ise düşünürün fikirlerini özetleyen kırılma noktasıdır. Kurguda kendisini dış dünyadan yalıtmasına rağmen tüm medeniyetlerden bilim, teknik ve ahlak yönünden ileri seviyede olan bir toplumun, gelişmeye henüz başlamış ve yozlaşmış diğer toplumlarla karşılaştırması yapılır. Bacon bu karşılaştırmayı yaparken bilinçlerde fantezi yaratmaya çalışarak mükemmel bir ahlak anlayışı, eğitim düzeyi, sosyal ilişkiler ağı, gelişmişlik seviyesi ve demokratik bir işleyiş çizmekte ve gerçekliğe mesafe koymayı amaçlamaktadır. Böylece ideal olanı deneyimleyen bilinç mevcut olana karşı eleştirel bir tavır takınarak, sistemi eleştirel bir süzgeçten geçirecektir. Fakat hayal aleminden inerek ayakların yere basmasını sağlamak için de geçmiş zaman dilimiyle tarihsel bir yakınlık kurmuş, ayrıca toplumun mükemmellik seviyesine nasıl geldiğini ampirik veriler ile anlatmaya çalışmıştır. Söz konusu yakınlık bağına Avrupa tarihinin kayıp mirasını yeniden canlandırmak temelinde Platon'un Atlantis efsanesine dayandırarak tarihin geçmiş zaman kipi ile kurmuştur. Bir ada olarak Yeni Atlantis'in coğrafi keşifler sonucu keşfedilen -başta Amerika olmak üzere- adalardan biri olabileceği izlenimini ise tarihin şimdiki zaman kipi ile kurmaya çabalamıştır. Böylece geçmiş ve şimdi üzerinden kurduğu bağ ile rasyonel veriler üzerinden, mükemmel ama olmayan yeri, geleceğe gönderimle kurgulamıştır. Bu gönderim ile ilk aşamada eleştirmiş olduğu mevcut sistemin yerine tarihsel dinamiklerin kendisine sunduğu realite dayanağından yararlanarak yeni bir düzen oluşturmuştur. Bunu yaparken ilerletici moment olarak bilim ve bilimin verilerini almıştır. *Yeni Atlantis* ütopyasında Salomon Evi vasıtasıyla gerçekleştirilen deneyler, buluşlar ve keşifler insanın hâkimiyet alanının sınırlarını genişleterek, insanlığın mümkün olan her şeyin sırrına erişebilmesini amaçlar. Basit bir bilim-kurgu niteliğinde anlattığı deneyler, buluşlar, yenilikler düşünürün ütopyasının hem nitelik hem de nicelik olarak önemli bir bölümünü oluşturur. Bloch'un deyişiyle denilebilir ki, Bacon'ın metni klasikler dizisi içinde daha iyi bir yaşamı sağlayacak teknik üretici güçleri belirleyici bir

mevkiye oturtan tek ütopyadır.²⁴⁶ Ya da Brian Vickers'ın deyimiyle söylenecek olursa “Yeni Atlantis’in dünyası, fantezi değildir; modern bilimin ve teknolojinin dünyasıdır.”²⁴⁷

Sonuç olarak Bacon'ın bir anlamda modern dönemin ana savlarını oluşturacak temelleri attığı da söylenebilir. Nitekim geleneksel okumalara göre bilimin teknik yönünün açığa çıkmasının ve ideolojik bir aygıt dönüşmesinin temel sebebi olarak Baconcu epistemoloji gösterilir. Fakat burada ayırt edilmesi gereken husus modern bilim imgesinin olgunlaşmamış haline sahip Rönesans dönemi biliminin, güç ve kontrol mekanizmaları tarafından henüz ideolojik bir aygıt olarak kullanılmadığı gerçeğidir. Bu hususta kanımca Baconcu epistemolojinin -özellikle- sorumlu tutulması çok da doğru bir yaklaşım değildir. Kaldı ki Bacon'a dair yapılan böylesi bir kötümser okuma, Baconcu epistemolojinin yüzeysel değerlendirilmesine ve cümlelerin önündeki ve arkasındaki bağlamları özümsemeden cımbızla çekilerek alınmış tek bir vurgunun öne çıkarılmasına yol açmıştır. Bacon'ın, bilimi diğer bilme türlerinden üstün tuttuğu hatta kurmuş olduğu yöntemin bütün bilimler için uygulanabilecek yetkin bir yöntem olduğunu iddia etmesi göz ardı edilemez. Fakat bu sav değerlendirilirken iddia edildiği dönemin de göz önünde bulundurulması gerekir. Orta Çağ'da bilimin ve hatta diğer bilme türlerinin teolojik argümanlar doğrultusunda desteklenerek metafizikleştirilmesi, bilme türlerinin özerk hareket edememesine ve kendi doğalarına uygun düşünsel ve pratik çalışmalar yapamamasına neden olmuştur. Bu bağlamda Baconcu epistemolojinin bilimi öne çıkarması pozitif bir şekilde okunabilir. Bacon'ın bu noktada işlemiş olduğu devletin bilimsel gelişmelere yönelik tarafsız tavrı (din-devlet-bilim ayrımı) ve bilim insanların keşiflerini devletle ve birtakım resmi kurumlarla paylaşıp paylaşmama noktasında sınırsız bir özgürlüğe sahip olması gerektiği düşüncesi bilimin manipülasyon aracına dönüşmesine engel olacak türde iyimser bir okumanın yapılabilmesini mümkün kılabilir. O halde denilebilir ki Baconcu bilim imgesi modern dönemin distopyasına konu olmaktan çok karanlık dönemin ütopyasına umut itkisi olmuştur. Elbette karanlık dönemde bilimin bir ütopya olarak iyi yaşam idealine hizmet etmesi, modern dönemde yaşanmış katastrofiler sonucunda bilimsel

²⁴⁶ Bloch, Umut İlkesi, Cilt: 1, s. 788.

²⁴⁷ Brian Vickers, **Francis Bacon**, Longman, Londra, 1978, ss. 28-29.

etkinliğin distopyaya dönüşmesine engel olamamıştır. Fakat bunun sebebi ütopyanın zıttı olan distopya ile arasına çizdiği çizginin manipülasyona açık ince nüansından kaynaklanır. Bu ince çizginin kavramsal düzlemde negatif anlamda ideolojiye karşılık geldiği söylenebilir. Ütopyanın eleştirel işlevini kaybetmesi negatif anlamda ideolojiye dönüşmesine ve böylece dogmatikleşmesine sebep olur. Fakat Baconcu epistemolojinin bu dönüşüme engel olmaya yönelik savlar ürettiği de pekâlâ söylenebilir. Öyle ki bir Rönesans dönemi ürünü olan Baconcu bilim imgesinde bilim, imgelemi esir almamış eş deyişle ütopya ile kurduğu eleştirel bağı koparmamıştır. Özellikle Bacon'ın idoller öğretisi bu dönüşüme engel olabilecek bir yaklaşım şeklinde okunabilir. Bu bağlamda doğayı düzgün bir şekilde yorumlamaya engel olan idollerin varlığını zihinlerden ve toplumsal alandan bertaraf etme girişimi, bilimin ideolojik bir aygıt olarak kullanılmasına engel olabilir. O halde *Yeni Atlantis* ütopyasından hareketle bilimin kendisinin değil, bilimsel işleyiş sürecinin ve işletim basamaklarının içkin bir şekilde eleştirilebilmesi mümkündür. Bu eleştiri yapılırken ütopyanın yabancılaştırma stratejisi kullanılabilir. Görünüşte olana mesafe koyulup iyi yaşam idealini önceleyen bir tasarımla içkin bir eleştiri yapılabilir. Fakat eleştirinin dinamik kalması negatif anlamda ideolojiye dönüşmemesine bağlıdır. Dolayısıyla bilim gibi ütopyanın kendisi de bu eleştiri sürecine tabi tutulmalıdır. Bunun için iyi yaşam idealini temalaştıran ve içerik kazandıran her ütopyanın kendi içinden devinimsel bir şekilde eleştirilebilmesi gerekir. Bu yolla bilim ve ütopya arasındaki eleştirel bağı yeniden kurmaya çalışmak bilimin ideolojik bir siyasi propaganda aracına dönüşmesine engel olabilir.

SONUÇ

Rönesans, matbaanın icadı ve Amerika'nın keşfi ile doğan kültürel atmosfer, insanlığın daha iyi bir dünyanın var olabileceğine dair umutlarını besleyerek mevcut sistemi ve hayat düzenini sorgulama imkânı yaratmıştır. Bu sorgulama ile birlikte insanlık için yeni plan ve tasarımlar üretme ihtiyacı doğmuştur. Böylece toplumsal eleştiri ve daha iyi bir hayat özleminin kurgusal bir düzlemde ütopyalar aracılığıyla verilmesi hedeflenmiştir. Bu hedefin içeriği Rönesans'ta beliren yeni epistemolojik çerçeve ile doldurulmuştur. Bu durum, insanlığın ilerlemesi için yeni tasarımlar üretmeye ve bu çerçevede bilimin ütopya ile birleşmesine olanak tanımıştır. Ancak bilim ve ütopya arasında Rönesans'ta kurulan bağın kurgusal düzlemden reel düzleme aktarımı bilimin imgelemi esir almasıyla sonuçlanmıştır. Böylece bilim ve ütopya arasında kurulan bağ zaman içinde zayıflamış, ütopyanın yerine doğanın ve toplumun hakiki bilgisini sağlayacak somut bilimsel yöntem konmuştur. Bu yöntem aracılığıyla elde edilecek bilgi bireyin maruz kaldığı her türlü belirsizlikten ve korku durumundan onu kurtarmaya yarayacaktır. Her türlü bilinmeyen şey bilimsel bilginin ışığı ile bilinebilir hale getirilecek ve böylelikle dünya gizlerinden arındırılacaktır. Ancak ne yazık ki bu vaatler iyi yaşam idealinin parçalanması ile sonuçlanmıştır. Bilgi -özelde bilim- ve iyi yaşam ideali arasında oluşan yarıklık, insanlık değerleri açısından trajediler yaratmıştır. Bir yandan bilimsel girişimler kanalıyla elde edilen bilgi sayesinde teknoloji gelişmiş, birçok medeniyet refah seviyesini yakalamış ya da o seviyeye yaklaşmıştır. Fakat beri yandan bu gelişme etik değerler gözetilmeden gerçekleşmiş, bunun sonucunda da teknolojiyi elinde bulunduran sosyal gruplar ya da egemen ülkeler yoksulluğun, sömürünün ve baskının derecesini arttırmıştır. Etik değerlerin ve toplumsal sorumluluğun bir kenara bırakılması eş deyişle bilgi ve bilimin pragmatik ve teknik boyutunun öne çıkarılması kültür, ekoloji, yaşam biçimi ve düşünce yapısı bağlamında bir takım tahribatların meydana gelmesine yol açmıştır. Bilimsel bilgi araçsallaşmış; modern bilim, daha iyi bir yaşam misyonunu yerine getirememiştir.

Rönesans döneminde bilim ile ütopya arasında kurulan ve sonrasında kopan bağ bu problem çerçevesinde değerlendirilebilir. Ütopya mevcut sistemi eleştiren ve sorgulayan bir ideal tasarımkken zamanla kendi mevcudiyetini realiteye dökmüş, başlangıçta barındırdığı eleştirel işlevi yitirerek dogmatikleşmiştir. Oysaki

ütopyanın asıl değeri eleştirisidir; dolayısıyla gücü uygulanabilirliğinde değil, olası geleceklerle kurduğu ilişkidir.²⁴⁶ Fakat zaman içinde pratiğe dökülen tasarım eleştirel işlevini yitirerek statikleşme tehlikesi gösterir. Bu da amaçlar ve araçların birbirine karışmasına, olası bir tasarımın realiteye dönüşerek dogmatikleşme tehlikesi göstermesine neden olur. Hâlbuki ütopyanın değeri olası gelecekler, alternatifler ve öteki ile kurduğu ilişkide saklıdır.

“Çarkları işler halde tutmak için elzem olan aklın “başka olan”ı da içermesi zorunludur. İnsan düşünmeye başladığında salt röprodüksiyonda takılıp kalamaz. Gerçekte illaki böyle olduğu anlamına gelmez bu, ama insanın “başka olan”ı hesaba katmadan düşünmesi mümkün değildir. Bugünkü aptallaşma doğrudan ütopyadan kopmanın bir sonucudur. Ütopyanın istenmediği yerde düşünce kuruyup gider. Düşünce salt ikileme içinde ölür.”²⁴⁷

Yeni bir yaşam vizyonu olan ütopya bunu gerçekleştirebilmek için daha çok bilim kanalını kullanmayı tercih etmiştir. Bilimin belirli bir ütopyanın gerçekleşiminin hizmetinde kullanılması bilimsel hedeflerin ütöpik düşünce ile birleşmesine olanak tanısa da aslında bu birleşme bilimin gerçek anlamda ütopyadan kopması anlamına gelir. Çünkü gerçekleşmiş bir ütopya eleştirel damarını kaybetmiş metafizik bir sistemi temsil eder. Dolayısıyla eleştiri faaliyetinin göz ardı edildiği bir tasarımın gerçekleşiminin ortaya koyduğu yapı otoriter bir sistemden öteye gidemez. Bu haliyle ütopya modernitenin temel vaatlerine karşı güvensizliğin oluştuğu, kültürel ve politik açıdan tahakküm edici gücünün açığa çıktığı, iki büyük dünya savaşı gibi katastrofelerin yaşandığı, Nazizm ve Stalinizm gibi totaliter rejimlerin deneyimlendiği ve nihayetinde bir grup elitistin kendileri haricindeki sosyal gruplara distopyayı yaşatmak pahasına kendi ütopyalarını gerçekleştirdiği dogmatik bir ideolojik çerçeveye dönüşmüştür. O halde eleştiri faaliyetini yerine getiremeyen ütopya gerçekleşmiş cehennem

²⁴⁶ Kumar, Ütopyacılık, s. 12.

²⁴⁷ Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, **Teori ve Pratik Üzerine: Bir Tartışma (1956)**, çev. Orhan Kılıç, Metis Yayınları, İstanbul, 2013, s. 12.

olarak²⁴⁸ teknik yönüyle baskın konuma geçen bilimin yarattığı distopyaya dönüşmüştür. Ütopyanın gerçekleştirilmesine yapılan vurgu, bir kontrol aracı olarak bilimin çağı ele geçirmek istencinde saklıdır. Bilimin bu istencini gerçekleştirmesi için ütopyalarda kurgulanan ideal tasarımlara ihtiyacı vardır. Bilim böylece kendi hedefini ütopyada yer alan ideal toplum vizyonu olarak sunar. Bilimsel işleyişin bir misyon doğrultusunda hareket etmesinin, eş deyişle araçsallaşmasının sebeplerinden biri, bilimin negatif anlamda ideolojik bir işlev kazanmasıdır. Çoğu zaman bu işlev siyasi ve ekonomik niteliktedir. İşte tam olarak burada bilimin ütopyayla birleşmesinin ana sebebi açığa çıkar. Çalışmada incelendiği üzere ütopya ve ideoloji kavramsal düzlemde karşıt anlamlara sahip olmasına rağmen, bu iki düzlemin kuvvetli bir biçimde birbirini içerdiği, eş deyişle birbirinden doğarak birbirini taşıdığı söylenebilir. Dolayısıyla ütopyaları tarihin siyasal tamamlanışı olarak kavradığımızda bilimin araçsallaşarak ütopyacı düşünceye angaje olması hem çok kolay hem de kaçınılmazdır.

“Bir ütopyacı görüş, siyasi bir deyimden sonra uyduruklaşır veya kendisiyle çelişir; eski adaletsizliğe yeni adlar takar. (...) Ütopyalar (...) dünyanın sonu getirecek özgün bir teknoloji, cennetin kapılarını zorlayacak bir teknik araç geliştirdiklerine savunucularının kendilerini inandırabildiği ölçüde ideolojik olarak zehirli hale gelmiştir.”²⁴⁹

Böylece modern dünya ütopyası bilim aracılığıyla insanlığın özgürleşimi, refahının ve mutluluğunun artırılması bir yana, eski zorbalık biçimlerinin yeni bir kitlesel demokratik siyaset ve hayırsever devlet planlaması maskesi altında geri dönmeye ve görülmedik ölçüde köleliğe ve kısırlığa boğulmuş bir dünyanın yaratılmasına neden olmuştur.²⁵⁰ Bilimsel araştırma verileri ve deneyimlerinin zamanla kitle imha silahlarına dönüşmesinden, bilginin araçsallaşmasıyla birlikte bilim insanların toplumsal sorumluluklarını unutup bilimsel üretimin egemen

²⁴⁸ Ömer Naci Soykan, Besim F. Dellaloğlu ve Ferda Keskin, “Adorno ve Yapıtı” **Cogito**, Yapı Kredi Yayınları, Sayı: 36, 2003, s. 61.

²⁴⁹ Leszek Kolakowski, “The Death of Utopia Reconsidered”, **The Tanner Lectures on Human Values**, (Der. S. M. McMurrin), Cambridge University Press, Cambridge, 1983, ss. 240, 242.

²⁵⁰ Kumar, Ütopyacılık, s. 148.

güçlerin ideolojik silahı haline gelmesinden, modern çağda gerçekleşen tüm kanlı savaşlardan, modern zamanların büyük ütopya deneylerinin başarısızlığa uğramasından ve bunun gibi daha birçok şeyden sonra bugün ütopycacı düşüncęyi ne besleyip canlı tutabilir? Ya da acaba bu sorunsal ütopyanın sonu anlamına mı gelmektedir? Eğer ütopyanın sonu gelmemiş ise modern dünyaya yeni bir gündem veren ütopya, beş yüz yıl sonra bugün ne işe yarayabilir?²⁵¹ Ütopyanın bu yeni işlevinde bilimin herhangi bir rolü olabilir mi?

Bilim ve ütopya arasındaki bağa ve ütopyanın gerçekleşmesine ilişkin yapılan geleneksel okumaların temellendiğı genel kanı söz konusu problemin düşünsel kaynaklarından biri olarak Francis Bacon'ın epistemolojisini göstermektedir. Ne var ki özellikle Rönesans döneminde her şeyin kendi içinde karşıtını içermesinden hareketle yapılan alternatif okumalar Bacon'ı bilim ve ütopya ilişkisine yönelik perspektifini problemde çözüm noktası olarak ele alınabilecek bir söylem haline getirebilir. Bu bağlamda çalışmada birbiriyle ilişkili iki ayrı olanak ileri sürölmüşür. Birincisi bilim ve ütopya problemi çerçevesinde geleneksel yorumun aksine Bacon'a ilişkin yeni bir okumanın yapılabilmesi, Bacon'ın epistemolojisinde kurmuş olduğı bilgi-güç ve bilimsel bilgi-toplumsal sorumluluk ilişkisini yeniden incelemeyi olanaklı kılmıştır. İkincisi ise çağımızda Feyerabend'e referansla hasta olduğı ileri sürölen bilimin iyileşebilmesi için ütöpic düşünce ile yeniden eleştirel bir bağlantı kurulması gerekliliğı iddiasıyla yeni okumaların olanaklı olduğı ileri sürölmüşür.

Özellikle *Yeni Atlantis* ve *Novum Organum*'daki düşüncelerinden hareketle denilebilir ki Baconcıcı eleştirel tavrın kendisi hem bilimsel etkinliğe hem de ütöpic düşünceye uygulanabilir. Bu çerçevede Bacon'ın en bilinen ve Aydınlanma eleştirmenlerinin açık bir şekilde eleştirdiğı özdeyişlerinden biri olan “bilgi güçtür” ifadesi geleneksel okumanın yorumlayageldiğı gibi egemen grupların hegemonik gücünü mü kastetmektedir? Bacon'ın tutku türlerinde konu ettiğı üzere bu güç Tanrı Krallığı'nın dogmatik ve *apriori* açıklamalarına karşı evrensel insani değerlerin gözetildiğı, bütün insanlığı kapsayan İnsan Krallığı'nın daha iyi ve konforlu olana ulaşma arzusunu üreten ve geliştiren beyinlerin açıklamalarıyla

²⁵¹ Kumar, Ütopycılık, s. 135.

beslenen araştırmacı ve teknik özellikleri barındıran güçtür. Dolayısıyla kanımca bu türden bir güç bilgiye negatif anlamda ideolojik bir karakter yüklemesiz. Hatta Bacon'ın epistemolojisinde bilginin ideolojik bir aygıt haline gelmesinin önüne geçilmeye çalışıldığı bile söylenebilir.²⁵² Her türlü dogmatik öğretinin ve kalıplaşmış düşüncenin bir öğretisi haline gelmemesi için idollerin, deneyimin ışığıyla yıkanması ve zihinden atılması gerektiği söylenmektedir. Bu eksende idoller eleştirisi, bilim-ütopya bağına pozitif yönde işlevsellik kazandırabilecek bir felsefi yaklaşım olarak görülebilir.

Bacon'a göre ütopya gibi bilim de iyi yaşamı hedeflemelidir. Ancak bu şekilde bilimin insanlığa ve topluma karşı sorumluluğunu göz ardı etme tehlikesinin önüne geçilebilir. Peki, çağımızda bilimin tekniğe indirgenmesinin önüne geçilmesi mümkün müdür? Bu aşamada önemli olan, bilimin *theoriaya* dayalı bir etkinlik olduğunun unutulmaması ve asıl ilkesinin dünyayı anlama ve anlamlandırma çabası olduğudur. Bilime bu özelliklerinin geri kazandırılması için yardımcı olacak şey ise ütopyacılık düşüncesi ve bilimin bu düşünce ile kurabileceği eleştirel bağıdır. Bu hususta bilime dair problematikler üç ana başlık altında toplanabilir. Birincisi bilimin negatif anlamda ideoloji yüklü siyasi bir mekanizmaya dönüşmesinin engellemek için ne yapılmalıdır? İkincisi diğer bilme türleri üzerinde hâkimiyet kuran bilimin çağı ele geçirme isteğinin önüne nasıl geçilebilir? Üçüncüsü ise bilimin iyi yaşam misyonunun bütün insanlık için geçerli olan evrensel bir misyon olduğunu hatırlamak için ne yapmak, bu ilkeyi neyle desteklemek gerekir?

İlk olarak, işleyişini etik ilkelere dayandırmaksızın yalnızca mevcut pratiklere uydurmaya çalışan oportünist tavrıyla bilimin yüklendiği ideolojik misyondan arındırılması gerekir. Bacon'ın idoller öğretisi bu problematiğe yönelik faydalı çözümler üretebilmenin önünü açabilir. Bacon'a göre herhangi bir teorik sistemin, dünya görüşünün veya felsefenin dogma niteliğinde benimsenmesi insanlığın doğrudan ya da dolaylı bir şekilde idoller tarafından kuşatılmasına sebep olur. İnsanlığın bu idollere karşı kendini koruması ve yanlış fikirlere saplanmaması için zihni deneyimin ışığıyla yıkayarak, her türlü sistemi kritize etmesi gerekir.

²⁵² Bu konuya dair detaylı okumalar Bacon'ın *Novum Organum*'da yer alan tutku türleri ve *The Advancement Of Learning*'de yer alan düşüncelerinden hareketle geliştirilebilir.

Bacon bu fikri özellikle Aristotelesçi yöntemi eleştirmek için kullanmıştır. Bilimsel yöntem açısından zamanında büyük bir otorite olarak kabul edilen Aristotelesçi yöntem Bacon tarafından nasıl eleştirildiyse aynı şekilde bizim de bugünkü bilim anlayışına dair eleştiri yapabilmemiz gerekir. Bu eleştirinin yapılabilmesi için ütöpik düşüncenin, başka bir deyişle geleceğe dair umut itkisinin olması gerekir.

İkinci olarak, bilimin diğer bilme türleri üzerinde hâkimiyet kurarak çağı ele geçirme istencinin önüne bilimi ütöpik düşüncenin merkezi ögesi yapmamakla geçilebilir. Aslında ütopya da hiçbir öğreti, doktrin ya da alan merkezi öge olarak konumlanmamalıdır. Ütopyanın refah, adil ve mutlu bir hayat için merkezine bilimi koyması ve sonrasında yaşanan trajik deneyimler ile bilimin distopyaların merkezi ögesi haline gelmesi hiçbir öğretinin ideal yaşam vizyonu altında idealleştirilmemesi gerektiğinin en açık göstergesidir.

Üçüncü soru ise bilimin iyi yaşam misyonunu bilimsel işleyiş pratiklerinde sürdürebilmesi için bütün insanlık için geçerli olacak bir umut itkisi taşıması ile giderilebilir. Bacon'ın *Yeni Atlantis* ütopyasında yapmış olduğu din-devlet-bilim ayrımı bu problemde oldukça zihin açıcı bir girişimdir. Bilimin, etkinlik sürecinde iyi yaşam idealini gözeterek hareket etmesi için bilim insanlarına toplumsal sorumlulukları gözeterek davranmaları gerektiği ilkesi benimsetilmelidir. Böylece bilimsel işleyiş etik değerleri benimseyerek güç ve kontrol mekanizmaları ile arasına mesafe koyabilir. O halde denilebilir ki eleştirilmesi gereken şey bilimin kendisi değil bilimsel etkinlik süreci ve bilimsel pratiklerdir. Bunun için bilimsel işleyişin, Bacon'da ki toplumsal sorumluluk fikri ve idoller öğretisini kullanarak eleştirilebilmesi gerekir. Bu eleştirinin olmazsa olmazı felsefedir çünkü felsefe, bilimsel pratiklerin içeriden eleştirilebilmesinin imkânını taşımaktadır.

Bu tespitlere ek olarak, bilimin sağlıklı bir eleştiri sürecinden geçebilmesi için ütopyanın da eleştiri sürecinden geçmesi gerektiği söylenebilir. Ütopya da yapılan kavram analizleri ve eleştiriler göstermiştir ki ütopyaların distopyaya dönüşme ihtimali, onların negatif düzeyde ideolojilere dönüşme ihtimaline bağlıdır. Bu ihtimal ise ütopyaların kurulumu ile yakından ilgilidir. O halde çağımızda kurulabilecek bir ütopyanın içkin/eleştirel bir ütopya olması gerekir. Eleştirel bir ütopyanın mevcudiyetini ortaya koyan temel savlardan biri tanımlayıcı

uygulamalardan kaçınma gerekliliğidir.²⁵³ Eleştirel ve içkin ütopyanın merkezi ögesi ya da ağırlık merkezi olmamalıdır. Bu tarz bir ütopyanın tek ilkesi iyi yaşam ideali olmalıdır. Bu idealin hedefi ise insanlığı mutluluğa ulaştırmaya çalışmaktır. Fakat iyi yaşam idealinin manipülasyona uğramaması için mutluluğu temalaştıracak herhangi bir somut ilke ya da öğreti konulmaması gerekir.

Ütopyaları değerli kılan uygulanabilir işlevsel yanı değil, eleştirel damarıdır. O halde, içkin ve eleştirel ütopya mevcut sistemi ve pratikleri eleştirirken, kendisini de sürekli eleştiri sürecine tabi tutacaktır. Ütopya bu kesintisiz eleştiri devinimini canlı tutabilmek için geleceğe dair umut itkisi barındırmalıdır. Fakat bu itki geleceğe dair bütünlüklü bir söylem geliştirmeyecek, geçmişin eleştirisinden hareketle bugüne dair somut bir eleştiri yapacaktır. Ütopyaya ilişkin yabancılaştırma stratejisinin de temel işlevi zaten budur. Bu eleştirinin yapılabilmesi dogmatik, ideolojik ve duygusal bağlardan sıyrılarak görünüşte olana mesafe koymayı gerektirir. Böylece bugüne referansla geçmişe dair eleştirel bir durum betimlemesi yapılabilir. Ütopyaya ilişkin yabancılaştırma stratejisinin temel işlevi de zaten budur.

Sonuç olarak, Rönesans'tan itibaren bilimin başarılarının fark edilmesi ve insanlığa refah seviyesi yüksek, adil ve mutlu bir hayat sunacak temel alan olarak görülmesi bilimin ütopyalarda merkezi öge olarak işlenmesine neden olmuştur. Bilimin zaman içerisinde görülmedik ölçüde yıkım ve trajedilere yol açması, zamanla aynı etkinliğin distopyaların merkezi ögesi olarak ele alınmasına sebep olmuştur. Bu durum yeniden bilim ve ütopya arasında pozitif yönde bir bağ kurmayı gerekli kılmaktadır. Fakat bu yeni ilişki biçiminde bilim, ütopyaların merkezi ögesi olarak ele alınamaz. Bilimsel işleyiş ve etkinlik sürecinin içkin ütopya yoluyla eleştirilmesi bize iki şey kazandıracaktır. Bunlardan birincisi -ki bu modern bilime dair yapılan eleştiri olacaktır- geçmişte karşılaşılan trajedilerin bilimsel ve teknik kaynaklarını ortaya çıkaracaktır. İkinci ve daha önemli eleştiri ise bilimsel pratikler bağlamında geçmişin içinde taşınan ancak gerçekleşmeyen pozitif itkileri geçmişten bugüne aktararak ortaya çıkarmaya çalışacaktır. Bu çaba, günümüzde, bilimsel pratiklere yönelik krizin aşılmasında gerekli olsa da yeterli

²⁵³ Nicolai Berdyaev, **Democracy, Socialism and Theocracy in The End of Time**, çev. D. Attwater, Sheed, London, 1933, s. 188.

değildir. Eleştirinin dinamik kalması için ütopyanın kendisi de eleştiri sürecine tabi tutulmalıdır. Böylece ütopya yönelik her eleştiri beraberinde içkin bir eleştiri sürecini getirecektir. Bu duruma bağlı olarak Bacon'ın idoller öğretisinin, bilim ile ütopya arasındaki bağın eleştirilebilmesi için elverişli bir zemin olduğu ileri sürülebilir. İdoller öğretisi ile bilimin egemen güçler tarafından kitleleri yönlendirecek ve hegemonya altına alacak bir manipülasyon aracı olarak kullanılmasının önüne geçilebilir. Bilimin ve bilim insanının toplumsal sorumluluğu vurgusu, bilimin etik kurallar çerçevesinde iyi yaşam ideali ile bağ kurmasını sağlayabilir. Bilimsel etkinliğin işletim basamaklarının sorgulanması ise Bacon'ın vurguladığı gibi bilim-din-devlet ayrımı doğrultusunda yeniden düşünülebilir.

KAYNAKÇA

Adorno, Theodor W. ve Max Horkheimer, **Teori ve Pratik Üzerine: Bir Tartışma (1956)**, çev. Orhan Kılıç, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.

Akkaş, Sema Önal. “Bacon ve Vico’da İlahi ve İnsani Bilgi”, **Felsefe Dünyası**, Sayı: 39, 2004, ss. 133-143.

Anderson, Fulton H. (Ed.), **The New Organon and Related Writings**, Liberal Arts, New York, 1960.

Aristoteles. **Ruh Üzerine**, çev. Zeki Özcan, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

Aristoteles. **Metafizik**, çev. Prof. Dr. Ahmet Arslan, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1996.

Aristoteles. **Organon IV İkinci Analitikler**, çev. Prof. Hamdi Ragıp Atademir, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967.

Aristoteles. **Organon V Topikler**, çev. Prof. Hamdi Ragıp Atademir, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1952.

Bacon, Francis. “De Augmentis Scientiarum”, **The Philosophical Works of Francis Bacon**, (Ed. John M. Robertson), Books For Libraries Press, New York, 1970.

Bacon, Francis. **Novum Organum**, çev. Sema Önal, Say Yayınları, İstanbul, 2012.

Bacon, Francis. **Seçme Aforizmalar**, çev. C. Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Bacon, Francis. **The Advancement of Learning**, Serenity Publishers, United States of America, 2008.

Bacon, Francis. **The New Organon**, (Ed. Lisa Jardine ve Michael Silverthorne), Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

Bacon, Francis. **The Works of Francis Bacon, Lord Chancellor of England: With a Life of the Author**, Cilt: 1, Basil Montagu, Parry&McMillan, Philadelphia, 1859.

Bacon, Francis. **Yeni Atlantis**, çev. Çiğden Dürüşken, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011.

Berdyaev, Nicolai. **Democracy, Socialism and Theocracy in The End of Time**, çev. D. Attwater, Sheed, London, 1933.

Berlin, Isaiah. **Kirpi ile Tilki Seçme Makaleler**, (Der. Murat Borovalı), çev. Mete Tuncay ve Zeynep Mertoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

Berner, Marie-Louise. **Journey Through Utopia**, Freeport Books For Libraries Press, 1950.

Bloch, Ernst. **Umut İlkesi**, çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, Cilt: 1, İstanbul, 2011.

Bloch, Ernst. **Rönesans Felsefesi**, Çev. Hüsen Portakal, Cem Yayınevi, İstanbul, 2010.

Bumin, Tülin. **Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

Burckhardt, Jacob. **İtalya’da Rönesans Kültürü II**, çev. Bekir Sıtkı Baykal, İstanbul, 1977.

Burke, Peter. **Rönesans**, çev. Özkan Akpınar, Babil Yayınları, İstanbul, 2010.

Cevizci, Ahmet. **On Yedinci Yüzyıl Felsefe Tarihi**, Asa Kitabevi, Bursa, 2007.

Cevizci, Ahmet. **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Cioran, Emil Michel. **Tarih ve Ütopya**, çev. Haldun Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.

Cushing, James T. **Fizikte Felsefi Kavramlar 1**, çev. B. Özgür Sarioğlu, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2010.

Çevik, C. Cengiz. “Francis Bacon’da Bilgi Anlayışı Üzerine”, **Kutadgubilig**, Sayı: 15, 2009, ss. 87-112.

Çotuksöken, Betül. **Ortaçağ Yazıları**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1993.

Çörekçioğlu, Hakan. **Modernite ve Ütopya**, Minval Yayınları, İstanbul 2013.

Çörekçioğlu, Hakan. **Rönesans’ın ‘Doğa’sı**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2005.

Demir, Ömer. **Bilim Felsefesi**, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Edwards, Paul. (Ed.), **The Encyclopedia of Philosophy**, Collier Macmillan Publishers, Cilt: 1, London, 1972.

Fara, Patricia. **Bilim Dört Bin Yıllık Bir Tarih**, çev. Aysun Babacan, Metis Yayınları, İstanbul, 2012.

Funari, Anthony J. Francis **Bacon and the Seventeenth Century Intellectual Discourse**, Palgrave Macmillan, United States of America, 2011.

Gombrich, Ernst H. **Sanatın Öyküsü**, çev. Erol Erduran ve Ömer Erduran, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

Goodwin, Barbara ve Keith Taylor. **The Politics of Utopia: A Study in Theory and Practice**, Hutchinson University Library, London, 1982.

Gökberk, Macit. **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.

Gray, John. **Kara Ayin: Apokaliptik Din ve Ütopyanın Ölümü**, çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.

Gülenç, Kurtul. “Bir Mit Olarak Aydınlanma” **Felsefe Söyleşileri V-VI**, Maltepe Üniversitesi Yayınları, (Ed. Betül Çotuksöken ve Ahu Tunçel) Sayı: 49, 2011, ss. 37-62.

Gülenç, Kurtul. **Eleştiri, Toplum ve Bilim: Frankfurt Okulu Üzerine Bir İnceleme**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

Güzel, Cemal. “Bilgi, Bilim, Bilimde Kesinlik” **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 20 Sayı:1, 2003, ss. 126-139.

Güzel, Cemal. **Bilim Felsefesi**, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2010.

Hall, Alfred R. **The Scientific Revolution 1500-1800**, Longmans, London, 1962.

Hançerlioğlu, Orhan. **Düşünce Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.

Helvacıoğlu, Ender. (Der.), **Bilimsel Devrimin Başyapıtları**, Bilim ve Gelecek Kitaplığı 29, 7 Renk Basım Yayım ve Filmcilik Ltd. Şti, İstanbul, 2012.

Hesiod, **Works and Days and Theogony**, çev. Stanley Lombardo, Hackett Publishing Company, Cambridge, 1993.

Hobsbawm, Eric J. **Primitive Rebels: Studies in Archaic Form of Social Movement in the 19th and 20th Centuries**, Manchester University Press, Manchester, 1959.

Honer, Stanley M. ve Thomas C. Hunt ve Dennis, L. Okholm. **Felsefeye Çağrı**, çev. Hasan Ünder, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

Horkheimer, Max ve Theodor W. Adorno, **Aydınlanmanın Diyalektiği**, çev. Oğuz Özügül, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005.

http://en.wikisource.org/wiki/Novum_Organum, (16.11.2014).

<http://www.essential-humanities.net/western-art/sculpture/renaissance/#early-renaissance>, (03.05.2014).

<http://www.italian-renaissance-art.com/Renaissance-Sculpture.html>, (08.05.2014).

<https://archive.org/stream/levitedepiveccel03vasa#page/n3/mode/2up>, (23.04.2014).

Jameson, Fredric. **Ütopya Denen Arzu**, çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.

Koestler, Arthur. **Bir Bilim Tarihi Kitabı Uyurgezerler**, çev. Ekrem Berkay Ersöz, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2013.

Kolakowski, Leszek. “The Death of Utopia Reconsidered”, **The Tanner Lectures on Human Values**, (Der. S. M. McMurrin), Cambridge University Press, Cambridge, 1983.

Koyre, Alexander. **Yeniçağ Biliminin Doğuşu**, çev. Kurtuluş Dinçer, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1989.

Kumar, Krishan. **Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya**, çev. Ali Galip, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2006.

Kumar, Krishan. **Ütopyacılık**, çev. Ali Somel, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.

Lecourt, Dominique. **Bilim Felsefesi**, çev. Işık Ergüden, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

Levin, Harry. “The Great Good Place”, **Utopian Thought in the Western World** Frank E. Manuel ve Fritzie P. Manuel The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1979.

Levitas, Ruth. **The Concept of Utopia**, Syracuse University Press, Great Britain, 1990.

Loose, John. **A Historical Introduction to the Philosophy of Science**, Oxford University Press, New York, 1972.

Mannheim, Karl. **Ideology and Utopia**, çev. Louis Wirth ve Edward Shils, Routledge, London, 1979.

Mannheim, Karl. **İdeoloji ve Ütopya**, çev. Mehmet Okyayuz, De Ki Basım Yayım, Ankara, 2009.

Manuel Frank E. ve Fritzie P. Manuel. **Utopian Thought in the Western World**, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1979.

Mattelart, Armand. **Gezegensel Ütopya Tarihi**, çev. Şule Çiltaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.

Michelet, Jules. **Rönesans**, çev. Kazım Berker, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2000.

More, Thomas. **Ütopya**, çev. Sadık Usta, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.

Moylan, Tom. **Demand The Impossible**, Menthuen, London, 1986.

Mumford, Lewis. Utopia, **The City and The Machine**, (Der. F. E. Manuel ve F. P. Manuel), Souvenir Press, London, 1973.

Negley G. ve J. M. Patrick. The **Quest for Utopia: An Anthology of Imaginary Societies**, Henry Schuman, New York, 1952.

Olson, Theodore. **Millennialism, Utopianism and Progress**, Toronto University Press, Toronto, 1982.

Otfried, Höffe. **Felsefenin Kısa Tarihi**, çev. Okşan Nemlioğlu Aytolu, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2009.

Peltonen, Markku. **The Cambridge Companion to Bacon**, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

Popper, Karl R. **Açık Toplum ve Düşmanları**, çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, Cilt: 1, İstanbul, 1989.

Riot-Sarcey, Michele. Thomas Bouchet ve Antoine Picon, **Ütopylar Sözlüğü**, çev. Turhan Ilgaz, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Rossi, Paolo. **Francis Bacon: From Magic to Science**, çev. Sacha Robinovitch, Routledge & Kegan Paul, London, 1968.

Russell, Bertrand. **The History of Western Philosophy**, Simon&Schuster, Inc. New York, 1972.

Sarı, Mehmet Ali, "Aristoteles'te İlk İlkelerin Bilgisi ve Nous Üzerine", **Kaygı**, Sayı: 16, 2011, ss. 123-131.

Sarı, Mehmet Ali, **Bilimde “Tümevarım Sorunu” Üzerine Bir Çalışma**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

Soykan, Ömer Naci Besim F. Dellaloğlu ve Ferda Keskin. “Adorno ve Yapıtı” **Cogito**, Yapı Kredi Yayınları, Sayı: 36, 2003 ss. 37-64.

Topdemir, Hüseyin Gazi ve Yavuz Unat. **Bilim Tarihi**, Pegem Akademi, Ankara, 2010.

Topdemir, Hüseyin Gazi. “Aristoteles’in Bilim Anlayışı”, **Felsefe Dünyası**, Sayı: 32, 2000, ss. 23-36.

Vickers, Brian. **Francis Bacon**, Longman, Londra, 1978.

Weber, Alfred. **Felsefe Tarihi**, çev. Halil Vehbi Eralp, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1993.

De Wulf, Maurice. “Felsefenin Kadim Tartışmalarından Tümmeller Sorunu”, çev. Metin Bal, **Bibliotech Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 14, 2011, ss. 10-16.

Yıldırım, Cemal. **Bilim Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

Zagorin, Perez. **Francis Bacon**, Princeton University Press, Princeton, 1998.